

Ensam och flyktingbarn

- barnet och socialtjänsten om den första tiden i Sverige

**Åsa Backlund
Riitta Eriksson
Katarina von Greiff
Eva-Marie Åkerlund**

Abstract

The present report summarizes a study on how the Swedish municipality receives unaccompanied children, in relation to increased responsibility of the social services for these children. The study aimed to shed light on the child's view of the situation as a newly arrived refugee in Sweden, and, in a comparative perspective, explore how the staff within the social services interpret the child's need for help and support. A comparison between the children's description of their need for support, and the staff's views on what is best to offer, is of substantial interest. The children have described their life at home, the flight, and their first time in Sweden. To some extent, regulatory framework for receiving unaccompanied children controls the meetings between staff and the children, but there is scope for individualized design of supportive work with a child.

It turns out that social workers have varying perceptions about children's development and health, and their need for support. Two frequently occurring pictures in social worker's mind about the unaccompanied child are "the strong child" versus "the vulnerable child". The judgments are often conflicting, based on rather limited practical experience of these children. The social workers don't meet regularly with this target group; they rather wait for the child to initiate the contact. The child's perception is that the social worker is available if you have a serious problem, out of the ordinary. The threshold appear to be quite high for making contact, unless you have a social worker close by in your daily life, as in the lodging. The child waits until a crisis before seeking contact. Practically, this means that the child risks not to receive the support he or she needs and wishes.

Are there any other adults, providing close and continuous support for these parentless kids? Based on the present study, the situation of the unaccompanied child is probably best characterized as *having many adults around – but still being alone*. Each adult around a child has a narrowly defined duty: to offer the child individualized and adequate support and the social worker needs to relate to these children with a distinctive professional closeness. This is particularly urgent, since social work with this target group does not involve a reunion of the child with its biological family, which is the case of other children within the care of the social services.

Besides focusing on the role of the social services, and their importance to unaccompanied children on their arrival, the study furthermore illuminates the living conditions of these children, e.g. language issues, accommodation, cultural aspects, and the school situation. The three municipally owned Research & Development units of the Stockholm region performed the study in collaboration; together they represent 24 municipalities. The purpose of the study was to provide support to social services in terms of developing social work knowledge, this being performed predominantly through research, method support, and evaluation.

This is the first report of the joint Report Series in the cooperation project *Unaccompanied refugee children – studies of children's/youth's background, arrival, and future in Sweden*.

Key words: *Refugee children, unaccompanied children, international social work.*

Förord

Med krig och andra katastrofer ökar antalet barn i världen som står utan föräldrar. Under sådana förhållanden blir det också vanligare att ett tidigare befintligt skydds nät genom en stor familj inte längre existerar. När livsomständigheterna blir pressande och förföljelse och fattigdom ökar i ett konflikttrabbat land ligger det nära till hands att undersöka möjligheterna till exiltillvaro i annat land för vissa familjemedlemmar, om resurser kan mobiliseras till en resa. Oftast är det vuxna som flyr. Men det finns minderåriga som på eget initiativ bryter upp från en hotfull livssituation, alternativt ombesörjes arrangemanget med deras flykt av närstående vuxen. De här barnen benämns i Sverige ensamkommande flyktingbarn, på engelska ”unaccompanied children”. I studier av dessa barns livssituation berättar de om motiven till varför de lämnat sin familj och förmått ge sig av på egen hand från allt som är bekant. Det är mindre vanligt att barnens föräldrar får tillfälle att berätta för oss varför de skickat iväg sitt barn till ett främmande land. Det är ju näst intill en ofattbar handling ur ett föräldraperspektiv, särskilt med avseende på att man inte vet om man någonsin får se sitt barn igen. Med erfarenheter från extrema situationer där föräldrar överger sina barn kan man ana att motivet handlar om att föräldrarna ser att ett liv i hemlandet fullständigt saknar framtidsmöjligheter för nästa generation.

Den här rapporten sammanfattar en studie som tar sin utgångspunkt i det svenska kommunala mottagandet av ensamkommande barn i samband med att socialtjänstens ansvar för dem har ökat. Studiens syfte är att belysa barnets syn på sin situation som nyanländ flykting i Sverige, och samtidigt undersöka hur personal inom socialtjänsten uppfattar barnets behov av hjälp och stöd. Hur ser jämförelsen ut mellan barnens beskrivning av stödbehovet och personalens syn på vad de ska erbjuda? Barnen har berättat om sitt liv i hemlandet, sin flykt och sin första tid i Sverige. Delvis är personalens möte med de ensamkommande barnen styrt av ett regelverk för mottagandet men det finns också utrymme för att utforma ett individuellt anpassat stödjande arbete med barnet.

Det visar sig att det i personalens föreställningsvärld finns ett flertal idéer om barnens utveckling och hälsa, och om deras behov av stöd. Idéerna är inte sällan motstridiga och bygger fortfarande på en ganska liten praktisk erfarenhet av arbetet med barnen. Detta leder till att man faktiskt arbetar ganska litet med målgruppen ensamkommande barn. Man inväntar barnets eget initiativ. Barnens uppfattning är att socialsekreterare vänder man sig till om man får problem, utöver de vardagliga. Tröskeln verkar ganska hög inför att ta kontakt, om man inte har socialsekreteraren i geografisk närhet till exempel på sitt boende. Barnet inväntar krisen innan det söker kontakt. Praktiskt innebär detta en risk för att barnet blir besviket på socialsekreteraren om hon sedan inte kan erbjuda den hjälp de förväntar sig.

Finns det då andra vuxna som erbjuder det nära och kontinuerliga stöd som de här barnen faktiskt önskar sig? I den här undersökningen skulle man nog närmast kunna karakterisera det ensamkommande barnets situation som många vuxna runt omkring – men ändå ensam. Varje vuxen har ett avgränsat uppdrag.

Inte minst med tanke på FoU-miljöernas uppgift inom socialtjänstens metodutveckling finns anledning att utforma arbetet mer i enlighet med de erfarenheter vi hittills fått av nyanlända flyktingar, både från denna och andra undersökningar. Med avseende på de ensamkommande barnens behov och önskemål verkar det vara adekvat att starta med ett kollegialt samtal om vad professionell närhet innebär.

Utöver fokuseringen på socialtjänstens roll och betydelse för barnen är många andra av barnens livsvillkor i mötet med Sverige belysta i undersökningen, som språkfrågan, bostadsfrågan, mötets kulturella aspekter, skolsituationen. Vår förhoppning är att rapporten skall bli till nytta för alla som möter ensamkommande flyktingbarn i sin professionella vardag.

Studien har varit ett samarbetsprojekt mellan stockholmsregionens tre kommunalt ägda FoU-enheter FoU-Södertörn, FoU-Nordost och FoU-Nordväst. Vi representerar tillsammans 24 kommuner och vårt uppdrag att bistå med stöd till socialtjänstens verksamhetsutveckling genomför vi huvudsakligen genom forskning, utbildning och utvärdering.

Författarna till rapporten har ansvarat för olika teman i analysen. En del av inledningen är skriven av undertecknad.

Många barn och ungdomar har bidragit till att den här rapporten blivit verklighet. Vi tackar dem för att de delat med sig av sina ofta svåra levnadshistorier. Personalen inom socialtjänsten har trots sin pressade arbetssituation tagit sig tid att medverka i studien. Ett stort tack också till vår referensgrupp, som tålmodigt hjälpt oss med kloka och engagerade synpunkter från planering av studien till rapportens sista punkt.

Stockholms län i mars 2012

För tre FoU-enheter:

Eva Nyberg, projektledare, forskningsledare

FoU-Södertörn

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

FLYKTINGBARN OCH UNGDOMAR SOM KOMMER TILL SVERIGE UTAN SINA FÖRÄLDRAR – EN BAKGRUND	8
INLEDNING	8
SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR	10
ENSAMKOMMANDE BARN – EN HISTORISK TILLBAKABLICK.....	10
ENSAMKOMMANDE BARN OCH MOTTAGANDET IDAG – NÅGRA KORTA FAKTA	13
METOD.....	14
INTERVJUER MED SOCIALARBETARE	14
INTERVJUER MED BARN OCH UNGDOMAR	14
BEARBETNING OCH ANALYS	15
ETISKA ÖVERVÄGANDEN.....	16
METODDISKUSSION	17
REDOVISNING OCH DISPOSITION: NÅGRA ORD TILL LÄSAREN.....	17
MIGRATIONSFORSKNING – NÅGRA INFALLSVINKLAR.....	19
VÅRA FAMILJERELATERADE KUNSKAPSBRISTER.....	19
ATT KOMBINERA TVÅ VÄRLDAR I ETT OCH SAMMA LIV	20
ATT LEVA MED KONSEKVENSER AV TRAUMAN.....	21
FORSKAREN SOM MEDKONSTRUKTÖR AV VERKLIGHETEN	22
BARNEN OM VARDAGSLIVET I HEMLANDET.....	24
FAMILJESITUATION.....	24
DE NÄRMASTE	26
LIVETS REALITETER.....	28
SAMMANFATTANDE ANALYS	32
BARNEN OM UPPBROTTET	34
UPPBROTTETS MOTIV	34

FLYKTBESLUTET	36
FÖRTROGENHET MED LANDET SVERIGE.....	37
FÖRVÄNTNINGAR PÅ LIVET I SVERIGE	38
SAMMANFATTANDE ANALYS	39
BARNEN OM FLYKTEN TILL SVERIGE.....	41
FLYKTENS OMFATTNING.....	41
GRÄNSÖVERSKRIDANDE FLYKTTEMAN	42
SAMMANFATTANDE ANALYS	45
MÖTET MED DET NYA LANDET	46
FÖRVÄNTNINGAR RELATERAS TILL ERFARENHETER	46
BARNEN OM HUR DE MÅR	48
ATT FÅ KONTAKT MED ANHÖRIGA.....	49
TRYGGHET I ATT SÖKA UPP LANDSMÄN	50
SPRÅK UR BARNENS PERSPEKTIV	51
ATT MÖTA UNGDOMAR MED OLIKA BAKGRUND.....	54
SAMMANFATTANDE ANALYS	55
DET KOMMUNALA MOTTAGANDET AV BARNEN	57
INLEDNING	57
OLIKA FORMER AV MOTTAGANDE	57
ORGANISERINGEN AV MOTTAGANDET	58
SAMMANFATTNING MED KOMMENTARER.....	60
MÖTE MELLAN BARN OCH SOCIALTJÄNST.....	62
SOCIALARBETARNA OM BARNEN	62
SAMMANFATTANDE ANALYS	71
AMBITION OCH RETORIK	73
BARNEN OM SOCIALTJÄNSTEN OCH PERSONALEN	74

SAMMANFATTANDE ANALYS	78
BARNENS BOENDE.....	80
SOCIALARBETARNA OM BARNENS BOENDE	80
BARNEN OM SITT BOENDE	87
SAMMANFATTANDE ANALYS	96
ATT PLACERA BARN HOS ANHÖRIGA OCH LANDSMÄN.....	99
INLEDANDE HANTERING OCH KONTAKTER.....	99
SOCIALARBETARNAS SYN PÅ ANKNYTNINGSHEMMEN OCH DERAS ÅTAGANDE	100
SOM FÖR ALLA ANDRA – MEN SVÅRARE ATT MOTIVERA TILL STÖD	101
SAMMANFATTANDE ANALYS	102
SKOLAN.....	104
BARNEN OM SKOLAN.....	104
SOCIALARBETARNA OM BARNENS SKOLSITUATION OCH ARBETET I FÖRHÅLLANDE TILL SKOLAN.....	112
SAMMANFATTANDE ANALYS	115
SPRÅKEN SOM RESURS FÖR LÄRANDE	117
ATT ÄGA TVÅ ELLER FLERA SPRÅK.....	117
SPRÅKEN SOM RÄTTIGHET	118
ANDRASPRÅKSLÄRANDE	121
SAMMANFATTANDE ANALYS	122
ATT BALANSERA MELLAN OLIKA TILLHÖRIGHETER	127
FYSISKT FRÅNVARANDE – MENTALT NÄRVARANDE.....	127
LÄNGTAN EFTER FAMILJEÅTERFÖRENING	129
ATT NAVIGERA MELLAN KULTURER.....	130
RELIGION SOM TRYGGHET.....	131
ATT BLI ACCEPTERAD ELLER AVVISAD.....	132

TRANSNATIONELLA KONTAKTERS PÅVERKAN PÅ BARNEN – SOCIALTJÄNSTENS PERSPEKTIV	134
BARNENS SPRÅKLIGA TILLHÖRIGHET – SOCIALTJÄNSTENS PERSPEKTIV.....	135
BARNENS KULTURELLA TILLHÖRIGHET – SOCIALTJÄNSTENS PERSPEKTIV	136
ATT EFTERFORSKA ANHÖRIGA.....	138
SAMMANFATTANDE ANALYS	139
ÖVERGRIPANDE ANALYS OCH DISKUSSION	144
DE ENSAMKOMMANDE BARNENS LIVSVÄRLD.....	144
SOCIALT ARBETE MED ENSAMKOMMANDE BARN – KARAKTÄR OCH FÖRUTSÄTTNINGAR.....	146
MÖTET MELLAN SYSTEM- OCH LIVSVÄRLD.....	148
DISKUSSION	149
SLUTORD.....	151
REFERENSER	152

FLYKTINGBARN OCH UNGDOMAR SOM KOMMER TILL SVERIGE UTAN SINA FÖRÄLDRAR – EN BAKGRUND

INLEDNING

De ensamkommande barnen är just nu, år 2011, en högaktuell grupp för Sveriges kommuner. Många frågor handlar om initialt omhändertagande i Sverige som en ny miljö för barn som är ”unaccompanied”, som de kallas på engelska. Men det betyder inte att ensamkommande barn är en ny företeelse i det svenska samhället. Snarare handlar det om att kommunerna sedan den 1 juli 2006 har fått ett nytt åtagande och ansvar gentemot ensamkommande minderåriga, ett ansvar som Migrationsverket tidigare hade. När en grupp utmanar rutiner och traditioner inom en organisation så blir gruppen uppmärksam. Det kan man säga att de ensamkommande flyktingbarnen blivit nu genom att kommunerna har fått ett utökat och förtydligt ansvar för dessa barn.

Forskning inom området migration har framför allt fokuserat på områden som medför problem för det svenska samhället. Få studier använder den ankommandes eget perspektiv på mötet med en ny kultur och ett nytt samhälle. Migrationsforskningen är huvudsakligen en forskning med majoritetssamhällets tjänstemän som informanter. Det gäller även området ensamkommande flyktingbarn, något vi också konstaterat under den treåriga projektperiod vi orienterat oss inom detta fält. I det här projektet har ambitionen därför varit att framförallt lyfta fram barnens perspektiv på sin tillvaro och på mottagandet i Sverige.

Det nuvarande intensiva intresset för de ensamkommande barnen kan ses som ett exempel på problemorienteringen inom migrationsforskningen. Kommunerna har fått nya arbetsuppgifter i mottagandet av denna grupp. Men barn utan föräldrar har alltså kommit till Sverige under många år. En del institutioner för boende har också funnits, mestadels under huvudmannaskap av Migrationsverket (f.d. Invandrarverket), där framför allt ungdomar bott under sina tonår. Intresset för att följa upp dessa personer för att studera konsekvenserna av en sådan livssituation, har dock varit så gott som obefintligt. Man kan säga att man inte vet mycket mer idag om en uppväxt under sådana livsvillkor än vad man visste under till exempel 1970-talet.

En systematiserad kunskap om nuvarande levnadsvillkor för de ensamkommande barn som kommit till Sverige under de senaste decennierna och nu är vuxna är alltså så gott som obefintlig. Det handlar om att forskning och utveckling inom området ständigt haft ett drag av akuta insatser - man undersöker det som är ett problem för stunden, liksom ur ett samhällsperspektiv som nämnts ovan. Ett historiskt perspektiv lyser ständigt med sin frånvaro. På 1980-talet rörde forskningsintresset ett ”nytt” mottagande av alla flyktingar på institutioner, i skuggan av problemet att organisera ett sådant institutionsmottagande på ett effektivt sätt. En parallell är hur intresset för de ensamkommande barnen för närvarande huvudsakligen rör hur mottagandet skall

organiseras. Frågan om vad det innebär för barn att *på längre sikt leva som flykting och föräldralös i ett samtidigt möte med en ny kultur* kommer helt i bakgrunden. Vid fokusering av ensamkommande barns situation är det fortfarande finlandsbarnen och judiska barn under 1940-talet som får stå som exempel. Det här projektet syftar till att ge kunskap om mer aktuella exempel.

Med avseende på den brist på kunskap som finns om målgruppen är det viktigt med studier som belyser hur ett gott omhändertagande av ensamkommande minderåriga ska utformas, vilket också kräver en undersökningsdesign som följer barnen under en längre period. Vår ambition är därför att vi ska kunna fortsätta följa de barn som vi har träffat inom ramen för denna studie.

Under lång tid fördes en diskussion om Migrationsverkets lämplighet som institution för omhändertagande av ensamkommande barn. Bland annat var länken till handläggningen av barnet som asylärende och kompetensen på barnområdet faktorer som ifrågasatte verket som barnansvarig myndighet. 2006 övergick ansvaret för att anordna boende åt asylsökande ensamkommande barn till kommuner som tecknat överenskommelser med Migrationsverket. Samtidigt förtydligades det övergripande ansvar som socialtjänsten även tidigare haft för dessa barn. Detta, i kombination med att antalet ensamkommande barn som sökte asyl i samband med lagändringen blev fler än vad regeringen räknat med, har satt de ensamkommande flyktingbarnen i nytt fokus för uppmärksamheten, på gott och ont. I mitten av 1980-talet planerades ett nationellt mottagande av flyktingar, i alla åldrar. Många kommuner visade då upp sin tveksamhet till att ha människor från andra länder innanför sina kommungränser. Dagens mottagande av de ensamkommande barnen i kommunerna väcker en debatt som är en upprepning av den vi kunde följa på 1980-talet. Det utökade kommunala ansvaret för de ensamkommande barnen motiverar ytterligare den här studiens existens och frågeställningar – det kommunala mottagandet från såväl organisations- som barnperspektiv.

Föreliggande studie har genomförts i samarbete mellan tre kommunala forsknings- och utvecklingsenheter i Stockholms län, med medfinansiering från EU:s flyktingfond. FoU-enheter har vuxit fram under senare år, utifrån en ambition att forskningsmässigt fylla de speciella kunskapsbrister som försvårar socialtjänstens praktiska arbete med samhällets utsatta grupper. Behovet uppkommer särskilt när handlingsplaner och andra principdokument, ofta framställda inom särskilda projektramar, mera bygger på antaganden än kunskaper. Det gäller inte minst arbetet med ensamkommande flyktingbarn. Inom stockholmsregionens FoU-enheter finns landets kommuner med den längsta erfarenheten av arbete inom det mångkulturella området, och de största mångkulturella förorterna. Även om en del av socialtjänstens personal byts ut så finns här en hel del tjänstemän med mycket lång erfarenhet av migrationsrelaterat arbete. De kommunala FoU-enheterna i stockholmsregionen har också forskningspersonal med långvarig erfarenhet av migrationsforskning och internationella förhållanden för barn och ungdom.

SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR

Syftet med denna studie har varit att skapa kunskap om ensamkommande flyktingbarns livssituation i hemlandet och under deras första tid i Sverige, om det kommunala mottagandet av dessa barn samt om hur detta förhåller sig till hur barnen beskriver sin livsvärld. Syftet har brutits ned i följande övergripande frågeställningar:

1. *Hur beskriver företrädare för socialtjänsten sitt arbete med ensamkommande flyktingbarn? Vilka föreställningar om barnen och deras behov av stöd och hjälp, styr arbetet?*
2. *Hur beskriver ensamkommande barn sin livssituation och sina kontakter med majoritetssamhället under sin första tid i Sverige?*
3. *Hur relaterar mottagandets utformning och innehåll till barnens behov, såsom dessa kan tolkas utifrån hur barnen/ungdomarna beskriver sin livssituation?*

Med ”ensamkommande flyktingbarn” avser vi här de barn och ungdomar som av Migrationsverket har kategoriserats som asylsökande barn eller ungdomar under 18 år som kommit till Sverige utan föräldrar eller någon annan vuxen som fungerar som vårdnadshavare.

ENSAMKOMMANDE BARN – EN HISTORISK TILLBAKABLICK

Olika former för ensamkommande barns migration till Sverige

Att få uppehållstillstånd som anhörig

Under olika perioder har ensamkommande barns bosättning i Sverige skett under olika formella villkor. För några decennier sedan tillämpades familjebegreppet generösare vid ansökan om uppehållstillstånd med anhörigskäl. Migrerade familjer i Sverige som önskade ta hand om släktingars barn kunde ansöka om uppehållstillstånd för dem. Möjligheterna för det aktuella barnet att bo kvar i familjen i ursprungslandet kunde variera. Ur den aspekten kan man uppfatta asylreglerna som mer generösa tidigare, vilket dock verkar vara en diskussionsfråga. Ibland hävdas att de aldrig varit generösa.

När Maria, 19 år, och hennes bror Sergio, 13 år, kom till Arlanda en höstdag 1976 möttes de av flera släktingar. Inom familjen var den uppfattningen självklar att Maria och Sergio skulle ha ett eget, gemensamt boende eftersom Maria redan i praktiken fungerat som vårdnadshavare i hemlandet sedan föräldrarna avlidit några år tidigare. Innan de fått egen bostad bodde de hos en bror och hans familj. En lägenhet hyrdes i släktings namn och i kommunikation med socialförvaltningen blev Maria vårdnadshavare för sin 13-åriga bror. Maria beviljades asyl på egna skäl medan hennes yngre bror fick uppehållstillstånd som anhörig till henne.

En vinterdag 1988 stod två pojkar, 10 och 13 år gamla, i ankomsthallen på Arlanda och visste inte vart de skulle ta vägen. En cafépersonal som kunde prata med pojkarna på deras språk kontaktade polisen på flygplatsen. Barnen berättade inte

hur de kommit till Sverige men gav information som gjorde att mamman till den äldsta pojken kunde lokaliseras till en förort till Stockholm. Hon uppgav att 10-åringen var hennes systers barn och att systemen och hon var överens om att kusinerna skulle avresa tillsammans för att bo i Sverige. 10-åriga Azar fick uppehållstillstånd som anhörig till sin moster, som också blev hans vårdnadshavare. Ingen kontakt förekom mellan socialtjänstens handläggare och Azars mamma i deras hemland.(Nyberg 1989)

Ett sätt att se på händelseförloppet och handläggningen i ovanstående ärenden är att konstatera en brist på ansvar från socialförvaltningens sida. Vid placering av barnen gjordes bedömningar på andra grunder än vad som vanligen är fallet med barn som inte ska bo med sina biologiska föräldrar. Ett annat sätt att se på handläggningen är att betrakta den som smidig, obyråkratisk och i enlighet med klientens egna önskemål. Arbetet grundades i uppfattningen om klienten som en ansvarsfull och kvalificerad bedömare av den egna föräldraförmågan. Ytterligare en tolkning kan vara att se handläggarens förhållningssätt genom laissez-faire-begreppet: handläggaren känner sig obekant med denna nya typ av ärenden med barn utan föräldrar och följer klientönskemålen utan att reflektera över vilka vanliga rutiner som finns för utredningsarbete.

Det är svårt att veta om de socialarbetare som arbetade med familjer från andra länder hade mera tid för familjen tidigare, eller om socialarbetarens arbetsätt var mer i enlighet med familjers föreställningar om hur hjälp och stöd skulle utformas, men det blev ofta en nära relation mellan klient och socialarbetare. Kan det ha att göra med att migration till Sverige inte i samma utsträckning uppfattades i termer av hot? Det fanns ett större intresse för kulturella frågor och ”mångkulturalitet” sågs (ofta) som en tillgång för samhället. Svenskars positiva uppfattning om invandringens fördelar för det svenska samhället blev kontinuerligt belagt genom attitydundersökningar som administrerades av Ceifo (Centrum för invandringsforskning) vid Stockholms universitet.

Att komma till Sverige genom släktingadoption

Då asylreglerna hårdnade kontinuerligt började en annan konstruktion existera parallellt med anhöriginvandringen av ensamkommande barn. En adoptionsprocedur infördes. De ensamkommande barnen adopterades av släktingar i Sverige och konstruktionen benämndes också släktingadoption. I kommuner med många invånare med utländskt ursprung, som till exempel Botkyrka eller Tensta/Rinkeby utanför Stockholm, kunde antalet släktingadoptioner bli ansevärt (Grundin, 1994, Fagrell, 2000). Idén om släktingadoption stämde överens med idén om fördelarna med släktingplacering inom familjehemsvården. Ett speciellt förhållande vid släktingadoption är att banden till ursprungsfamiljen finns kvar, i andra adoptioner klipps dessa band och all kontakt upphör. Det finns inget som är känsligt för adoptivfamiljen kring adoptionen och barnen kan ha en unik tillgång till biologiska rötter. Hälften av de 29 släktingadopterade barnen i Fagrells material hade biologiska föräldrar, alternativt en biologisk förälder, som var i livet (enligt kännedom). I Grundins material var antalet också ca hälften av barnen. Fagrell (2000) redogör för släktingadopterade barns berättelser om sina kontakter med adoptivfamilj respektive biologisk familj. Ett par exempel:

Jack kallar sin adoptivmamma, som är hans kusin, för mamma. ”Nu gör jag det men från början var det hennes namn”. Jack bor med sin adoptivmamma,

adoptivmammans man, deras två små barn och sin biologiska syster. Alla är lika viktiga säger han, vem han vänder sig till med bekymmer beror på vad det gäller. ... Jacks adoptivmamma säger att det under en lång tid varit jobbigt för barnen, speciellt för Jacks syster, men att det nu är bra för dem båda: "Nu tror jag de har tryggheten hos mig, att jag är deras mamma, jag har fått vara både mamma, pappa och kompis". (sid. 56)

Fatima är nygift med en man från sitt hemland och har nyligen flyttat till en egen lägenhet tillsammans med maken, som just anlänt till Sverige. Innan dess bodde hon med sina adoptivföräldrar, som är hennes farbror och faster, och deras två barn. Hennes biologiska syster, som adopterades samtidigt som Fatima, gifte sig kort efter adoptionen med en landsman bosatt i Sverige och flyttade till honom. Fatima kallar sina adoptivföräldrar mamma och pappa på svenska, och sin biologiska mamma för mamma på sitt hemspråk. (sid. 57)

Även om det föreföll enklare att ordna livsomständigheterna för ensamkommande barn tidigare, sågs de även då som en besvärlig grupp ankommande – antagligen av samma skäl som nu, att man inte vet hur man ska göra med dem. Så behåller till exempel Samuelsson (2003) i sin omfattande dokumentation av svensk "invandringshistoria" problemperspektivet på de ensamkommande barnen konsekvent genom sin presentation av gruppen.

Ett behov av nära anknytning till familj, släkt och landsmän för barnen var vid denna tid ett okontroversiellt konstaterande, i en anda och en ton som skiljer beskrivningarna av ensamkommande barns vardagsliv då och nu. Det kan ha att göra med den nationella *invandrarpolitiken* som det fortfarande fanns en hel del konsensus omkring. Sedan invandrarpolitiken ersattes med en *integrationspolitik* i mitten på 1990-talet (Samuelsson 2003, Sandberg 2010, SOU 1996) skulle rättigheter och möjligheter inte vara knutna till individens bakgrund, något som fick långtgående konsekvenser för ett kontinuerligt minskat intresse för kulturbegreppet i migrationssammanhanget.

Att skapa en ny familjeberättelse – en möjlig men svår strategi

En annan strategi för att få asyl och möjlighet att bosätta sig i Sverige har varit att skapa en ny familj i berättelsen om sin familj. Så är fallet då man i versionen till myndigheterna skapat en familj med föräldrar och barn av till exempel en syskonskara. Äldre syskon har axlat föräldrarollerna. Det praktiska föräldraansvaret för sina yngre syskon har de ofta redan haft i hemlandet innan avresan till Sverige. Därför har det varit svårt för dem att föreställa sig konsekvenserna för vardagslivet i förlängningen i det nya landet.

Migranternas strategier i relation till asylprocessens systemvärld

Det är svårt att tillskriva migranter och asylsökande personer strategier i förhållande till myndigheter som beslutar över deras vara eller icke vara i Sverige. För att det är en känslig fråga. Men den egna bedömningen av migrationens nödvändighet får helt enkelt motivera det förhållningssätt man väljer för att försöka få uppehållstillstånd. När det gäller livet kan man inte kräva de moraliska regler som kanske gäller i ett icke hotat vardagsliv som inte behöver förändras. Så diskuterar Norström (2004) i sin avhandling om asylsökarpprocessen begreppet sanning under rubriken "Sanning skapas ur syftet"

(sid. 190) och drar slutsatsen att beslutsfattaren på Migrationsverket konstruerar ”den sökande utifrån en misstänksam hållning”. Asylprocessen definieras i mötet mellan en människa som är övertygad om att han eller hon har rätt till skydd och en som söker efter felaktigheter eller inkonsistenser i asylberättelsen.

ENSAMKOMMANDE BARN OCH MOTTAGANDET IDAG – NÅGRA KORTA FAKTA

Sedan 2007 har antalet ensamkommandebarn som sökt asyl i Sverige legat på mellan cirka 1200 och 2400 per år. Migrationsverket uppskattar att 2500 ensamkommande barn och ungdomar årligen kommer att söka asyl i Sverige under perioden 2011 – 2015. De senaste åren har de flesta barn kommit från Afghanistan, Somalia och Irak. Majoriteten av barnen är pojkar mellan 15 och 17 år (Migrationsverket 2010).

Det organisatoriska ansvaret för de ensamkommande barnen är sedan 2006 uppdelat på så sätt att den kommun där barnet först ger sig tillkänna räknas som barnets ankomstkommun och får därmed ett initialt ansvar för mottagandet av barnet. Detta innebär bland annat att utreda barnets behov, fatta beslut om insats i lämpligt boende och utse god man. Detta sker företrädesvis i de nio kommuner i landet där Migrationsverket har enheter där man kan söka asyl. Migrationsverket anvisar därefter barnet en kommun som har tecknat en överenskommelse om mottagande med Migrationsverket. Att ha en sådan överenskommelse innebär att en kommun åtar sig att anordna ”*ett organiserat mottagande och boende*” för ensamkommande flyktingbarn/ungdomar (Migrationsverket, Sveriges kommuner och landsting & Socialstyrelsen 2010). Barn som kan ange en adress till en anhörig när de kommer, kan anvisas till denna. I dessa fall är det alltid den kommun dit barnet anvisas som är ansvarig för att barnets behov tillgodoses.

Ett dilemma som har uppstått sedan lagändringen 2006 är att för få kommuner i landet har skrivit överenskommelser om att ta emot barn, vilket har lett till att barnen blivit kvar i ankomstkommunerna under längre tid än som var avsett. Dessa problem har debatterats (se till exempel Migrationsverket & Sveriges Kommuner och Landsting 2010, Sveriges kommuner och landsting 2011, SOU 2011:64) och har även lett till agerande från regeringen (Eriksson 2010).

METOD

För att besvara studiens frågeställningar har kvalitativa forskningsmetoder använts. Materialinsamlingen har skett genom intervjuer med ensamkommande barn och med personal inom socialtjänsten. Det rör sig i båda fallen om halvstrukturerade intervjuer med vissa bestämda frågeområden, vilket innebär att det funnits en öppenhet i intervjuerna för att kunna följa aspekter som de intervjuade själva har lyft fram och att exakt samma frågor inte har ställts till samtliga intervjuade.

INTERVJUER MED SOCIALARBETARE

Vi har intervjuat personer inom socialtjänsten som har ansvar för arbetet med ensamkommande flyktingbarnen i de 22 kommuner som vid studiens start ingick i de tre FoU- regionerna Södertörn, Nordost och Nordväst, samtliga i Stockholms län. En person i ledningsposition respektive en socialsekreterare som arbetar i direkt kontakt med barnen har intervjuats i princip i varje kommun. Organiseringen av arbetet med de ensamkommande barnen var vid tidpunkten för intervjuerna mycket olika i kommunerna och vi blev således hänvisade till personer på olika nivåer i socialtjänstens organisation. Sammanlagt har vi genomfört 42 intervjuer med olika personer inom socialtjänsten, företrädesvis socialsekreterare (18 st) och enhetschefer (13 st), andra tjänstemän har exempelvis varit socialchef, gruppchef och samordnare. Intervjuerna ägde rum under projektets första år, 2009.

Frågorna har sett lite olika ut i intervjuer med personer i ledningsposition respektive med socialsekreterare, men har i vissa avseenden överlappat varandra. I intervjuerna med ledningsrepresentanter har frågorna i första hand berört den formella organisationen, arbetsgången, vilka boenden som används och erfarenheter av dessa, samverkan med andra aktörer och vad lagändringen 2006 inneburit för kommunens och socialtjänstens arbete. I intervjuerna med socialsekreterare har frågeområdena huvudsakligen handlat om det praktiska arbetet, rutiner/policy/riktlinjer, samverkan, erfarenheter av olika boenden, synen på barnens behov och arbetets förutsättningar. Vi har i alla intervjuerna intresserat oss för varför man gör som man gör.

INTERVJUER MED BARN OCH UNGDOMAR

Vi har intervjuat 28 barn och ungdomar som har kommit till Sverige utan sina vårdnadshavare och sökt asyl. Barnen/ungdomarna har intervjuats vid ett till tre tillfällen. Majoriteten har vi träffat fler än en gång, dock med olika lång tidsperiod emellan. Cirka hälften har vi träffat med ungefär ett års tid mellan intervjuerna. Sammanlagt har 46 intervjuer med barn och ungdomar genomförts, under perioden 2010-2011.

Urvalet av barn och ungdomar har gjorts genom att projektgruppen har informerat om studien till boendepersonal, socialsekreterare och i vissa fall gode män och bitt om hjälp att få kontakt med barn och ungdomar. Kontakter med ungdomar har också tagits genom att en av medarbetarna i projektet har vistats på ett gruppboende under en tid. I

vissa fall har kontakt erhållits via en annan ungdom som intervjuats. I första hand har vi velat träffa barn/ungdomar som har kommit till Sverige under 2008. Vi har strävat efter en variation i ålder, kön, boendeform och kommun.

De barn/ungdomar vi har träffat har varit mellan 11 och 20 år då de intervjuades första gången. Fem är flickor. Deras ålder vid ankomsten till Sverige varierar mellan nio och 17 år. Endast ett fåtal har dock varit under 15 år vid ankomst. De flesta har anlänt till Sverige år 2008. Barnen/ungdomarna har i huvudsak sitt ursprung i Afghanistan, Somalia och Irak, nio kommer från andra länder. Samtliga flickor är från afrikanska länder. Ungefär en tredjedel av barnen tillhör antingen en etnisk eller religiös minoritet. Bland dem som vi har intervjuat finns både de som har varit asylsökande, de som har fått uppehållstillstånd och de som har fått avslag på sin asylansökan. Deras situation har i vissa fall förändrats mellan intervjuerna. 16 av barnen/ungdomarna hade erfarenhet av gruppboende, nio av familjehem och tre av att bo hos anhörig. Fyra har någon del av tiden bott i egen eller delad lägenhet (en del har haft erfarenhet av flera boendeformer).

Intervjuerna med barnen och ungdomarna har syftat till att få kunskap om deras livssituation under deras första tid i Sverige och om hur de upplever det svenska samhällets mottagande. Ett grundantagande vi har haft i projektgruppen är att livet i hemlandet och själva flykten är en viktig del av barnens livssituation. Övergripande teman för intervjuerna har varit: Vardagslivet i hemlandet, uppbrottet och flykten, vardagsliv i Sverige samt tankar om framtiden.

I 20 av intervjuerna med barn/ungdomar har tolk använts. I de fall tolk inte har använts så har det främst berott på att barnet/ungdomen inte har velat detta. I enstaka fall har det inte funnits tillgång till tolk i det aktuella språket. De intervjuade har själva fått välja plats för intervjun. Intervjuerna har skett i familjehem, på gruppboenden och på FoU:s kontor.

BEARBETNING OCH ANALYS

I princip samtliga intervjuer har spelats in och därefter transkriberats. Ett par barn/ungdomar har inte velat att intervjun skulle spelas in och då har vi fört anteckningar istället. Innehållet i intervjuerna har meningskonstruerats och tematiserats. I arbetet med bearbetning, tolkning och redovisning har alla i forskargruppen tagit del av och använt sig av allt intervjumaterial i form av transkriberade intervjuer, men deltagarna har särskilt ansvarat för olika teman. Projektgruppen har kontinuerligt träffats och diskuterat tolkningar, vilket har varit viktigt eftersom den närhet som den autentiska intervjun ger är unik och då har kunnat förmedlas till de övriga från den som gjort intervjun. I analysarbetet har även en referensgrupp bestående av representanter från forskning och praktik (se förordet till rapporten) regelbundet bidragit med reflektioner kring våra texter.

Parallellt med datainsamlingen har vi inom projektet även arrangerat seminarier och nätverksträffar för yrkesgrupper som arbetar med ensamkommande barn i våra respektive FoU-regioner. De erfarenheter som har framförts i dessa sammanhang har också bildat en slags fond för vårt tolkningsarbete.

Vi har huvudsakligen haft ett induktivt arbetssätt genom att vi inte har utgått från något explicit teoretiskt perspektiv då studien inleddes. Vi har dock utifrån vår yrkesbakgrund som socionomer, psykologer, familjeterapeuter och forskare i socialt arbete inom olika specialområden, med oss ett teoretiskt "bagage" som självfallet präglar vårt sätt att närma oss detta område och vilka tolkningar som vi gör. Under arbetets gång har vi successivt tagit del av forskning och teori som vi funnit relevanta för vår analys. De teorier och begrepp som vi har använt oss av presenteras huvudsakligen i de sammanfattande analyser som följer varje kapitel, samt i rapportens sista kapitel.

ETISKA ÖVERVÄGANDEN

Att intervjua asylsökande ensamkommande barn innebär etiska dilemman. Barnen/ ungdomarna befinner sig i en känslig och utsatt situation, de kan inte svenska och det kan vara svårt för dem att förstå och skilja ut forskarens roll i förhållande till andra professionella de möter.

Om barnen varit under 15 år har vi tillfrågat socialsekreterare och familjehemsföräldrar om de godkänner att vi träffar barnet ifråga. Med barn över 15 år har vi gjort olika, beroende på hur vi har fått kontakt med ungdomen och utifrån hur vi har uppfattat ungdomens egen vilja i frågan. Vi har vid vårt första möte med barnen försökt vara tydliga med villkoren för deltagandet i studien. Barnen/ungdomarna har i de flesta fall även fått skriftlig information på lättfattlig svenska. Gode män/motsvarande, socialsekreterare och andra som har förmedlat kontakt har också fått sådan information. Barnen/ungdomarna har alltid erbjudits tolk, det är dock inte alla som har velat ha det.

Asylsökningssfasen är en särskilt känslig fas där barnen/ungdomarna är i beroendeställning, de intervjuas av flera aktörer och de mår inte sällan dåligt på grund av ovissheten de befinner sig i och av traumatiska upplevelser kopplade till flykten. Vi har ändå valt att intervjua barn som befinner sig även i denna fas för att också kunna lyfta dessa barns röster och erfarenheter. På det sättet har vi också fått del av erfarenheter från barn som fått avslag.

Intervjuer kan väcka starka känslor, särskilt för barn som upplevt trauman. Vi har ansträngt oss att vara lyhörda för de gränser barnen/ungdomarna sätter upp under intervjusituationen. Vissa har markerat att de inte vill tala om sin bakgrund, vilket givetvis respekterats. Vi har också strävat efter att tala med en vuxen i barnens omgivning för att den ska kunna fånga upp eventuella reaktioner i efterhand. De flesta barn/ungdomar har fått våra kontaktuppgifter i samband med intervjuerna. Vi har ibland kontaktat ungdomar strax efter intervjun för att fråga om deras upplevelse av intervjusituationen. I enskilda fall har vi gjort interventioner såsom att kontakta BUP (Barn- och ungdomspsykiatri) eller socialsekreterare.

I hanteringen och redovisningen av intervjumaterialet har hänsyn tagits till att inga enskilda individer ska kunna identifieras. I redovisningen anges fingerade namn vid citat från barnen/ungdomarna och vi har i vissa fall valt att inte skriva något namn alls, för att ytterligare skydda individerna.

METODDISKUSSION

Vi har stött på olika svårigheter i att fånga de ensamkommande barnens upplevda verklighet. Det har till en början ibland varit svårt att få kontakt med barn för medverkan i studien. Vanligast är att socialarbetare och gruppboendeföreståndare varit vägvisare till barnen. I de flesta fall har vi inte fått möjlighet att initialt träffa barnen själva och inte haft kontroll över vilka barn som tillfrågats eller vilken information de har fått om studien via våra kontaktpersoner.

En ytterligare svårighet i att nå fram till barnen handlar om att de utifrån den situation de befinner sig i kan ha svårt att lita på oss som forskare, att förstå vår roll i förhållande till andra och våga berätta om sina upplevelser för oss. En del barn har valt att inte prata om vissa saker i intervjuerna, andra har dock varit mycket friskspråkiga. Det är troligt att de barn vi fått kontakt med inte är de som mår allra sämst.

Vi som forskare har också begränsade möjligheter att sätta oss in i och förstå barnen i deras upplevda verklighet. Våra egna föreställningar och erfarenheter innebär begränsningar när det gäller vår förmåga att leva oss in i barnens upplevelser, vilket sannolikt har inneburit svårigheter i att ”nä” de barn som vi har fått träffa.

Många av barnen har haft ett begränsat ordförråd på svenska. När intervjuare och den intervjuade är språkmässigt ojämlika utmanas intervjuarrollen. Även detta har inneburit svårigheter för oss att närma oss barnens upplevelser. I cirka hälften av barnintervjuerna har vi använt tolk. Detta har varit en förutsättning för att kunna intervju dessa barn. Att arbeta med tolk är komplext och beror på ett stort antal faktorer, till exempel platsen för mötet och relationer mellan de personer som möts. När det varit möjligt har vi förberett tolken på vilken typ av samtal som ska tolkas och vilka intentionerna varit för samtalen. En specifik omständighet i denna studie är att en del av de personer som tolkat har varit barnets gode man. Det har betytt att barn och tolk känt varandra sedan tidigare medan vi som intervjuare kanske träffar barnet för första gången. Det har således funnits ett relationsmässigt försprång i förhållandet mellan tolken och barnet. Dessutom har tolken haft kunskaper om barnet som vi själva inte haft. Det har hänt att vi känt oss osäkra på om tolken översatt ”rätt” men samtidigt har tolkens kännedom varit till hjälp för oss i förståelsen av barnet. En del barn har inte velat ha tolk, vilket kan ha begränsat deras möjligheter att förstå frågor och att sätta ord på sina erfarenheter. Vissa intervjuer som har skett utan tolk har blivit mycket ordfattiga.

En ytterligare metodreflektion handlar om det att som en grupp forskare dela på ett stort material, vilket har inneburit särskilda utmaningar i arbetet. De handlar dels om svårigheter av rent praktisk karaktär såsom hur arbetet ska fördelas och läggas upp, men också om frågor som rör tolkningar och perspektiv.

REDOVISNING OCH DISPOSITION: NÅGRA ORD TILL LÄSAREN

Att tala om ensamkommande ”barn” kan i vissa fall bli missvisande eftersom de flesta ensamkommande flyktingbarn som kommer och som vi träffat är ungdomar. I texten har vi använt barn och ungdomar växelvis. Våra barninformerare är både asylsökande barn och barn som fått permanent uppehållstillstånd. Vi refererar till båda grupperna som

flyktingbarn. Ordvalet är medvetet. Vi tar utgångspunkt i barnens egna upplevelser och erfarenheter och inte i en strikt juridisk definition.

De intervjuade är ordagrant citerade men vi har gjort smärre justeringar för läsbarhetens och tydlighetens skull. I de citeringar som görs i texten används tecknet /---/ för att markera att en del av utsagan har tagits bort i citatet, --- betyder att ett citat börjar mitt i en mening, och [] markerar att vi som författare har infogat en text eller kommentar.

Vi har valt att lyfta fram barnen som individer. Därför har vi namngivit dem med fingerade namn i redovisningen av intervjumaterialet. För de personer från socialtjänsten som medverkat i studien använder vi samlingsnamnet ”socialarbetare” i rapporten. I denna grupp finns socialsekreterare, personer med ledande befattningar samt i några fall familjehemsekreterare. I socialarbetarintervjuerna har vi sökt efter övergripande mönster i professionen och därför har vi valt att inte namnge dessa personer. Vi har inte heller ansett att det tillför något att skriva ut vilken yrkesbeteckning respektive citerad person har. Generella skillnader som vi har uppfattat finns beskrivet i inledningen av kapitlet Mötet mellan barn och socialtjänst.

I arbetet med rapporten har vi som författare särskilt ansvarat för olika delar av presentationen. Detta innebär att texternas karaktär i olika kapitel kan skilja sig åt. Vi hoppas att detta inte ska störa helheten. Eftersom vi har delat allt material och gemensamt diskuterat alla texter står vi som grupp som författare till rapporten i sin helhet.

Närmast följer ett kort avsnitt om några infallsvinklar och teoretiska begrepp som har funnits med ”under resans gång” och därmed har präglat vårt sätt att närma oss området. I nästföljande elva kapitel presenterar vi resultatet av vår studie. De första fyra behandlar de ensamkommande barnens perspektiv på livet i hemlandet, uppbrottet, flykten och det första mötet med Sverige. Därefter redovisar vi växelvis barnens respektive socialtjänstens perspektiv rörande olika aspekter av mottagandet. I det sista kapitlet gör vi en övergripande analys av materialet i sin helhet i förhållande till våra frågeställningar.

MIGRATIONSFORSKNING – NÅGRA INFALLSVINKLAR

VÅRA FAMILJERELATERADE KUNSKAPSBRISTER

Brist på kunskap om en flerkulturell förankring - och hur kan man öka den?

Forskningsinriktningen mot samhällets problem med migranter innebär exempelvis att en utvecklingspsykologi inom barn- och ungdomsområdet som tar hänsyn till en flerkulturell förankring fortfarande helt saknas. Konsekvenserna blir en ständig syn på en flerkulturell uppväxt såsom en *risk för utveckling av sociala problem*, dåliga skolresultat, arbetslöshet etc. Detta trots att barn från andra länder, både ensamkommande och med föräldrar, anlät till Sverige i stor utsträckning under snart fem decennier. Högskola/universitet har heller inte bistått den mottagande verksamheten med utvecklingsrelaterad kunskap, trots inrättandet av flera IMER-institutioner. Baskunskaper saknas helt enkelt om vad en förankring i flera kulturer under uppväxten betyder mentalt och psykologiskt.

Bristen på kunskap om att leva föräldralös

Under lång tid har Sverige lyckligtvis sluppit stora grupper av föräldralösa barn. Svenska barn har i stället fått behålla sina föräldrar i livet under allt längre period av sin egen livstid. Vår erfarenhet av att leva föräldralös från unga år går långt tillbaka i tiden, då samhället hade en annorlunda konstruktion än i dag. På senare tid när barn förlorat sina föräldrar har samhället försökt ersätta den förlorade familjen med en ny, enligt fosterhemsidén. Nu har några barn- och ungdomsforskare börjat intressera sig för de tidigare fosterhemsplacerade barnens vuxentid och konstaterat en ensamhet i både känsla och praktiska levnadsförhållanden som gör deras liv annorlunda andra unga människors i vårt samhälle.

En sådan situation är gemensam för de ensamkommande flyktingbarnen. Och våra kunskaper är alltså synnerligen begränsade. Det har hittills medfört en ambivalent hållning till om man ska ta del av barnens ursprungsförhållanden och nuvarande upplevelser av sin sociala situation. Vad kan man fråga det ensamkommande barnet om? Hur nära relation skall man ha till ett barn som kan avvisas och tvingas ut ur landet inom en snar framtid? Det är frågor som gör mottagandet svårt för både barn och de tjänstemän som arbetar med dem. Det är angeläget att bistå socialarbetarna med kunskap om hur man kommunicerar om annorlunda levnadsvillkor med barnen. En viss inspiration till att studera betydelsen av förlusten av anhöriga, både föräldrar och andra, ger Kaplan (2002) i sin avhandling om barn med erfarenheter av ghetto- och koncentrationslägersvistelse under 1940-talet. De intervjuades som vuxna.

Barnet som förlorat sin familj – men vilken familj då?

Det finns transkulturellt sett ingen enhetlig definition av begreppet familj. En vanlig definition i norra Europa är en två generationers konstellation bestående av föräldrar och barn. En vanlig benämning på den är *kärnfamilj*. Personer utanför kärnfamiljen som man har "blodsband" med kallas då släkt. De ensamkommande flyktingbarnen och

ungdomarna, däremot, har oftast sitt ursprung i kulturella kretsar där familjebegreppet ges en vidare definition. Den närhet som karakteriserar relationerna i en kärnfamilj omfattas här av flera personer, det vill säga flera av dem som ovan benämns släktingar. Det är denna typ av familj, den *utvidgade familjen*, som är familjereferensen i de ursprungsmiljöer som barnen kommer ifrån, där familjen också står för det sociala försäkringssystemet.

Den utvidgade familjen är ett patriarkalt system (liksom kärnfamiljen), men männen i systemet har olika status och därmed inflytande i familjelivet. Status är något man förtjänar genom klokhet och kompetens. De ungas val av livskamrat blir viktigt. Föräldrar önskar att deras barn förenar sig med en person som kan positionera sig högt i rang i familjen och fungerar bra i det stora nätverket (Franséhn 2011). Med en annan utvecklingspsykologisk referensram finns kontraster till kärnfamiljssamhällets idéer om hur en tonårstid ser ut. Synen på individualitet, integritet och konfliktlösning är andra områden som medför att en flyttning från den ena kulturkretsen till den andra kan medföra en intensiv upplevelse av främmandeskap (Nyberg 1993, Sjögren 2006). Banden mellan familjemedlemmarna kan bestå över lång tid om man skiljs åt geografiskt. En familj kan vara spridd över flera världsdelar, med bibehållen närhet familjemedlemmarna emellan. Det har inspirerat till att benämna den typen av familjer transnationella nätverk, eller globala familjer (Eastmond & Åkesson 2007).

Är det då den utvidgade familjen som är familjereferensen för de ensamkommande barnen? Den utvidgade familjen riskerar att förändras på sikt om inte det kulturella sammanhang den existerar i stöder den som familjesystem (Nyberg 1998). Så är migration ett hot mot dess bestånd, liksom krig och katastrofer. Båda dessa fenomen är vanliga i barnens ursprungsmiljöer.

ATT KOMBINERA TVÅ VÄRLDAR I ETT OCH SAMMA LIV

När man blir bosatt i Sverige så är inte livet i hemlandet ett samtalsämne som är särskilt frekvent till vardags, det gäller samtal med professionella såväl som med privatpersoner som är svenska. Det är med landsmän, eller kanske med andra barn som lämnat sitt hemland, som det kan finnas ett samförstånd och intresse kring erfarenheterna från det tidigare livet. Det betyder att livet kan kännas delat i två världar, som på olika grunder kan konkurrera om uppmärksamheten. Den konkurrensen kan dessutom kompliceras genom att knytas till skuld känslor (Nyberg 1993).

I de fall barn som lämnat hemlandet kan ha en kontakt med anhöriga i hemlandet är det telefonkontakt med mamman som är den vanligaste bland de barn som ingått i den här undersökningen. För en del barn så utgör den kontakten den enda med ursprungsmiljön och en intressant fråga är vad den betyder som en tankning med ursprunget.

Identitetsbegreppet kan nog vara en adekvat teoretisk ram till frågan om vem man varit och vad man blivit med sin flyttning, med en beskrivning av identiteten i termer av "facetter" (Lange & Westin 1981, Ahmadi 2000). Detta innebär ett delvis särskiljande av en extern och en självdefinierad identitet. Samtidigt är identitetsutvecklingen en livslång process som sker ömsesidigt mellan hur andra uppfattar en och hur man uppfattar sig själv.

Identitetsbegreppets facetter

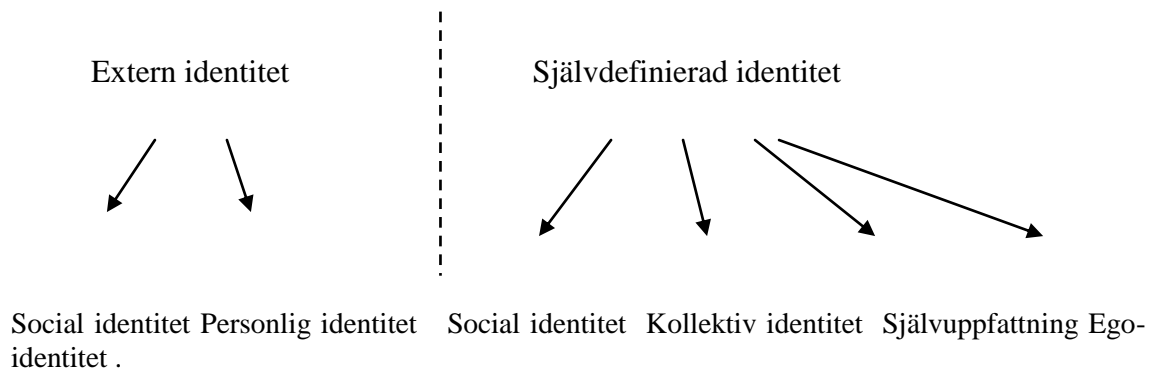

Fig. 1. Identitetsbegreppets facetter, efter Lange & Westin 1981.

Den konstruktion av identitetsbegreppet som visas i figur 1 särskiljer övergripande den externa från den självdefinierade identiteten. Samtidigt är identitetsutvecklingen en livslång process som sker ömsesidigt mellan hur andra uppfattar en och hur man uppfattar sig själv. Därför den streckade linjen där uppfattningar hela tiden tar sig igenom linjens håll. Den externa identitetens facetter social och personlig betyder andras uppfattning om grupptillhörighet respektive i vilka begrepp man kan beskrivas som person. Inom den självdefinierade identitetens facetter betyder social min egen syn på grupptillhörighet i samhället medan den kollektiva handlar om identifiering med grupper i föreställningsvärlden med frågor som Vem tänker jag lika som? Vem är jag lik i etnisk bemärkelse? Självpuppfattningen är kanske den facett av begreppet som oftast används i betydelsen identitet. Ego-identiteten är de djuppsykologiska mekanismer som medför upplevelsen av att vara densamma över tid (a.a.).

ATT LEVA MED KONSEKVENSER AV TRAUMAN

Flyktingars trauma, inte minst ensamkommande flyktingbarns, är ett svårt arbetsfält för personal utanför de specialistmottagningar som finns för dessa patienter. Socialtjänstens personal vittnar ofta om att det kan vara ett svårt avgörande om de ska tala med flyktingar om deras historia, utifrån risken för att upptäcka att man har en traumatiserad människa framför sig. Ett sådant förhållningssätt bygger på idén om traumat som något avgränsat och inbäddat i personligheten, ett fenomen som ligger där det ligger om man inte vidrör det. Kanske också ordet trauma faktiskt associerar till något sådant. Men det som ger konsekvenser för den som står med ett professionellt ansvar för ett ensamkommande flyktingbarn är att trauma är mer att likna vid en bläckfisk. Det når alla gömmor i personligheten och kan göra sig påmint utan att individen kan kontrollera det.

Att vara både första och andra generationens traumatiserade

Barnen har givit sig av från sin ursprungsmiljö därför att det av olika skäl varit omöjligt att stanna kvar. De själva och vuxna anhöriga har haft olika betydelse för hur de avrest

och vart de hamnat. I bakgrunden finns förföljda, fängslade och mördade föräldrar, syskon och andra anhöriga. Separationer och försvinnanden hör också till dessa miljöer, som skapar rädsla och skuld hos barn. Det finns anledning att förmoda att de vuxna runt barnet känt sig och barnen hotade, att skrämmande händelser förekommit, att förälder och barn måst skiljas åt under vissa perioder osv. En del av barnen har säkert levt med traumatiserade vuxna (Svensson 2011).

Med tanke på vad det betyder för ett barn att konfronteras med hot mot familjen som de vuxna känner sig maktlösa inför så verkar det som om man skulle kunna definiera barnets situation som ett dubbelt trauma. Eftersom barnets egna traumatiska erfarenheter främst har sitt ursprung i flykten och ensamheten under vistelse i olika okända miljöer. Tystnaden kring alla påfrestningar är ytterligare en belastning. Tystnaden är den vanliga strategin, de vuxna pratar inte med barn om vad som händer hemma eftersom det kan vara farligt att inbegripa barn i sådan vetskap. Barnet som själv blir flykting i ett annat land vill inte belasta sin tyngda familj hemma med sådan information (Almqvist 1997).

FORSKAREN SOM MEDKONSTRUKTÖR AV VERKLIGHETEN

Kategorisering – ”gruppen” ensamkommande barn och ungdomar

Eide och Broch (2010) diskuterar hur de ensamkommande barnen och ungdomarna blir en ”grupp”. Vad tillskrivs dem? Svaret är att våra kategoriseringar följer de prioriteringar som ligger i vår kultur. Att leva i en familj är nära knutet till uppfattningen om psykisk hälsa. Att inte leva med en familj är knutet till motsatsen, att utveckla psykisk ohälsa eller en störd utveckling. Denna idé om familjens avgörande betydelse för hälsa och utveckling motiverar kategoriseringen *ensamkommande*.

Kategoriseringen är också nära förknippad med organisationen av mottagandet. Asylprocessen bidrar till en kategorisering genom sitt regelverk om vilka personer som är kvalificerade för att få asyl. Kategoriseringen kan ha än mer praktiska styrmedel. Att föräldrar saknas på plats ger juridiska konsekvenser för socialtjänstens arbete med målgruppen, och även socialtjänstens organisering blir sålunda en kategoriseringsgrund.

Även i denna studie tillämpar vi en kategorisering efter socialtjänstens organisering, eftersom studien följer hur den praktiska verksamheten med målgruppen utformas. Men vilka konsekvenser får det att kategorisera med föräldrafrånvaro som enda kriterium?

Att uttrycka sig kring övergrepp under asylprocessen – de försynta forskarna

Det finns en konflikt mellan de ensamkommande barnens behov och regelverket kring att söka asyl, menar Eide (2005). Även i Sverige finns en sådan konflikt ofta beskriven i enskilda fall. Migrationsverkets regelverk, eller bristen på, utmanar ständigt Barnkonventionens formuleringar. Och blir anklagade för det. Det är till och med så att en långvarig erfarenhet av asylsökarp processen för ensamkommande barn såväl som barn som kommer med sin familj, för sjuka barn såväl som för friska barn, medför

reflektioner om barn med ett annat ursprung än svenskt är av en annan sort än de svenska, en sort som kräver mindre humanitär hänsyn.

Den kunskapssammanställning som Eide och Broch (2010) publicerat avslutas med att formulera några forskningsetiska hänsyn till målgruppen. Den första punkten är att forskningen skall vara till nytta för flyktingbarnen. Om den forskning som hittills producerats kan nog sägas att den inte uppfyller detta kriterium. Forskningen har inte varit till nytta för barnen. Man kan tänka sig flera förklaringar till att det blivit så:

- Flyktingbarn och ungdomar är ingen krävande grupp och underkommunicerar ofta de svåra förhållanden som finns i deras bakgrund
- Forskningen medverkar inte till någon kritisk granskning av barnens levnadsförhållanden
- Forskare är en försiktig grupp som inte uttrycker sig normativt om de förhållanden de upptäcker i sina studier

Med ett emiskt perspektiv i denna undersökning är det vår förhoppning att den kommer att göra skillnad. Med detta avses att vi som forskare försöker lösgöra oss från egna teoretiska tankerammar och ställa oss bredvid informanterna i deras egen upplevelsevärld (Nyberg 1993).

BARNEN OM VARDAGSLIVET I HEMLANDET

Hur skildrar ensamkommande flyktingbarn sin barndom? Följande tre kapitel handlar om hur uppväxtvillkor och vardagsliv i hemlandet tar sig uttryck i ensamkommande flyktingbarns berättelser. De är även en illustration av hur barnen skildrar uppbrottet och flykten till Sverige. Vi vet att livssituationen i deras hemländer präglas av krig och kaos. Därför ville vi undersöka vad en sådan tillvaro kan innebära för familjers liv.

Att intervjua ensamkommande flyktingbarn om deras livshistoria kan vara känsligt. I studiens inledningsskede ställde vi oss därför frågan om det var etiskt försvarbart, vilket vi bedömde att det var. Studiens huvudsyfte är att undersöka hur ensamkommande flyktingbarn upplever sin livssituation och där ingår livet i hemlandet och på flykt som en självklar del. Dessutom har dessa barns egna röster om hemlandets livsvillkor och ett liv på flykt ofta saknats i tidigare forskning (Eide m.fl. 2009).

FAMILJESITUATION

Att växa upp med (delar av) sin familj

När de ensamkommande barnen får frågor om sin familj och sina familjeförhållanden växer det fram berättelser om föräldrar och syskon. Därutöver berättar en del att släktingar, såsom mor- och farföräldrar, föräldrars syskon samt kusiner ingår i deras familj. Ett flertal barn har - med svenska mått mätt - många syskon. Ungefär hälften berättar att barnen i ursprungsfamiljen är fyra eller fler. I andra familjer har det funnits två eller tre barn och ett fåtal är sina föräldrars enda barn.

De flesta barn beskriver att de vuxit upp med en eller båda sina biologiska föräldrar. Av dessa är det knappt hälften som berättar att de levt med bägge föräldrarna fram till flykten. Samtidigt är denna bild av en uppväxt med båda föräldrarna något förenklad. Invävt i ett flertal utsagor finns ett underliggande mönster som handlar om att pappor och mammor haft olika roller i familjen. Barnen talar om att mamman haft huvudansvar för hushållet och barnen medan pappan - under vissa tider - varit långt borta från hem och barn.

I något fall har det varit andra vuxna i familjesystemet som haft hand om barnet. Så var det för Lesley. Hennes mamma dog när Lesley var mycket liten och sin pappa har hon aldrig bött med. Så fram till dess Lesley började skolan var det mormodern som tog hand om henne. ”*Allting gjorde jag med mormor*”, förklarar hon.

Försvunna och döda familjemedlemmar

Ett återkommande tema om familjehistorien är förlusten av närstående, vanligtvis en pappa eller bror. Det allra vanligaste är att pappan försvunnit eller med stor visshet blivit dödad. Hassan beskriver sin pappas försvinnande och hans historia är på inget sätt unik, med en familjemedlem som plötsligt är borta utan att någon i familjen vet vad som hänt. Hassan var vid tiden för pappans försvinnande så liten att han saknar egna

minnesbilder av händelsen men hans mamma har berättat för honom att pappan en dag gick ut genom dörren för att aldrig mer komma tillbaka. *"Det var vanligt att människor försvann, på det sättet i Afghanistan"*, förklarar Hassan. *"Ingen vet var de tar vägen, om de lever eller döda."* Berättelser om att ha mist sin mamma är inte lika vanliga men när de förekommer har det inneburit att barnet stått utan biologiska föräldrar.

Att ha förlorat syskon finns även det med som en verklighet. Några barn berättar att de har syskon som spårlöst kommit bort eller blivit dödade, andra har tappat kontakten med dem till följd av oroligheter och väpnade konflikter i hemlandet. Så här formulerar sig en pojke om hur han och hans äldre bröder skiljdes från varandra. *"Från början bodde vi ihop men sen blev dom äldre och det blev krig och vi flyttade och så där. Alla gick sin väg."*

Att växa upp med en vuxen utanför familjen

Det finns ett exempel i intervjuerna där ett syskonpar berättar att de i hemlandet levde med en man som inte tycks ha ingått i den närmaste familjekretsen. Om det funnits någon relation mellan barnen och mannen innan han fick hand om dem är visserligen oklart men den äldre brodern betonar att det inte var deras biologiska pappa: *"Han var ingen riktig pappa men han bodde med oss"*, konkretiserar han på intervjuarens frågor.

Att växa upp utan familj

Ett par barn beskriver en mycket oskyddad uppväxtmiljö. De berättar att de periodvis tagits omhand i andras hem och däremellan varit lämnade åt sig själva. Patricias skildring av livet i hemlandet får bilda exempel på en sådan uppväxt. Under en intervju med Patricia ställer hon den existentiella frågan: *"Varför har jag inte en mamma och en pappa, bara en syster som inte är här?"*

Patricia föddes på landsbygden i ett västafrikanskt land. Hon och hennes syster hade tidigt mist mamman och sin pappa har hon aldrig träffat. Det fanns inte några släktingar som kunde ta hand om syskonen när mamman dog så de skiljdes åt, berättar hon. På Patricias sätt att tala om sin barndom förstår man att hon redan som mycket liten fått klara sig på egen hand. En tid efter mammans död (för)flyttade(s) hon från sin hemby in till landets huvudstad. Där levde hon sida vid sida med andra människor i ett område som, i hennes beskrivning, närmast för tankarna till en kåkstad.

Att vara vuxen

Hittills har det handlat om hur de unga presenterar sina familjerelationer utifrån ett barns perspektiv. Men i några fall har de en mer vuxenorienterad blick på familjerelaterade frågor. En del ungdomar berättar att de har en flickvän eller pojkvän i hemlandet, en pojke är till exempel förlovad sedan fyra år tillbaka. Ett annat exempel är Halima som är gift. I Somalia är det vanligt att man gifter sig när man blir myndig, ungefär i femtonårsåldern, säger hon. Hon och hennes man kommer från samma stad. En tid efter att de lärt känna varandra inledde de - utan vuxnas vetskap - en kärleksrelation, vilken ungdomarna bekräftade genom ett giftermål.

Att själv vara förälder

Att själv vara förälder är ytterligare en erfarenhet som representeras i materialet. Patricia är mamma till en dotter som vid den första intervjuomgången fortfarande finns i hemlandet. Hur detta barn har kommit till och vem som är fadern är alltför svårt för Patricia att tala om. Då hon lämnade sitt hemland var dottern drygt ett år, berättar hon. Dottern tas omhand av sin moster. *"Det är bara hon och barnet"*, berättar Patricia.

DE NÄRMASTE

För att förstå mer om relationerna mellan barn och de närstående som inte längre finns fysiskt i deras liv bad vi barnen berätta om sina närmaste. Barnen kopplar berättelserna om dessa personer till vad de betyder för dem, i hemlandet och nu efter att de skiljts åt.

En kärleksförklaring till mamma och syskon

Våra frågor om vilka människor som varit betydelsefulla under uppväxten i hemlandet väcker hos en del barn nästan förundran. Hur kan vi undra över något så självklart? Och knappast förvånande är det människor barnen levt tätt tillsammans med som har den största platsen i deras hjärtan. Mångas berättelser kretsar kring betydelsen av mamma och syskon. En pojke får i några nyckelmeningar illustrera hur det kan låta: *"Min mamma födde mig och jag kan inte leva utan mamma, tror jag. Och mina syskon. Det är ju dom jag har levt med och dom jag känner."*

Ett annat illustrativt exempel hämtas från Youssef som blir ombedd att göra en nätverkskarta som ska visa hur han värderar närheten till viktiga personer. *"Min mamma ska vara här, nära mig"*, säger han, och ritar mamman så tätt intill sig själv att det knappt går att skilja dem åt och uppfatta dem som två olika personer.

Pappa– familjekoordinator eller besökare

Efter att ha konstaterat mammans och syskonens betydelse så reser sig frågan hur barnen berättar om relationer med sina fäder. Som framgått har en del tidigt i livet förlorat sin pappa men om vi koncentrerar oss på dem som kunnat förmedla en bild av honom, hur framställs han då?

En bild barnen ger är att pappan var familjens ekonomiska nav. Hans arbete låg till grund för familjens försörjning. Barnen berättar även att han hade stort inflytande över sådant som rörde större familjebeslut. En annan bild är att barnen presenterar pappan som en besökare i familjens liv. Det får exemplifieras av Lesley som berättar att hennes pappa ibland kom och hälsade på. Då kunde det hända att han hade med sig pengar eller en present till Lesley men någon bra relation tycker hon inte att de haft.

En betydelsefull omgivning

Som redan synts och som kommer att visa sig mer framöver är att barnen haft mycket osäkra livsvillkor. Några hänvisar till att människor i omgivningen var betydelsefulla när det handlat om att klara vardagen. Tillsammans har man försökt undkomma faror och skapa sig en dräglig tillvaro. Så här låter det när Omar berättar om sina bästa kompisar:

Mina kompisar var jätteviktiga. Min bästa vän hette Abdi. Tills nu har han hjälpt min mamma och mina systrar. Och en kille som heter Sharif och en kille som heter Sekriam. Sekriam är som min brorsa och min bästa vän. Jag hade faktiskt många kompisar men det var de här tre som var de bästa.

Senare beskriver han vad hans kompisar betyder för hans mamma som finns kvar i hemlandet:

Alla tre hjälper mamma. Min mamma kan inte gå ut eftersom hon har sex tjejer hemma. Hon kan inte lämna dom. Dom handlar till henne. Hjälper henne. Dom bor inte hos henne men dom finns nära. En av dom är med henne hela tiden.

Friktioner i familjelivet

Berättelser om konfliktfyllda familjerelationer tillhör undantagen men förekommer i några fall. En pojke som kommer in på ämnet berättar kortfattat om en relation till fadern som fick stora konsekvenser för hans liv. ”Pappa var inte nöjd med mig så han slängde ut mig. Jag hade ingenstans att bo. Jag bodde på gatan”, berättar han.

Ett övrigt ämne inom området familjekonflikter handlar om att förväntas bilda familj med någon som den egna familjen utsett till livspartner. Här får Halimas erfarenhet utgöra exemplet. En tid efter att hon och hennes fästman förälskat sig i varandra sökte de upp en imam som vigde dem. Först därefter berättade Halima om giftermålet för sina föräldrar. Till saken hör att familjen hade utsett en annan man åt Halima. Hennes egensinnighet ledde till stora spänningar inom familjen. Pappan satte sig tvärt emot dotterns giftermål medan mamman tog dotterns parti.

När omsorgen brister

Ett par barn skildrar en uppväxtmiljö som tyder på att det fanns brister i den känslomässiga omsorgen. Syskonparet som under den sista tiden i hemlandet tagits omhand av en man som inte var deras riktiga pappa ger inte någon tillitsfull bild av honom. Genom barnens mycket försiktiga uttalanden tonar han fram som någon barnen inte var trygga med. Intrycket är att han ingav en respekt som för barnen gränsade till rädsla, bland annat för att han slog dem.

LIVETS REALITETER

Efter att i föregående avsnitt ha haft siktet inställt på berättelser om familj och nära relationer är det nu dags att presentera de vardagsrelaterade erfarenheter som barnen talar om från tiden i hemlandet. Inledningen i avsnittet rör sig runt tre fält inom vardagslivet som motsvarar frågeområdena i studiens intervjuguide; hemliv, arbetsliv, skolliv. Därefter övergår texten till att behandla barnens berättelser om yttre livsomständigheter. Viktigt att betona är att detta är en schematisk uppdelning av oss forskare. Det finns inga vattentäta skott mellan de olika områdena i barnens berättelser. Vardagslivets olika aspekter går in i varandra och låter sig egentligen inte separeras i olika delar.

Att syssla med familjens angelägenheter

Ett genomgående tema om livets realiteter handlar om att barnens arbetsinsats behövs i familjen och att de haft olika uppgifter i familjens vardagsliv. Så var det för Halima. Hon växte upp med mamma, moster och fyra syskon. De bodde i två rum och kök. I ett rum sov man och i ett rum umgicks man, berättar hon. Maten lagades på gården. Halima utförde de flesta sysslor som hör ett hushåll till, lagade mat, passade småsyskon. Hon hade också ansvar för familjens vattentillförsel. Brunnen fanns en halv mil från hemmet och det blev dagliga promenader fram och tillbaka.

Ett annat exempel på ansvar för familjelivet hämtas från en av pojkarna i studien. I Afghanistan, berättar han, var de nio personer i familjen. Alla syskon var hemma på dagarna. De äldre tog hand om de yngre och hjälpte mamman med det hon behövde hjälp med. Bröderna tillbringade även mycket tid med pappan på familjens fruktodling och sålde frukt på torget.

Att vara huvudförsörjare i familjen

En del unga har erfarenhet av lönearbete utanför hemmet. Somliga verkar ha haft huvudansvar för familjens försörjning. En pojke berättar att han arbetade som varulastare. *"Vi jobbade, jag och min storebrorsa, vi jobbade varje dag. Min pappa är gammal och min mamma är också gammal. Så det var bara jag och min brorsa som jobbade."* Den här pojken hade under än längre tid dragit ett stort lass när det gäller familjens uppehälle. Det finns också berättelser där barnet blir den som försökte hålla familjens ekonomi under vingarna när livsomständigheterna hastigt förändrats. Ett sådant fall hämtas från en pojke som bodde i en liten by på den afghanska landsbygden. Familjen levde på att bruka och sköta andras jordbruksmark. När pappan försvann ur familjens liv fick han - som äldsta barnet i syskonskaran - ta över det försörjningsansvar som tidigare varit faderns. Hans dygn bestod av arbete och sömn, berättar han. Något annat hade han inte tid med.

Att varva arbete med skolgång

Ytterligare ett tema handlar om att ha varvat olika slags lönearbete med skolgång – när det fanns möjlighet att gå i skolan (mer om det senare). En pojke beskriver sin stressiga tillvaro: ”*Det var fett jobbigt för mig att både jobba och studera*”, säger han och fortsätter:

Jag gick i skolan från klockan sex på morgonen till tolv. Sen var jag hemma mellan tolv och två. Klockan två gick jag till jobbet till klockan nio. Klockan nio gick jag till engelskan för att lära mig engelska och var där till tio- halv elva.

Pojken tycker att han slets mellan arbete och studier. Det var svårt att få ihop ambitionen om lyckade studieresultat med ett arbete på en fabrik.

Att vara självförsörjande

Enstaka barn i studien verkar ha varit självförsörjande. Exempelvis Patricia som sålde kallvatten på torget för att klara livhanken. Eller Mohammed som tidigt i sitt liv försörjde sig genom arbete på en bilverkstad.

När vardagslivet tillåter annat

I berättelser om vad barnen gjorde när de inte var upptagna med praktiska sysslor nämner de aktiviteter tillsammans med andra barn. Boule, basket och fotboll är exempel på sysselsättningar som de berättar att de brukade ägna sig åt. På en del barn hörs att de varit upptagna av olika sysslor under stora delar av dagen medan andra kunnat bestämma mer över sin tid. En pojke säger: ”*När skolan slutade för dagen gick alla hem. Sedan berodde det på vad man vill göra.*” I en annan intervjusekvens om livet i hemlandet inleder en pojke med att säga ”*det var ganska roligt där.*” Och fortsätter: ”*Det var inte så många regler som i Sverige, man kunde köra bil, man kunde köra motorcykel.*” Lite senare utvecklar han sitt resonemang och förklarar att han aldrig behövde fråga någon (inte ens sina föräldrar) om något. Han kunde bestämma över sig själv på ett sätt som han inte kan göra i Sverige.

Skollivet – ofta temporärt och avbrutet

Majoriteten av barnen i studien berättar om att de har någon slags skolerfarenhet med sig från sitt hemland. Så här låter det när en pojke berättar om en vanlig skoldag:

Skolan i Somalia var bra faktiskt. Den fungerade inte som i Sverige men ändå var den bra. Jag läste åtta ämnen. Historia, geografi, engelska, arabiska, religion, matte, somaliska. Och odling. I klassrummet var vi mellan 40 och 45 elever. Vi hade ungefär sex lektioner. Tre på förmiddagen och tre på eftermiddagen. Vi började klockan sju och slutade klockan två.

Men även om de flesta berättar om någon form av skolerfarenhet från hemlandet kan den skilja sig avsevärt från svenska barns. Förutsättningarna till regelbunden skolgång har berott på hur de yttre livsomständigheterna sett ut där barnen bott, på vilka ekonomiska möjligheter familjerna haft att låta dem gå i skolan samt om det alls fanns någon skola att gå i.

Skolgången upphör vid krig

Omars berättelse ger prov på hur skolgången påverkas av att säkerheten i närmiljön förändrats från tid till annan. Han bodde i Mogadishus utkanter. *"Det fanns en skola som låg nära oss"*, berättar han. *"Jag gick till skolan varje dag men man kunde inte fortsätta att studera för det var krig hela tiden. Krig bryter studierna"*, förklarar han och tror att han sammanlagt gick i skolan i omkring två år.

Skolgången upphör av religiösa skäl

I något fall har religiös särbehandling varit anledning till att skolgången avbrutits. En pojke berättar att han tillhör en religiös minoritet i sitt hemland. När han var i femtonårsåldern blev det en snabb förändring av umgängesklimatet bland elever och lärare på skolan, berättar han. Minoritets elevernas tro blev plötsligt en anledning till att behandla dem annorlunda. Dessa problem blev hastigt allvarliga. Eleverna i minoritet utsattes för trakasserier och direkta hot. De slutade en efter en och på pappans inrådan slutade till sist även denna pojke i skolan.

Skolgången upphör då läraren tar ledigt

För pojken ovan innebar hans tro att han fick problem i skolan. Andra barn har, när samtalet handlar om skolan, cirklat kring ämnet religion utifrån ett annat perspektiv. *"Det var inte en riktig skola. Det var en koranskola"*, förklarar en pojke när han berättar om hur skolan i hans hemland såg ut. I en koranskola har religionen stor plats i undervisningen, berättar han och förklarar att det inte finns några riktiga regler för sådana skolor. De kommer till på enskilda personers initiativ, vilket betyder att barnens skolgång står och faller med en enda person. Han, för det är oftast en man, samlar ihop barn som bor i området och fungerar som lärare. En förutsättning för att skolan håller "öppet" är att personen i fråga är på plats. *"Ibland reste han bort, och då stängdes hela skolan."*

Skolgången upphör då familjeekonomin sviktar

Ytterligare en anledning till en fragmentarisk skolgång handlar om att familjen inte haft råd att bekosta den. Exempelvis Halima, äldst av sina syskon, var den i syskonskaran som hade gått i skolan, om än sporadiskt för att den kostade pengar. Det omvända förhållandet hade rätt för andra barn. Yngre syskon gick i skolan men inte de själva.

Funktionell skolgång

Att ha haft en stabil och kontinuerlig skolgång är alltså ovanligt bland barnen i studien. Några har dock haft den möjligheten. En flicka berättar att hon gått i en italiensk skola. Landet hon kommer ifrån var tidigare en italiensk koloni och därför finns det många italienska skolor. I hennes skola gick både fattiga och rika barn, berättar hon. Det märkte hon till exempel när klasskompisarna pratade med varandra om vad de gjort på fritiden. *"I mitt hemland var jag en av de bästa eleverna"*, säger en annan flicka. På flera vis påminner dessa flickors berättelser om varandra. De står fram i materialet

genom att bägge tycks haft en fungerande skolgång. När de talar om sina tidigare skolerfarenheter hörs att de trivdes, hade kompisar och var ambitiösa.

Avsaknad av skolgång

Vissa barn berättar att de aldrig gått i skolan i hemlandet. Skildringar om varför pekar åt lite olika håll. Ett syskonpar, som kommer från en liten by i Afghanistan förklarar att det inte fanns någon skola i deras hemby eftersom de styrande grupperna i landet inte tillät några skolor. I några fall hörs att barnen behövde arbeta istället för att gå i skolan och för enstaka barn har sannolikt någon skolgång aldrig varit aktuell.

Instabilitet som ett normaltillstånd

Befolkningen i de länder som barnen i studien vuxit upp i är hårt drabbad av krig och katastrof. Många barn talar om sina uppväxtvillkor på ett sätt som vittnar om att de upplevt detta in på bara huden. Samtidigt kan de säga att det var något som människor fått lov att acceptera. Det var så livet såg ut. *"Jag föddes med krig och växte upp med krig"*, säger Omar. För honom och hans familj var kriget en del av tillvaron. *"Så har livet alltid fungerat där"*, konstaterar han. På frågan om det någonsin var möjligt att vara ute och röra sig fritt, svarar han, *"ibland var man tvungen."* Men både vuxna och barn var högst medvetna om farorna. När man går ut från huset säger man hej då för man tror att man kan dö direkt, berättar han. Under en lite lugnare period kunde Omar och hans kamrater upptäcka ett Mogadishu som de aldrig sett förut. Föräldrarnas berättelser om hur staden såg ut före kriget ställdes på ända. *"Vi tittade och grät lite grann när vi såg hur det såg ut."*

Ett liv på flykt inom och utom hemlandets gränser

För vissa barn är flykten till Sverige inte den första. Att ha bott i flera länder är ingen ovanlig erfarenhet. En pojke, vars familj härstammar från Afghanistan har aldrig bott i familjens ursprungsland eftersom de flydde till Iran några år innan han föddes. Även Hassans familj hade lämnat sitt hemland Afghanistan för Iran. Han var då tre år. Det han i efterhand fått beskrivet för sig är att de tog sig med bil till en iransk stad på andra sidan gränsen. Vid en upptäckt hade de skickats tillbaka och satts i fängelse, berättar han.

Somliga barn berättar att de varit på flykt inom hemlandets egna gränser som s.k. internflyktingar. *"Jag kan inte räkna alla gånger vi flyttat i min barndom"*, säger Omar, och beskriver hur det kunde vara hela bostadsområden med barn och vuxna som samtidigt begav sig hemifrån för att inte komma i vägen för strider. I oroliga perioder kunde det hända flera gånger i månaden. Början av en flykt, beskriver Omar som särskilt jobbig:

När du flyttar från din stad eller område som du känner, känns det jättejobbigt från början. Du kan vara hungrig. Det finns ingen mat, det finns inget vatten och du blir törstig. Det finns ingen säng eller plats där du kan sova. Det kan verkligen bli jättejobbigt. Man kanske kan sätta upp ett tyg för att gå under och sova. Man kan inte beskriva hur det ser ut.

Hur anser man då som barn att man påverkas av att leva under de förhållanden som Omar beskriver? När han i dag får frågan säger han att det var först när han blev äldre som han kunde förstå vad som hände. Så länge ett litet barn har vuxna som skyddar det känner det sig inte rädd. ”När man är liten följer man med sina föräldrar. När föräldrarna är där känner man ingenting. Det är bara föräldrarna som gör.” Insikten kommer senare, förstår man genom Omar.

En konsekvens av att vara på flykt är att inte kunna återvända hem igen. En pojke berättar att hans familj - efter en tid på flykt - togs omhand av boskapsskötande människor på landsbygden som är vana att hjälpa flyktingar. Pojken kallar dem nomader och säger att hans egen familj började leva ett nomadliv.

SAMMANFATTANDE ANALYS

Som vi ser är barnens uppväxtvillkor knappast homogena. En sak har emellertid alla gemensamt, de har vuxit upp i länder där osäkerhet och väpnade konflikter gjort stora avtryck i vardagen och starkt påverkat både vuxna och barn. Sådana livsvillkor innebär mänskliga förluster, splittrar familjer och gör barn skyddslösa. Hos de barn som förlorat båda sina föräldrar hörs ett stråk av skam, tolkat som: Jag var inte värd att bli omhändertagen.

De barn som haft en närvarande mamma presenterar henne konsekvent som en av de viktigaste personerna i livet, kanske den allra viktigaste. Sammantaget exponeras både hon och syskon mer än pappan och berättelsen om honom, i den mån den existerar, är mer konfliktorienterad men även distanserad. Att ett stort antal barn i studien framställer relationen med fadern som distanserad avspeglar nog det faktum att fäder (som inte varit döda eller försvunna) kunde leva delar av sitt liv utanför familjen men det behöver inte vara den enda förklaringen. Här är det intressant att nämna en studie av Salazar Parreñas (2005) som undersökt transnationella familjerelationer i Filippinerna, ett land med ökning av migrantarbete på en global arbetsmarknad. Fäder och mödrar arbetar utomlands medan deras barn bor kvar i hemlandet. Salazar Parreñas (a.a.) menar att en geografisk separation alltid påverkar familjemedlemmars intimitet. När det gäller faderns roll i familjen tillskrev barnen honom en större emotionell distans till dem då han geografiskt fanns långt ifrån barnen än vad som var fallet då modern arbetade utomlands. Författaren tolkar resultatet som att traditionella familjenormer förstärks när familjer lever under hårt tryck.

Det är ovanligt att barnen som ingår i denna studie haft en fungerande skolgång i hemlandet. Det beror på flera saker; om det fanns någon fungerande skolverksamhet i barnens hembygd och på familjens ekonomiska möjligheter att låta barnen gå i skolan. Några barn har behövt arbeta för att försörja sig själva. För andra var arbetet ett nödvändigt tillskott i familjekassan. Särskilt äldre pojkar som förlorat sina pappor tycks ha fått ansvar för familjens uppehälle. Hos vissa barn hörs att det fanns en konflikt mellan arbete och utbildning.

Vi ska komma ihåg att olika samhällen alstrar olika former av familjesystem. Hur hushåll är organiserade hänger ihop med ekonomiska förhållanden och maktrelationer i samhället i stort. I många samhällen utgör barn en ekonomisk resurs för vuxna och för sig själv (t.ex. Norman 1996).

Inom migrationsforskningen skildras spänningen mellan kollektivismen i utvandringslandet och individualismen i invandringslandet. Till exempel en norsk kunskapsöversikt visar genom en teoretisk analysmodell hur två kontrasterande levnadsmönster – en kollektiv eller en individualistisk livsform - utgör grund för mänskliga relationer och samspel mellan barn och vuxna i olika delar av världen (Holm-Hansen, Haland & Myrwold 2007). I samhällen där ett kollektivt levnadssätt är vanligt får den utvidgade familjen stor betydelse för hur människor organiserar sitt vardagsliv. Leeder (2004) skildrar familjers levnadssätt i olika delar av världen. I ett jämförande perspektiv kastar författaren ljus på historiska förhållanden och teoretiska sammanhang som bidrar till en tvärkulturell förståelse av familjeliv. Såsom den utvidgade familjen urskiljs knyts den samman av intima, ekonomiska och psykologiska interaktioner mellan dess medlemmar som kan befinna sig på olika platser i världen. I Nybergs avhandling (1993) står den modell för en familjeform som omfattar ett mönster där människor med täta relationer delar ett gemensamt ansvar för det vardagliga livet. För vidare läsning, se inledningskapitlet.

Det finns goda skäl att anta att det i dessa barns hemländer finns en tradition där den utvidgade familjen har relevans i familjers vardag. Detta visar sig också i barnens berättelser men kanske inte i den utsträckning man kunde vänta sig. Visserligen framträder människor som kan definieras in i den utvidgade familjen men sammantaget är det ganska få personer som barnen refererar till. Att den utvidgade familjen syns så pass lite i barnens berättelser väcker frågor. Tänkbara tolkningar är flera. De länder som barnen i studien vuxit upp i samtliga präglas av krig och kaos. Vad man först kan se som förklaring är att invanda familjemönster slås sönder under kriser och konflikter. Ytterligare en tolkning av varför den utvidgade familjen inte har stor plats i barnens berättelser kan vara att den moderna tiden - med dess globalisering - inverkar och skapar ett tryck som förändrar traditionella familjestrukturer. En viss stabilitet behövs för att stora familjesystem ska bestå.

Som finns beskrivet i metodkapitlet har vi som undersökare ibland haft svårt att närma oss barnens föreställningsvärld. Det gäller kanske särskilt när samtalen har handlat om deras förflutna. Dessutom har somliga barn haft svårt att sätta ord på sin historia. Att minnas otäcka händelser tar kraft och vissa barn har inte orkat. Vi kan se att barnens berättelser om sin barndom består av luckor. En rimlig tolkning är att det allra svåraste aldrig nått våra öron.

BARNEN OM UPPBROTTET

Kommande kapitel handlar om ensamkommande flyktingbarns förståelse av och insikt i uppbrottet. Det skildrar barnens berättelser om uppbrottets motiv, vem eller vilka personer som tagit initiativ till flykten samt hur de själva identifierat sig med uppbrottet. Vidare behandlar kapitlet vilken kännedom och uppfattning barnen haft om Sverige under sin uppväxt i hemlandet.

UPPBROTTETS MOTIV

Vad är barnens uppfattningar om motivet till uppbrottet och hur beskriver de vad som ledde fram till flyktbeslutet? Detta handlar följande om.

Hot mot liv och lem

Samtidigt som vi sett att de flesta barn skildrar en barndom som inneburit en otrygg uppväxtmiljö så berättar de om en alltmer våldsamt vardag. Här får Ansar och Hamid bilda exempel på hur ett växande våld i samhället bidragit till att de utsattes för direkta dödshot.

Den sista tiden Ansar levde i hemlandet kröp krig och kaos allt närmare, berättar han. Tidigare hade rivaliserande klaner krigat mot varandra men den sista tiden innan han flydde slog våldet blint mot alla människor. Den äldsta sonen i en familj där fadern inte längre lever är extra utsatt, förklarar han, och när hans äldre bror dödats, kom hans eget liv att vara i fara på ett annat sätt än tidigare. En tid efter broderns död greps han och sattes i fängelse, ur vilket han lyckades fly. Detta händelseförlopp var huvudorsaken till hans flykt ut ur landet.

Sedan Hamids erfarenheter. En dag när Hamid som vanligt gick till moskén tog en av imamerna kontakt med honom och uppmanade honom att delta i ett attentat mot de Natoleda styrkorna i landet. Uppdraget skulle vara självmordsbombarens. Hamid blev ställd. Han vågade varken neka eller berätta för sina föräldrar vad imamen hade sagt. På nätterna hade han mardrömmar. När hans föräldrar frågade varför han sov så oroligt kunde han till sist berätta vad imamen ville att han skulle göra. Till bilden hör att Hamid hade en äldre bror som under en längre tid varit försvunnen. Trots föräldrarnas förtvivalade försök att ta reda på vad som hänt hade deras frågor aldrig fått ett svar. Då de insåg vad Hamid uppmanats till anade de vad som hänt deras äldre son. Morgonen därpå lämnade familjen landet hals över huvud.

Hot mot den egna minoritetspositionen

Att tillhöra en utsatt minoritet skildras också som ett vanligt uppbrottsmotiv. Här får Hassans utsaga fungera som det empiriska exemplet.

Hassan är hazar, vilken han definierar som en utsatt folkgrupp. Han berättar att människor i hans ursprungsland Afghanistan inte respekterar hazarer och därför

behandlar dem illa. Som tidigare nämnts flydde Hassans familj till Iran när han var liten. Han hade frågat sin mamma varför de flydde just till Iran och inte till något annat land där de kunde fått det bättre. Då hade hon svarat att hon trodde att de skulle få ett bättre liv i Iran eftersom de har samma trosinriktning som iranierna själva. *"Men när vi kom dit blev det inte så"*, konstaterar Hassan. Det kom ideligen fram soldater på gatan och frågade om identitetshandlingar. Och eftersom sådana handlingar var omöjliga att få när man var flykting fanns det alltid en risk att skickas tillbaka, förklarar han. *"Allt handlar om pengar"*, säger han och fortsätter:

Om du har pengar i Iran kan du göra allting. Om du har pengar låter dom dig vara. Det är dåligt med Iran. Dom tänker att afghaner är fiender till dom. Att afghaner kommer och tar deras jobb och så där. Alla tjafsar alltså.

Två gånger blev Hassan gripen av polis. Den sista gången var han tretton år. Han sattes i fängelse och familjen fick betala för att få honom fri. Det var droppen som fick bägaren att rinna över. Familjen började planera för Hassans flykt.

Hot om att bli indragen i krigsmaskineriet

Att behöva kriga är ett annat uppbrottsmotiv barnen presenterar. De somaliska pojkar som ingår i studien talar alla om faran för tonåriga killar att sugas in i någon av de våldsamma grupperingar som härjar i deras hemland. När en av pojkarna får frågan om hur hans liv skulle ha sett ut om han varit kvar i hemlandet svarar han att han nog värvats till någon av dessa grupper. Som ung är det lätt att påverkas och varken han själv eller hans närmaste skulle haft så mycket att sätta emot, tror han. Om de ändå försökt hade hela familjen kunnat råka riktigt illa ut.

Men det är inte bara somaliska pojkar som talar om risken att dras in i krigsmaskineriet. En flicka från ett annat land på Afrikas horn berättar att en bidragande orsak till hennes flykt var den stundande militärtjänstgöringen som åläggs både pojkar och flickor i äldre tonåren.

Hot mot livsval

Vissa - i huvudsak de äldre ungdomarna - kopplar uppbrottsmotivet till familjeproblem. Tydligast framstår det i två flickors berättelser. Båda berättar om försämrade relationer med ursprungsfamiljen på grund av meningsskiljaktigheter om vem de skulle gifta sig med. Att behöva gifta sig med någon man inte vill var ett motiv till deras flykt. Vidare berättar en del om att ungdomar och föräldrar kommit till insikt om att det inte fanns någon framtid för unga människor i hemlandet.

Man fick inte veta

I våra samtal har några barn inte velat eller kunnat formulera sig om varför de flydde. Ett exempel är Ali. Under den första intervjun står det klart att han förstått väldigt lite om varför han och hans syster kommit till Sverige. För att undvika missförstånd frågar intervjuaren: *"Vet du inte varför du kom hit?"* Han svarar, *"nej, man fick inte fråga"*,

och anspelar på den person som tagit hand om honom och systemen i hemlandet. ”*Man fick inte fråga*”... trevar intervjuaren vidare. ”*Jag kunde fråga men han skulle slå eller låta bli att svara på den frågan*” förklarar pojken.

FLYKTBESLUTET

I följande avsnitt berättar barnen om hur flykten beslutades samt vilka personer som tog initiativ och var delaktiga i beslutet.

Ett vuxenbeslut – utan inflytande från barnet

Ett dominerande tema i frågor som knyter an till de ungas identifikation med flyktbeslutet är att beslutet varit de vuxnas. Barnen såg inga möjligheter att kunna påverka det, vilket här får belysas av Youssef och Shakeb.

I samband med att Youssefs pappa försvann kom familjens liv att bli annorlunda på många sätt. Den hade redan före faderns försvinnande flyttat från Mogadishu till ett lugnare område där mamman lyckats köpa en cafeteria. Familjen försökte vänja sig vid sin nya tillvaro. Så en dag hade hans mamma börjat tala med honom om flyktplaner och sagt att Youssef skulle vara den första att resa. Han blev väldigt rädd och hans mamma försökte lugna honom genom att säga att många av deras landsmän redan fanns i Europa. Han skulle inte behöva känna sig ensam. ”*När du kommer dit kommer du att lära känna många somalier. Det kommer att bli okej.*”

Även Shakebs flykt beslutades av de vuxna. När han lämnade sitt hemland gick allt mycket fort, berättar han. I Shakebs fall var det pappan som bestämt att han skulle fly och Shakeb var inte var beredd på en sådan händelseutveckling. Liksom Youssef blev han rädd. Han ville inte lämna sin familj och kände sig rädd för att resa med människor han inte kände. Varför han så lite blev insatt i beslutet om flykten tror han beror på att hans pappa inte hann förklara situationen för honom ordentligt. ”*Det var konstigt men jag kunde inte göra något åt det*”, säger han. ”*Jag var tvungen att göra det.*”

Ett vuxenbeslut som accepteras

Ett signifikant tema visar hur de unga allierar sig med vuxenvärlden och accepterar de vuxnas beslut om deras avresa. Det får illustreras av Ansars och Minas berättelser.

När Ansars bror dödades och Ansar själv fängslades blev det uppenbart för både honom själv och hans omgivning att han behövde ta sig ur landet. Ansars kusin som bor i England verkar ha varit ”spindeln i nätet” när det gällde att organisera flykten. När man talar med Ansar hörs att det var de vuxna i hans familj som höll i trådarna kring flykten men att han själv accepterat och varit införstådd med beslutet.

Minas utgör ett annat exempel på hur barnen införlivar de vuxnas ställningstaganden inom sig själva. När han får frågan om hur flyktbeslutet togs svarar han: ”*Det var min pappa som gav mig det goda rådet. Han sa, du har en morbror i Sverige, och där är det fred, det pågår inte något krig.*” På intervjuarens följdfråga hur han tänker kring det idag svarar han:

Mina föräldrar var rädda om mig. Jag har kommit hit för att mina föräldrar har varit rädda om mig, för att det var fara för mitt liv i Irak. Eftersom jag är enda barnet så var dom extra rädda att det skulle hända mig något.

Som en underström i berättelser finns beskrivningar om att det utvecklats en allians mellan mamma och barn under uppbrotsprocessen. De konflikter mellan ungdomar och fäder som skymtar fram i några utsagor tycks ha bidragit till att det vuxit fram ett samförstånd mellan barn och mamma om att barnet behöver fly. Det kan låta: *"I och med att pappa inte lät mig komma hem så fixade mamma så att jag kom därifrån."*

Ett vuxenbeslut - med barninflytande

Några ungdomar i studien talar om flyktbeslutet som något de själva initierat. En av dem är Mustafa.

När Saddam störtades i Irak ändrades livet drastiskt för Mustafa. Ingenting blev som tidigare, berättar han. Alla oroligheter påverkade hans vardag som blev farlig och begränsad. Mustafa hade en farbror i Sverige, vilket gjorde att han började umgås med tanken att fly. När han invigde föräldrarna i sina tankegångar ställde de sig mycket tveksamma. Men Mustafa övertalade dem. Och även om hans mamma aldrig ville att han skulle ge sig av gav föräldrarna med sig till sist, berättar han.

Enstaka röster i studien framställer flyktbeslutet som helt och hållet eget. En pojke berättar att han länge velat åka till Europa. När han hörde talas om Sverige förstod han att det var till det landet han ville fly. En del av resan betalade han själv och övrigt hjälpte hans mamma och pappa honom med, berättar han.

FÖRTROGENHET MED LANDET SVERIGE

Under intervjuerna pratade vi med barnen om vad de visste om Sverige innan de reste och om de hade några bilder av Sverige innan ankomsten. Det visar sig att majoriteten inte hade några föreställningar eller kunskaper om Sverige innan ankomsten. Sverige var en blank fläck på den mentala kartan. Ett representativt citat lyder: *"Jag visste ingenting om det här landet och jag vet fortfarande inte varför jag har hamnat här."*

För några hade emellertid Sverige varit ett samtalsämne i deras uppväxtmiljö. Det fanns en positiv grundsyn på Sverige och svenskarna i hemlandet. En pojke som vuxit upp i Kurdistan säger: *"I Kirkuk, snackade alla om Sverige, de är snälla, de är bra, de vet hur människor är."* En av de somaliska pojkarna är inne på samma spår:

Om man är i Somalia så tror man att allt är fint och att det finns allt i Sverige till exempel. Och där säger alla att dom hjälper människor. Från början trodde jag att dom kanske ljög men när jag kom hit visade det sig vara rätt.

Vissa barn relaterar sin bild av Sverige till att familjen hade släkt eller kände till människor som bodde i landet. Inget barn verkar dock känna dessa personer särskilt väl. Sannolikt beror det på att de varit bosatta i Sverige sedan många år. Dessutom tyder barnens berättelser på att sådana relationer upprätthålls av vuxna och inte av barn. ”*Jag hade träffat min morbror när jag var liten men jag kom inte ihåg honom. Men mina föräldrar har haft kontakt med honom*”, förklarar en pojke.

Några barn hade bekantat sig med Sverige i och med sitt fotbollsintresse. Ett exempel är Ansar som första gången hörde talas om Sverige under fotbolls-VM 2002 då Senegal spelade och vann åttondelsfinalen mot Sverige. Ytterligare några berättar att de kommit i kontakt med Sverige genom skolan. Men då inte i samband med själva undervisningen utan genom att svenska bidragsgivare bekostat skolmaterial.

FÖRVÄNTNINGAR PÅ LIVET I SVERIGE

Medvetenheten om Sverige var hos de flesta barn alltså liten. Men om vi tittar på dem som kunnat utveckla några förväntningar på ett liv i Sverige, hur har dessa då sett ut?

Att leva i ett fritt och demokratiskt land

En önskan som träder fram handlar om förhoppningen om att bo i ett land där man kan känna sig trygg och säker, där man inte är utsatt för livsfara. En pappa hade sagt till sin son: ”*I Sverige, där är det fred, det pågår inte något krig*”. En pojke, som sökte religionsfrihet och likabehandling, säger:

Jag letade efter frihet. Jag ville ha min frihet. Jag hörde att i Sverige brydde man sig inte om religion. Alla var lika, om man var kristen, muslim, jude, vad som helst. Folk accepterar en. Inte som i Libyen, där man blir behandlad som djur för att man är kurd.

Att plugga och utbilda sig

Att få möjlighet att gå i skolan eller kunna studera på en nivå som varit en omöjlighet i hemlandet är andra förhoppningar barnen uttalar. Så här uttrycker sig Hassan:

Jag kom till Sverige för att jag skulle fortsätta att studera. Det kunde jag inte göra i Iran. /.../. Så jag tänkte att jag skulle komma till något europeiskt land för att fortsätta min utbildning.

Att få det materiellt bättre

Några barn uttrycker att de haft förhoppningar om att materiellt sett få det bättre än vad deras livsvillkor i deras hemländer skulle kunna erbjuda.

SAMMANFATTANDE ANALYS

Barnens förståelse om vad som varit anledning till deras uppbrott från familjen är ofta en kombination av olika motiv som går i varandra. Ett dominerande tema är emellertid upplevelser av att ha bevittnat och utsatts för våld eller ha befunnit sig i direkt livsfara. En större grupp anför problem i samhället som huvudorsak till uppbrottet, en mindre grupp väver in problem inom familjen som en anledning. Det senare gäller framförallt ungdomar i övre tonåren. Enstaka barn har inte någon uppfattning alls om vilka motiv som låg till grund för deras flykt.

En rapport från *Save the children* som bygger på fallbeskrivningar av 218 barn i Västeuropa - utan vårdnadshavare och ”utan papper” - visar att barn kan ha många skäl till uppbrott. Krig, förföljelse och separation från föräldrar är vanliga uppbrottsmotiv (Ayotte 2000). Vi ser liknande resultat i detta material. Andra orsaker Ayotte (a.a.) listar är trafficking, sexuella övergrepp och tortyr. Sådana upplevelser har inget barn explicit talat med oss om men en del berättelser tyder på att de bär på sådana erfarenheter.

Tidigare forskning har visat att ensamkommande flyktingbarns uppbrott kan vara planerat eller oväntat, motvillig eller kaotisk Eide (2005). Detta liknar våra resultat. I denna studie ser vi även att flyktingbarnens delaktighet i flyktbeslutet förefaller röra sig mellan minimal till stor delaktighet. Ett dominant mönster är emellertid att beslutet om barnens uppbrott tagit avstamp i de vuxnas tankevärld. I den mån barnet haft vuxna omsorgspersoner runt sig tycks flyktbeslutet för det mesta tagits av dem. Ett tydligt mönster är även att de unga allierar sig med vuxenvärlden och accepterar de vuxnas beslut om deras avresa. En mindre grupp barn tycks ha påverkat flyktbeslutet och i vissa fall också initierat det. Sammanfattat - och oavsett grad av delaktighet - finns en stor lojalitet gentemot vad de vuxna bestämt.

Man kan undra varför flyktbeslutet kommit som en överraskning för många barn. Förutom att en flykt kan behöva ske mycket hastigt kan synen på vad ett barn är och ska veta se olika ut i olika kulturer. Halldén (1992) har skrivit om uppfostringsideologi och familjemönster i olika livsmiljöer: I västvärlden ses barndomen som ett projekt. Barnet ska förberedas på vuxenlivet genom att successivt ta del av det. I andra kulturer ser man på barnet som varande. Det är troligen ett vanligt familjemönster i de ensamkommande flyktingbarnens familjer, vilket kan vara en förklaring till att somliga barn inte varit inbegripna och införstådda i beslutet om deras flykt - i den mån det varit möjligt att planera.

I barnens ögon framstår modern som en viktig aktör i beslut och organisering kring uppbrottet. I det sammanhanget kan man även undra över hur mycket barnen känt till vilket samarbete och stöd hon haft av andra. Det finns utsagor som tyder på att släktingar i andra delar av världen försökt hjälpa till att så långt det gått organisera barnens flykt.

Vi ser att en del barn hade kommit i kontakt med och kunnat bilda sig en uppfattning om landet Sverige. Detta har skett till exempel genom skolan eller massmedia. Det finns också några som under sin uppväxt hört vuxna berätta om Sverige, kanske för att släktingar eller avlägsna bekanta till familjen bor i landet. Och även om dessa barn

verkar ha haft en ganska diffusa kännedom om landet tog de spjörn emot en positiv Sverigebild. Helhetsintrycket är emellertid att det flesta barn inte hade någon djupare medvetenhet eller hade några specifika föreställningar om just landet Sverige, vilket inte är så konstigt med tanke på att man sällan visste i vilket land man skulle hamna i och söka asyl. Under den sista tiden i hemlandet brukar människor som ska fly dessutom vara mentalt upptagna med att ta avsked. Vad som komma skall, blir en senare fråga.

BARNEN OM FLYKTEN TILL SVERIGE

Kommande kapitel handlar om hur flyktens förutsättningar skildras i ensamkommande flyktingbarns berättelser. En flykt är ofta är dramatisk och något som präglar livet långt framöver. I skildringar av flykten har vi fått de mest detaljerade berättelserna och ögonblicksbilderna. Viktigt att hålla i minnet är att flykten till Sverige inte behöver vara en avgränsad flykterfarenhet. Tvärtom har ett antal barn i studien levt på flykt under stora delar av sin barndom.

FLYKTENS OMFATTNING

Ungefär hälften av barnen berättar om att flykten till Sverige inte kan räknas i dagar och veckor utan i månader. De berättar att de varit på resande fot mellan en månad till ett halvår. De har rest igenom - eller vistats i – ett flertal utomeuropeiska såväl som europeiska länder. Man har tagit sig fram med olika typer av färdmedel och ibland gått till fots.

Flykten har inneburit stora påfrestningar och gjort starkt intryck på barnen. I synnerhet de äldre illustrerar strapatsfulla och svårbemästrade flyktförhållanden. För andra tycks flykten varat en kortare tid. De berättar att de kan ha varit på flykt några dygn upp till en vecka. Vissa säger att de haft en sammanhängande flygresa från hemlandet till Sverige. Andra har tagit sig till något grannland för att därifrån flyga vidare. Så var det exempelvis för Omar som innan han klev ombord på ett flygplan hade tagit sig över gränsen till Etiopien med en av de stora lastbilar som färdas mellan grannländerna. ”Man betalar och går upp på taket”, berättar han.

Det är en lång historia hur jag kom till Sverige

I förtätad form följer här ett sammandrag av två pojkars berättelser om hur de tagit sig till Sverige. Så börjar Hassan sin berättelse:

Resan från Iran till Sverige tog tre månader, tror jag. Jag åkte från Iran till Turkiet, från Turkiet till Grekland, från Grekland till Italien, från Italien till Frankrike, från Frankrike till Tyskland, från Tyskland till Danmark och till sist kom jag till Sverige.

Och fortsätter:

Från Turkiet skulle vi ta oss med båt till Grekland, till en ö som ligger nära Turkiet men som tillhör Grekland. Men när vi befann oss mitt på vattnet tog den turkiska polisen oss och satte oss i fängelse. Jag satt där i en och en halv månad. De som hade släktingar i Afghanistan skickades tillbaka men jag och min kompis, vi hade ingen släkt i Afghanistan så vi blev kvar. En natt krossade vi ett fönster och sprang ut. Den andra gången vi försökte ta oss över till Grekland fanns det inga poliser i vattnet så vi

kunde komma fram till Grekland. Jag åkte till en stad som heter Patras i Grekland, dit många flyktingar tar sig. Där fanns det soldater som inte skulle låta oss att gå under bilarna. Dom slog oss hela tiden med batonger och så där.

Hassan kunde till sist gömma sig under ett släp på en av de lastbilar som färdas på färjor mellan Grekland och Italien. Under ett dygn låg han på en balk under lastbilen utan mat och vatten. När färjan angjorde Venedig letade vaktpersonal igenom bilarna men Hassan blev aldrig upptäckt. När lastbilen stannade för att tanka sprang han. Flykten fortsatte.

Så till Yilmaz. Yilmaz berättar att hans resa började i Sulaymaniyah, en större stad i irakiska Kurdistan. Därifrån tog han sig med buss in i Turkiet ihop med ett trettiotal andra flyktingar. De sökte sig till en skog för att invänta rätt flykttillfälle till Grekland. I en båt avsedd för fyra, fem personer tog sig flyktinggruppen - barnfamiljer och vuxna - över till Grekland. Båtfärden beskriver Yilmaz som jättehemsk. Alla i båten var sjösjuka och kräktes. Flyktingarna landsteg på en ö. Ett par dagar senare tog de sig till en stad där de fick en natts vila innan det var dags att ge sig av igen. Yilmaz fortsatte med husbil. I de tre bäddarna som fanns i bilen satt sju personer, berättar han. Mindre barn var placerade under sängarna. Yilmaz och fyra andra personer satt i bilens toalettutrymme. Bilresan varade i drygt ett dygn. Det blev varmt och människor fick svårt att andas. När bilen var framme i Italien stannade chauffören på en parkering och visade vägen mot tågstationen. Han rekommenderade dem att ta tåget till Rom. Yilmaz hann inte köpa någon biljett utan klev på tåget direkt. När kontrollanten ville se hans färdbevis blev han rädd och trodde att resan skulle vara slut. Han kunde dock göra sig förstådd, fick köpa en biljett och fortsätta tågresan, berättar han. Några timmar senare var han framme i Rom. Han frös. När han och en flyktingpojke som han lärt känna under resan gjorde upp eld på gatan för att värma sig väckte de polisens uppmärksamhet. Killarna sprang åt var sitt håll men hittade varandra igen. Den sista flyktetappen skedde med buss. De människor han kom i sällskap med hade släktingar att åka till vid ankomsten till Sverige. Yilmaz blev kvar på stationen. En stor ensamhet kom över honom. När han fick syn på en man som såg ut att vara kurd, tog han kontakt med honom. Han var jättesnäll, säger Yilmaz. Av honom fick han rådet att fortsätta mot Stockholm.

GRÄNSÖVERSKRIDANDE FLYKTTEMAN

Barnens berättelser om sin flykt samlas här i ett antal teman, som sammanfattar deras erfarenheter och minnen av sin resa.

Att utsättas för umbäranden och risker

Att barnen varit med om många strapatser under flykten är en underdrift. Det är en uppsjö av svårigheter de illustrerar. Det rör sig om hunger och trötthet. Det handlar om desorientering, nattliga förflyttningar, att behöva trotsa naturen, sova på gatan eller i skogen. Några berättar att de varit beroende av eller mött människor som inte varit

snälla. Det finns också de som kommit i kontakt med droger och mött människor som lever utanför lagen.

Att mötas och skingras för vinden

Med några undantag har barnen flytt på egen hand men stödet från andra flyktingar, enskilda och familjer i samma situation som de själva, har haft betydelse. Särskilt ungdomar som färdats landvägen genom Europa berättar att de under vissa flyktetapper rest i grupp tillsammans med andra flyktingar. Grupperna har varit löst sammansatta och antalet människor har varierat. Younis berättar om möten med andra flyktingar:

Vi var flera på flyget, jag och människosmugglare och några andra ungdomar. Jag har ingen aning var dom är nu. Alla åkte åt olika håll. Jag kände inte dom. Vi träffades bara där för att dom också är med på resan. Jag har ingen kontakt med dom.

Kompisar på vägen

Det finns många exempel på att barnen känt en intensiv ensamhet under flykten. Något som kanske svarar upp mot den bristen handlar om att söka sig till andra barn som också är på flykt genom Europa på egen hand. En del berättar att de fått en kompis som de haft sällskap med under en tid.

Här får Lazhars historia vara exemplet. Under Lazhars flykt vistades han en period i Italien. Där levde han tillsammans med andra flyktingar vid tågstationen. De blev trakasserade och ansatta av majoritetsbefolkningen och myndighetspersoner - läs polisen. Självt tycker Lazhar att han klarade sig lindrigt undan, kanske för att han var yngst bland flyktingbarnen. En äldre pojke tog hand om honom och försökte skydda honom från det värsta. När barnen talar om att de funnit vänner under flykten verkar det som att sådana gemenskaper växer fram ur deras gemensamma mål - en bättre tillvaro i ett nytt land - samt ur ett gemensamt ursprung och språk.

Att riskera sitt liv

Barnen har tvingats göra många ställningstaganden under resan. Bland de tyngre är att behöva ta ställning till risken att dö. En pojke berättar att han och de andra flyktingarna frågat den ansvarige för båten som skulle ta dem över till Grekland hur alla skulle få plats. Svaret de fick var, ”*visst är det farligt, det har hänt förr att båtar sjunkit.*” Det var upp till dem själva att bestämma om de ville sätta sig i båten. ”*Och vi sa; ja det vill vi. Vad skulle vi göra alltså?*” undrar pojken.

Flera barn vittnar om att de sett människor dö under vägen. De kan ha fallit offer för omänskliga ingripanden av gränspolis och dylikt, andra har inte överlevt på grund av de svåra förhållanden som själva flykten fört med sig.

Att mista familjen på resan

Några barn berättar om en misslyckad familjeflykt. De afghanska bröderna Nasir och Mobin påbörjade flykten tillsammans med familjen - men anlände ensamma till Sverige. ”Dom blev kvar”, konstaterar Mobin. Någonstans på vägen mellan Iran och Turkiet splittrades familjen och de två bröderna fortsatte resan på egen hand. Innan dess hade pappan förklarat att det var en farlig resa de hade framför sig. Mobin skulle ta hand om sin lillebror och försöka hålla sig vaken så mycket som möjligt.

Att vara i smugglares händer och att själv agera

Ett tydligt drag är att barnen framställer flykten som en period där de varit utan signifikanta vuxna att ty sig till. Det betyder dock inte att de varit oberoende av vuxna. Tvärtom, flera talar om att de haft vuxenassistens under flykten. Vanligt är att barnen kallar dessa personer ”smugglare”, vilket vi framöver också gör. Vilket reellt samröre barnen återger att de haft med dessa personer varierar. En del berättar att dessa har följt med under hela (flyg)resan, andra säger att smugglaren varit med under delar av flykten. Ytterligare andra säger att smugglaren hanterat den formella pappershanteringen som varit en nödvändighet i samband med flykten, exempelvis genom att mot ersättning fixa dem ett pass.

De barn som varit med om en förhållandevis kort flykt verkar ha haft kontakt med enstaka smugglare. De berättar att det varit de vuxna i deras familj som etablerat kontakt med smugglaren. Barnet har sedan träffat denna person i samband med flykten. Barnets egna möjligheter att påverka den kortare flyktens smugglingsrelaterade frågor tycks vara obetydliga. Delvis annorlunda verkar det vara för barn som rest landvägen genom Europa. Här har ungdomar berättat att överenskommelser görs upp etappvis mellan familj och smugglare eller mellan den unge och smugglare. Den enskilde smugglarens åtagande sträcker sig vanligen till att föra barnet över en nationsgräns. Ju fler gränser barnet behöver passera, desto fler smugglare behöver det ha kontakt med. En del säger att de själva knutit kontakt med nya smugglare under resans gång. Vad man då hör är att de tagit ett stort ansvar för arrangemangen runt flykten. Den egna förmågan att söka upp och iscensätta nya uppgörelser med nya smugglare får relevans för den fortsatta flykten. Så här förklarar en pojke hur det kan gå till när barn och smugglare träffas:

Man går till honom och säger att jag ska till exempel från Grekland till Italien och han säger till exempel att du får betala till exempel 2000 euro, eller 3000 eller 5000. Sen kan jag hjälpa dig. Eller skaffa ett pass.

En annan pojke berättar att han tog kontakt med en smugglare för att ta reda på hur mycket pengar denne begärde för att ta honom mellan två länder. Ett par dagar efter deras samtal ringde smugglaren upp honom. Då var transaktionen mellan smugglaren och pojkens föräldrar klar, vilken innebar att han kunde ta sig vidare. I en del berättelser hörs alltså att någon eller några ur barnens familj funnits med i bakgrunden och kunnat påverka deras flyktsituation. I andra historier finns inget om detta. Någon berättar att det finns speciella personer som förmedlar kontakter mellan barn, smugglare och föräldrar.

Vi kan sluta oss till att barnens flykt varit avhängig människor som tagit på sig rollen att skapa förutsättningar för att realisera en flykt. Hur ser då barnen själva på dessa personer? Ingen som uttalar sig om smugglare berättar om ett förhållande dem emellan som kan liknas vid en relation. Barnen beskriver en ekonomisk uppgörelse där smugglaren har ett instrumentellt förhållningssätt gentemot barnen. Två citat från Hassan och Ansar får belysa:

Smugglarna ska bara tjäna pengar. Det är inte viktigt för dom om jag dör på vägen.

Jag känner ingenting faktiskt för den personen. Vi hade inte heller samma språk. Vi kände inte varandra och vi förstod inte varandra heller.

SAMMANFATTANDE ANALYS

Undersökningen visar att flykten till Sverige kan vara en av många flykter ett ensamkommande flyktingbarn varit med om. Utifrån flyktens konsekvenser framträder två flyktmönster, en långvarig och en komprimerad flykt. En längre resa skildras med mer dramatik än en kortare men oavsett omfattning lider barnen brist på signifikanta vuxna och känner sig mycket ensamma och rädda. Det är viktigt att poängtera att barnens uppgifter om hur länge de varit på flykt bygger på våra explicita frågor. Värt att notera är att det kan vara svårt för barnen att bedöma hur länge flykten varat, i synnerhet för de yngre. Dessutom kan flyktvillkoren i sig göra det omöjligt att hålla reda på veckor och månader. Oavsett omfattning har flykten inneburit stora belastningar för barnen. Andra flyktingar, enskilda och familjer, i samma situation som barnen själva, har betydelse under flykten. Men dessa relationer präglas inte av kontinuitet utan av möten och uppbrott. Vidare visar materialet att det kan växa fram tillfälliga gemenskaper mellan ensamma barn på flykt. Dessa tycks - förutom det gemensamma målet - bygga på likheter i språk och ursprung.

Berättelser visar att barn under flykten behöver assistans av vuxna som inte själva är flyktingar. Barnen kallar dessa personer smugglare. Oavsett hur sådana kontakter utformas framställer barnen dem som instrumentella. Barn som reser genom ett flertal länder och behöver passera nationsgränser landvägen tycks behöva ha kontakt med ett flertal av dessa personer. Vi hör också att barnen kan ta ett stort ansvar för dessa arrangemang. Den egna förmågan att söka upp och iscensätta nya uppgörelser under flykten får således relevans för den fortsatta flykten. Sammantaget blir barnet under flykten sin egen (och syskons) förälder.

Med detta avslutas vår presentation om barnens bakgrund och hur deras liv har tätt sig under barndomen. I nästa kapitel har barnen anlänt Sverige. Där presenterar vi hur de ensamkommande barnen skildrar mötet med det nya landet.

MÖTET MED DET NYA LANDET

Detta kapitel handlar om hur barnen som nyanlända beskriver sitt första möte med Sverige. Tyngdpunkten ligger på den betydelse barnen och ungdomarna tillmäter de första kontakterna här. Vi får ta del av deras syn på vad mötet med ett annat språk och en annan kultur innebär. I detta avsnitt fokuserar vi också på hur barnen mår som nyanlända enligt deras egen utsago.

Gemensamt för de ensamkommande barnen och ungdomarna vid ankomsten är att de är under 18 år och att de har kommit till Sverige utan föräldrar eller annan vårdnadshavare. Som beskrivits tidigare har flera barn berättat om svåra förhållanden med förföljelse, rädsla och diskriminering som anledning till flykten. En tredjedel av de barn vi träffat har tillhört en religiös eller etnisk minoritet i sitt land. Förutom hazarer som flytt från Afghanistan till Iran finns det barn och ungdomar som tillhört en kurdisk minoritet i antingen Irak, Syrien eller Libyen. När vi i intervjuerna ställt frågor om hur det är att komma till Sverige uttrycker de förväntan men också att de känner sig sorgsna, osäkra och rädda både i mötet med det nya landet och med människorna här. Vid ankomsten visste en del barn ingenting om Sverige. Många saknade kunskap om Sverige som land, om klimat, geografiskt läge, människors levnadssätt, språk, kultur och religion.

FÖRVÄNTNINGAR RELATERAS TILL ERFARENHETER

Barn relaterar förväntningar på livet i det nya landet till sina tidigare erfarenheter. Som framgått har barnen upplevt krig och oroligheter i hemlandet och en stor rädsla under flykten. De kopplar samman sina förväntningar på det nya landet till en önskan om att starta ett nytt liv under andra villkor och omständigheter än de varit vana vid. En del barn vet dock inte vid ankomsten vilket land de kommit till. Lesley säger: *”Jag ville åka till ett annat land, jag pratade om USA, England, de två, men visste inte något om Sverige, Danmark, Norge, de som ligger här”*.

Få av de vi träffat har vid ankomsten haft släktingar i Sverige. Samtidigt är kontakten med familjen ofta bruten. Detta innebär att barnen hamnar i ovisshet om sin tillvaro. Ensamhet är ett återkommande tema i deras berättelser. Den första tiden i Sverige innebär för många en fortsatt osäker ”resa”; de vet inte vad som väntar dem och vad som händer och de har lite inflytande över sin situation.

Minas, enda barnet i sin familj, berättar att det i hemlandet fanns risk för att han en dag skulle bli kidnappad på grund av sin religiösa tillhörighet. Eftersom hans pappa var orolig och rädd fick han sluta skolan. Det fanns risk för hans liv i Irak. Därför tänkte han att han skulle finna en fristad i Sverige: *[I Sverige] kan man känna sig trygg. Inte för något annat utan jag ville rädda mitt liv till ett tryggt land som Sverige*”. Han beskriver känslan av att börja ett nytt liv:

När jag kom till Sverige, alltså första dagen jag var här, så kände jag som att; nu ska jag börja ett nytt liv. Här. Jag kände mig väldigt glad, väldigt glad när jag landade här.

Efter ett tag försvann den känslan. Han fick flera avslag på sin asylansökan. I början av sin vistelse ringde han en gång i veckan till sina föräldrar som är både sjuka och gamla. Den senaste tiden har han inte haft någon kontakt med dem. Det är ingen som svarar när han ringer. Han beskriver sin framtid som mycket oviss och anser att det inte finns någon annan lösning än att han överlämnar sig till myndigheterna här.

Minas hade en morbror i Sverige som han som liten hade träffat men som han inte hade någon närmare relation med och som han inte ens kom ihåg innan flykten. Han hade sin morbrors telefonnummer och kunde ringa honom så att de möttes på Arlanda.

Det är lång väg från Irak till Sverige. Man hamnar i ett främmande land och känner sig som en främling... Jag har hemlängtan så fruktansvärt. Det är väldigt svårt och ibland vaknar jag på natten och gråter. Så ledsen känner jag mig.

Utöver problem med minoritetstillhörighet i det land ungdomarna kommer ifrån finns det kommentarer som visar att problemen kan ligga på många nivåer. Hamid säger: "Det var problem. Och ingen, jag tror, att ingen vill lämna sitt land. Alla har problem... Alla [som] kommer från Afghanistan, de har problem."

Barnen gör jämförelser mellan Sverige och sitt hemland. Ett exempel på ett land som många ungdomar flyr ifrån är Somalia. I Somalia har den ekonomiska infrastrukturen kollapsat till följd av ett långvarigt inbördeskrig. Cirka tre fjärdedelar av invånarna beräknas ha lämnat sina bosättningsområden sedan 1991 och cirka hälften av invånarna är nomadiserade (Nationalencyklopedin 2011). En somalisk pojke berättar om sitt möte med Sverige:

Nästan allt var nytt... om du jämför Sverige och där jag kommer [från] är det helt annorlunda... det är lite mer avancerat här... tekniken, byggnader ser annorlunda ut, kläder och allt det där. Det har mer struktur också, lite respekt mellan, att man visar respekt /.../ Att man hjälper varandra på annat sätt än vad vi kanske gjorde i hemlandet.

Barnens upplevelser av bemötande från de personer de träffar vid ankomsten färgas av deras tidigare erfarenheter. En ung man som har tidigare erfarenhet av polisens hårdhänta hantering av honom i några europeiska länder i samband med flykten berättar om sitt möte med ett par poliser:

Jag pratade med polisen, alltså jag gjorde såhär [visar fram händerna], ta mig /.../ jag tänkte... alltså jag pratade med dem såhär. De kollade på mig och... de var jättesnälla. De ville inte ta mig. Jag tänkte att, jag visste inte att det finns Migrationsverket, man måste gå dit. Jag trodde att polisen ska ta [mig] dit.

Den unge mannens reflektion kring detta var att "det här är en demokrati".

BARNEN OM HUR DE MÅR

I detta avsnitt tar vi upp hur barnen som nyanlända talar om hur de mår. Hälsa och välbefinnande är mångtydiga begrepp och har flera olika dimensioner (Andersson, Björnberg & Eastmond 2010). Enligt WHO:s klassiska definition från 1946 definieras hälsa som ”ett tillstånd av fullständigt fysiskt, psykiskt och socialt välbefinnande och inte bara frånvaro av sjukdom eller handikapp” (WHO 1946). Definitionen har kritiserats bland annat av Göthe (2006) i Läkartidningen där han föreslår att den bör ersättas av två från varandra oberoende definitioner – en hälsodefinition ”*frisk – sjuk*” och en välbefinnandedefinition ”*må bra – må dåligt*”. Eastmond (2000) talar om ”hälsa och mående” som ett tillstånd av balans mellan en människa och hennes sociala, fysiska eller andliga omgivning som återfinns i många kulturers hälsosystem. Antonovsky (1991) beskriver ett kontinuum där man befinner någonstans mellan ytterligheterna hälsa – ohälsa.

Enligt Derluyn och Broekaert (2008) finns det tre faktorer som kan påverka ensamkommande flyktingbarns välmående: upplevelsen av att vara flykting, separationen från vårdgivare och att befinna sig i en känslig utvecklingsfas. Tyngdpunkten enligt dessa forskare ligger på händelser som har inträffat i det förflutna. Miller m.fl. (2002) förespråkar en modell där hänsyn tas till upplevelsen av att vara flykting. Enligt denna modell beaktas både upplevelser i hemlandet, under själva flykten samt ”exilrelaterade påfrestningar i mottagarlandet” (citerad i Havelius & Yue Liu 2010, s. 8). I vår studie har vi utgått från barnens berättelser som kan beröra samtliga ovan nämnda områden.

Följande dialog med 15-åriga Shakeb kan ge en bild av barnens beskrivningar av hur de mår och hur de känner sig:

Int.: Hur tycker du att du mår i dag?

Shakeb: *Jag är jättetrött.*

Int.: Varför är du så trött då?

Shakeb: *Jag har svårt att sova på natten.*

Int.: Hade du svårt att sova i Afghanistan också?

Shakeb: *Nej.*

Int.: Mm. Är du frisk?

Shakeb: *Jag vet inte men jag har ont i kroppen hela tiden.*

Int.: Känner du dig glad eller ledsen?

Shakeb: *Det beror på. Ibland är jag glad, ibland ledsen.*

Int.: Men tänker du att du är mer ledsen här än vad du var i Afghanistan?

Shakeb: *Nej, jag var aldrig ledsen i Afghanistan.*

Även motsatta bilder presenteras. En sådan ges av Omar. När han tänker tillbaka på den tid han bodde i Somalia, säger han att: ”*Man kommer bara ihåg problemen men inte vad som var bra, till exempel när man var glad.*”

Under flykten kan barnen ha upplevt hur grundläggande behov inte blivit tillgodosedda. Omar som flydde efter att hans far och bror blev kidnappade berättar:

Du kan vara hungrig. Det finns ingen mat, det finns inget vatten och du blir törstig. Det finns ingen säng eller plats där du kan sova och det kan verkligen bli jättejobbigt.

Barnens upplevda umbäranden under tiden innan ankomsten kan få betydelse för hur de förhåller sig till sina behov i Sverige. Detta illustreras i följande citat från Asha:

Ibland när barnen liksom kommer så här, då kanske de är lite blyga och så, de svarar nej till saker... Eller ja, till exempel om man säger: 'Är du hungrig?' Även om de är hungriga så säger de: 'Nej, vi är inte hungriga' för att de är lite blyga och så. De vågar inte riktigt säga vad de liksom tycker om saker och så.

Barnens utsagor om hur de mår kan handla om det jobbiga att överhuvudtaget berätta sin livshistoria. Att låta bli att berätta om sig själv kan också röra sig om hänsyn till de närmaste. 15-åringe Mobin kom till Sverige tillsammans med sin lillebror från Afghanistan. Innan syskonen skildes från sina föräldrar fick den äldre av dem några regler att förhålla sig till. Han säger: "Min far berättade att vägen kan vara farlig och jag ska ta hand om min lillebror, vara vaken hela tiden." Mobin fortsätter att berätta att han längtar jättemycket efter sina föräldrar och syskon:

Int.: Kan du prata om det med någon?

Mobin: *Det är svårt.*

Int.: Är det likadant med lillebror?

Mobin: *Han är liten. Han gråter ibland efter föräldrarna och jag försöker hjälpa honom. Han har svårt att sova. Han drömmer om sina föräldrar.*

Int.: Det är lillebror som gör det!

Mobin: *Ja.*

Int.: Och du också!

Mobin: *Nej, jag berättar inte för honom. Jag drömmer också men jag berättar inte för honom... att jag blir sjuk och att det påverkar honom negativt.*

Int.: Du känner ansvar som storebror!

Mobin: *Ja.*

Förutom att Mobin bär ett tungt ansvar för lillebror är det svårt för honom att själv ha separerats från sina föräldrar. Att separeras från sina föräldrar är alltid svårt för ett barn. Under tonåren kan en separation vara känslig för att den inträffar vid övergångsperiod mellan barndom och vuxenblivande. Flertalet av de ensamkommande barn som kommer till Sverige är i åldern 15-17 år. Separation från föräldrarna kan inverka på både barnets identitet och självkänsla. Att separera från föräldrar får olika konsekvenser beroende på hur separationen skedde, kvalitén på omsorgen från föräldern, banden mellan barn och förälder och om en förälder finns kvar etcetera. (Ayotte 2000, s. 54).

ATT FÅ KONTAKT MED ANHÖRIGA

En del barn har då vi har träffat dem inte kunnat förmedla till anhöriga i hemlandet att de kommit till Sverige, medan andra har meddelat om ankomsten. Ytterligare några har

ingen att kontakta i hemlandet. Barnen uttrycker både längtan efter anhöriga och oro för att varken föräldrar eller anhöriga vet hur de själva har det. Ett av barnen som inte lyckats nå sina anhöriga har via ombud fått höra hur det är med familjen:

Jag har ingen kontakt med mina föräldrar men jag har hört att de mår bra... det är min mamma och mina systrar. Min pappa dog så jag har bara mamma och tre syskon.

Att hitta fungerande sätt för kontinuerlig kontakt med anhöriga kan vara svårt på grund av olika omständigheter och tar tid (Eriksson, vom Greiff, Sjöberg Backlund & Åkerlund 2010). Wahab säger: "En gång har jag pratat med mamma, bara berättat för mamma... att nu är jag välbehållen och i Sverige så att hon inte ska vara orolig."

Vårt material visar att barnen är ytterst angelägna om att behålla någon form av kontakt med sina närstående, men har oftast inte reflekterat över om de har rätt att begära hjälp av någon för detta. Det finns få möjligheter för dem att få hjälp med att hålla transnationella relationer levande. Många barn berättar om separationer och saknad. De tar upp oron och längtan efter familjen och belyser både i ord och i känslouttryck smärtan i att leva utan sina närstående.

TRYGGHET I ATT SÖKA UPP LANDSMÄN

De flesta av de barn och ungdomar vi intervjuat har varken släkt eller bekanta i Sverige. Endast fem hade vid ankomsten en släkting boende här. Några hade inte kännedom om detta utan fick på omvägar veta att någon anhörig bodde här. Många ungdomar uttrycker att de som nya i Sverige söker kontakt och tyr sig till dem som talar samma språk eller som ser ut att komma från samma land. Kontakten med landsmän är viktig, åtminstone i början, ibland fortsätter den över tid. Hayat berättar:

Jag frågade en kvinna som jag hade sett på flygplanet. När vi var på Arlanda sa jag att jag var från Eritrea och frågade henne var jag skulle gå/---/. Jag träffade henne på gatan och såg att hon pratade mitt språk och då sa hon vart jag skulle gå och hon följde mig dit. /---/ Hon gav mig sitt nummer och jag gav henne mitt så vi har pratat. Hon har ringt mig.

En del ungdomar uttrycker att både det verbala språket och kroppsspråket samt utseendet avgör om de vågar ta kontakt med främmande människor och visa sitt hjälpbehov. Yilmaz berättar:

--- jag frågade alla som hade... svart hår, och det var en kille, han snackade kurdiska i telefonen, så jag väntade på honom, tills han slutade [att prata i] telefon. Sen frågade jag: 'ursäkta är du kurd?' – han bara – 'ja, jag är kurd.' Och han var jättesnäll och han köpte biljett till mig, till Stockholm.

Även Younis träffade en person från samma land som hjälpte honom när han kom hit.”... *jag träffade en kvinnlig landsman och frågade henne och jag är ny här... vi har samma religion och hon hjälpte mycket... och förklarade vad asyl betyder.*”

Younis berättar att han har kontakt med många landsmän som kom samtidigt med honom till Sverige och som han umgås med. Ali, som kom tillsammans med sin syster, träffade en eritrean som tog både honom och systemen till polisen. Dessutom fick de en kontaktperson från Eritrea, som de i början träffade cirka två gånger per månad och som också talade amhariska, deras modersmål. Salah tog först kontakt med en moster som han träffat för cirka tio år sedan. Hon var enligt Salah inte förberedd på hans ankomst till Sverige.

Halima, som i början av sin vistelse i landet var placerad i ett svenskt familjehem, berättar att hon där inte kunde göra sig förstådd. I samband med att hon fick byta bostad träffade hon några landsmän, bland annat en somalisk man bland personalen. ”*Jag var glad för att jag visste att jag skulle få träffa mina landsmän.*”, berättar hon om hur hon kände inför flytten.

Ansar som också kommer från Somalia berättar att det gemensamma språket betyder mycket vid ankomsten genom att det ökar förståelsen mellan personerna.

Det är bättre att man bor med någon som man förstår. Vi skulle inte klara oss om vi inte förstod varandra och därför är det viktigt att kommunicera... vi kände varandra tidigare. Vi träffades i stan och spelade fotboll ihop också.

SPRÅK UR BARNENS PERSPEKTIV

Vad betyder det att inte kunna språket dit man kommer och att tala ett språk som omgivningen inte förstår? Språk används för att vi ska kunna kommunicera med andra och lösa problem men språket är också en symbol för social- och gruppidentitet (Grosjean 1982). Förutom språk förmedlar vi erfarenheter och upplevelser i våra rörelser, känslor och värderingar (Luria & Yudovich 1959). Genom språk formuleras hur vi betraktar vår omvärld, vad som är sant eller falskt, vad som är normalt eller avvikande. Språk och begrepp kan ses som meningsskapande men också maktskapande (Foucault 1993). Eftersom språk är kopplat till makt innebär det att den som behärskar språket har möjlighet att påverka sin omgivning (Elmeroth 2008).

Konsekvensen av att inte kunna svenska

Barnen och ungdomarna kan i början av sin vistelse i Sverige inte göra sig förstådda på svenska. Följande två citat av Atiq och Halima illustrerar ungdomarnas svårigheter och upplevelser i deras försök att ta kontakt med nya människor.

Mina ögon var... stängda. Jag kunde inte läsa, jag kunde inte prata med någon.

Jag kunde inte fråga någonting, jag kunde inte språket. Jag kunde inte kommunicera på något sätt med familjen /---/. Det är klart de försökte prata med mig.

Det som ungdomarna uttrycker är att de inte kan kommunicera med sin omgivning. Några talar om att de i början är avvaktande och undrar huruvida de människor som de möter överhuvudtaget vill ha kontakt med dem. Hassan säger:

--- i skolan kan man prata med de andra, de svenska, och ta kontakt med dem men det är lite svårt för jag pratar inte så bra [svenska] men jag försöker, när de säger någonting till mig. Men när jag ska berätta någonting, jag väntar lite, och då känner jag att de kanske inte gillar att prata med mig.

En del barn har reflekterat över olika språks värde. Amar, som i tidig ålder kommit i kontakt med flera språk och som tillhört en etnisk minoritet i sitt hemland, har som målsättning att kunna tala felfri svenska. Han föreställer sig att om han inte talar landets språk uppfattar andra honom som mindre värd.

Ja, självklart är jag försiktig /---/. Jag märkte att folk vill att man ska prata svenska språket med dem, då har det mera värde /---/ i stället för att prata engelska. Det är därför jag vill lära mig svenska, för att de inte ska märka nån skillnad.

Trots brister i målspråket, det omgivande samhällets språk, är barnen fokuserade på att tala svenska och kommunicera. Atiq ger uttryck för detta:

Man måste kunna, man måste prata svenska. Om man pratar fel eller rätt, det spelar ingen roll, man måste våga prata. Med vem som helst. Det gör inget om man pratar fel eller om folk skrattar åt mig. Men jag måste göra det.

Wahab framhåller att hans målsättning är att få svenska vänner. Därför vill han lära sig svenska fort.

Det går inte att prata med dem. Hur kan man kommunicera? Språket är svårt, kommunikationen. Man måste kunna prata för att hitta kompisar /---/ Nu måste jag koncentrera mig på språket och lära mig språket så mycket som möjligt.

Youssef ger uttryck åt försiktig optimism inför att få svenska vänner den dagen han behärskar svenska språket:

Jag tycker att det är lite svårt [att få svenska kompisar]. Men de är snälla och kan alltid hjälpa när du vill. Jag vet inte, det är svårt, de pratar ju svenska och de förstår inte riktigt. De [ensamkommande], de förstår inte riktigt svenska, det blir tråkigt. När alla ungdomar börjar förstå språket och har lärt sig mer då blir de kompisar med svenskar /.../ Nu kan jag lite

mer. Förut kunde jag inte så mycket, de sade bara hej, hej, de går och jag går ensam. Men när jag har börjat prata blir det bättre. De kommer och pratar och så.

I kontakt med ungdomar från Röda Korset säger Hassan att han känt sig bekräftad i sina försök att göra sig förstådd på svenska:

Det finns en kille från Afghanistan men han pratar inte persiska. Jag vet inte vad han pratar för språk, han pratar svenska i alla fall, så vi ska lära oss. De är snälla. Första gången jag träffade dem kunde jag inte så bra svenska men de lyssnar hela tiden och skrattar inte när man pratar. För man pratar så dåligt när man kommer som ny. De bara lyssnar och försöker förstå vad vi vill säga.

Andra berättar att de hittat egna strategier för att göra sig förstådda till exempel i myndighetskontakter. Yilmaz säger: "Om de inte förstår mig, jag förklarar lite långsamt eller på nåt sätt så de kommer att förstå mig."

Barnens modersmål

Barnets modersmål definieras på olika sätt som det/de språk som barnet lär först, behärskar bäst, använder mest eller identifierar sig med. Andra populära men tveksamma kriterier för modersmål är språk på vilket en person tänker, drömmer och räknar på (Skutnabb-Kangas 1981). Modersmålet är det/de språk vi föds in i. Kabir som kommer från Afghanistan har dari som sitt modersmål. Han säger: "På hemspråket tänker jag."

Carla Jonsson (2008) hävdar att ett språk är något man inte kan koppla ifrån sig själv som person. "Ett språk är något man är och något man lever i. Alltid. Oavsett om man för tillfället talar det språket eller inte. Som individ riskerar man att förlora en del av sig själv om man inte tillåts bejaka sin språkiga och/eller kulturella identitet". (a.a. s. 144). Det är en fördel att kunna flera språk. Det gäller framförallt de som har ett annat modersmål än majoritetsspråket (Elmeroth 2008).

Språkens betydelse lyfts fram av barnen. En del har upptäckt den glädje det medför att kunna tala sitt eget språk här i Sverige. Asha berättar att hon umgås med en kamrat som talar samma språk som hon och säger: "Det är lite kul, hon kan ju också lite av samma språk som jag... Det är rätt så roligt att prata ett eget språk ibland."

Barnen berättar att under den första tiden i Sverige upplever de en stark samhörighet med människor som talar deras språk. Det kan innebära att de även kan uttrycka sina innersta tankar när de använder det gemensamma språket. Hassan säger:

Vi som är från samma land, då kan man prata med dem på vårt språk... Hela tiden pratar jag med de andra som bor på... Man kan prata och man kan säga allting som man vill på sitt eget språk.

Barnen menar att de känner gemenskap med människor som har kunskaper i deras språk trots att det är frågan om nyvunna kontakter. Salah berättar vad en speciell person har betytt för honom:

Salah: ”--- när jag var ny i Sverige. Då var det honom som jag känner och jag tror på honom /---/ Han var från Irak också.

Int.: Var det viktigt för dig att han också kom från Irak?

Salah: Han förstod mig.

Ungdomarna menar att de i sällskap med sina landsmän och med dem som talar deras språk både kan prata om tidigare erfarenheter och uppnå djupare förståelse för varandra. Hayats citat illustrerar detta:

--- jag vill inte prata med någon vuxen, jag vill bara prata med någon kompis och med min gode man... Ja, vi kan prata om vad vi varit med om tidigare. Vi pratar om allt. Vi förstår varandra... Min första gode man gillade jag så mycket. Han ringde mig alltid och frågade mig hur jag mådde. Han var som min pappa /---/ Ja, vi kom från samma land. Han var very, very nice.

ATT MÖTA UNGDOMAR MED OLIKA BAKGRUND

Att komma in i det nya samhället handlar inte enbart om att behärska samhällets språk utan också om att lära sig nya kulturella koder. I och med migrationen till Sverige byter de ensamkommande barnen och ungdomarna sin invanda livsvärld mot en ny. I början av sin vistelse i Sverige möter de andra ungdomar som representerar skilda etniska grupper, kulturer och åldrar, vilket ibland kan skapa konflikter. Så här säger en pojke:

På [gruppboendet] var det åtta tjejer och tre killar som var från olika länder. Alltså, jag fick lite problem att ha kontakt med de andra. För att jag var 15 och några var 17 och 16, alltså, det är svårt /---/. Jag vet inte, kurder, somalier, de hade en annan kultur och då är det lite svårt att ha kontakt med varandra.

Upplevelse av osäkerhet och rädsla skiner igenom i följande citat där Atiq delar rum med två personer som sinsemellan talar ett språk som han inte förstår:

Tänk bara, de pratar samma språk och jag fattade ingenting om deras språk ... det var kaos... jag var rädd hela tiden. Jag satt i mitt rum, la mig på sängen och kollade på fönstret, kollade på taket.

Att skaffa kunskap om andra kulturer och att samtidigt se skillnader i hur man tänker beroende på vilken kulturbakgrund man har kan också upplevas som både berikande och utvecklande. Omar berättar:

Eftersom jag är här i Sverige nu och jag tappade mycket tid i Somalia, måste jag använda den här tiden... och det är därför jag är intresserad av att lära känna andra ungdomar. Det spelar ingen roll vilket land de kommer ifrån men jag måste lära känna många. Sen kan man integrera med andra kulturer. Och det är bra. När man är ung måste man lära känna andra kulturer också. Och sen... alla människor är inte lika. Men ändå själva personen utvecklas när man lär känna andra folk och hur de tänker.

SAMMANFATTANDE ANALYS

Vid ankomsten till Sverige gör barnen jämförelser med sina tidigare erfarenheter som deras förväntningar relateras till. De hoppas och tänker att de ska få ett bättre, lugnare och tryggare liv i det nya landet än de haft tidigare. Att inte kunna landets språk innebär att barnen saknar möjlighet till kommunikation och samhörighet med människor i sin omgivning. De har små möjligheter att göra sig förstådda och uttrycka sina tankar. Känslor av ensamhet och utanförskap är vanligt förekommande. Barnen ger uttryck för att de söker upp och har lättare att känna sig förstådda i kontakt med landsmän. I kontakten med svensktalande personer är det däremot ansträngande både att förstå och att uttrycka sig. Det uppstår lätt missförstånd och man är rädd att göra bort sig, framför allt inför andra ungdomar.

Barnen och ungdomarna förmedlar att de har en stark drivkraft att skaffa sig ett bra liv här men det finns skäl att anta att den första tiden i det nya landet är ett kritiskt skede. Det bemötande och stöd de får kan ha betydelse för deras framtid. Eftersom de ensamkommande barnen blir ensamma här i Sverige riskerar deras sociala band med närstående att brytas samtidigt som de inte hunnit få djupare relationer här. Scheff (2003) menar att trygga och säkra sociala band utgör en kraft som skapar balans mellan närhet och distans. Om man har trygga sociala band innebär det att man har en inneboende förmåga att reglera vilken närhet man överhuvudtaget vill skapa med människor. Dahlgren & Starrin (2004) skriver med hänvisning till Scheff att känslor av skam är tecken på otrygga och hotade sociala band, medan stolthet är tecken på trygga och säkra sociala band. Det finns uttalanden som visar att barnen kämpar med känslor av skam som är förknippade med känslor av underlägsenhet och otillräcklighet. Det kan handla om språkligt underläge och att inte ha rätt att göra anspråk på att få de grundläggande behoven tillfredsställda.

Enligt intervjuerna söker barnen kontakt med sina landsmän den första tiden. Detta tolkar vi som att de som nyanlända har behov av kontakt med dem som kommer från samma land för att få känna trygghet, tillhörighet och samförstånd. Då kan de landa och koppla av utan att ständigt behöva tänka på hur de ska uttrycka sig verbalt. När barnen möter sina landsmän vågar de visa sitt hjälpbehov. Etniska markörer som utseende, språk, kulturbakgrund etcetera är viktiga, speciellt i början av vistelsen, för att de snabbt ska kunna skapa kontakter. Barnen berättar att de upplever att det finns en självklarhet och omedelbarhet i mötet med personer som kommer från samma land. Förutom språkliga och kulturella likheter har man liknande bakgrund, referensramar och erfarenheter, vilket underlättar kommunikationen. Att möta landsmän skapar både tillit

och trygghet i den många gånger otrygga situationen. Det finns några barn i materialet som mycket väl kände till Sverige, medan ganska många hade en bristfällig bild av landet. De flesta av barnen vittnar om starka känslor av vilshenhet, rädsla och utsatthet i mötet med Sverige. Det finns barn som vid första intervjutillfället inte lyckats få kontakt med sina anhöriga. Då kan kontakten med landsmän bli ännu viktigare.

Frågor om språk engagerar barnen och modersmålet är det språk som berör djupast. Vid sidan av svenska och de fem nationella minoritetsspråken (finska, meänkieli, samiska, romani chip och jiddisch) talas det uppskattningsvis cirka 200 språk i Sverige och människor kommer från världens alla hörn. Ett exakt antal språk är svårt att fastställa på grund av att språk i den officiella statistiken inte registreras. Det finns också oklara gränsdragningar vad som är språk och vad som är dialekter. I Sverige finns det över en och en halv miljon språkbrukare med svenska som andraspråk. Samtliga asylsökande som kom till Sverige år 2004 representerade 155 olika språk (von Schéele & Strandberg 2010). Det finns människor som talar samma språk som de ensamkommande barnen. Frågan är hur barnen som nyanlända kan få kontakt med dem. Enligt vår studie har barnen svårt att få svensktalande vänner och de är som nyanlända ofta utlämnade till sig själva för att lära sig språket.

DET KOMMUNALA MOTTAGANDET AV BARNEN

INLEDNING

I de kapitel som nu följer kommer vi att i presentationen växla mellan att låta barnens respektive socialtjänstens perspektiv framträda utifrån olika teman. I kapitlet *Möte mellan barn och socialtjänst* behandlas barnens uppfattning om och erfarenheter av socialtjänsten samt hur företrädare för socialtjänsten beskriver dessa barn och arbetet med dem. Därefter följer med motsvarande växelvisa upplägg fyra kapitel som behandlar två stora områden i barnens vardagsliv – *boendet* och *skolan*. Avslutningsvis behandlas i kapitlet *Att balansera mellan tillhörigheter* hur barnen respektive socialarbetarna förhåller sig till frågor om kontakt med anhöriga och landsmän samt om hur föreställningar om kultur framträder i intervjuerna.

I detta kapitel ges först en övergripande bild av det kommunala mottagandets villkor och organisering i de kommuner som ingår i vår studie. Detta utgör en del av resultatet av studien, utifrån intervjuer med företrädare från socialtjänsten. Vi har valt att presentera detta kortfattat som en deskriptiv bild av den kontext som socialarbetarna i den här studien verkar i, vilket är viktigt att ta hänsyn till vid läsningen av rapporten i sin helhet. Vi har som tidigare nämnts prioriterat att lyfta fram barnens röster framför tjänstemännens. En ytterligare anledning till att vi inte fördjupat oss i frågor kring organiseringen av arbetet är att flera av kommunerna då intervjuerna genomfördes 2009 fortfarande var i början av att bygga upp sitt mottagande och att det sannolikt har hänt en del sedan dess. En hel del av de problem som framträder i materialet som helhet har också belysts i andra rapporter och vi har därför valt att lägga fokus på det som vi tror att den här studien främst kan bidra med.

OLIKA FORMER AV MOTTAGANDE

Så gott som alla 22 kommuner som ingår i studien (de som ingår i FoU-regionerna Södertörn, Nordost och Nordväst), hade då studien inleddes tagit emot ensamkommande flyktingbarn i någon mån. Villkoren för arbetet med mottagandet ser dock olika ut i de olika kommunerna.

I två av de kommuner som ingår i studien har Migrationsverket enheter där man kan söka asyl. Specifikt för dessa kommuner är att de, då det oftast är i dessa kommuner barnen först ”ger sig tillkänna”, betraktas som barnens *ankomstkommun* och därmed får ett ansvar för mottagandet av barnen utan att detta har föregåtts av en överenskommelse med Migrationsverket. Genom att barn har funnits kvar i ankomstkommunerna då de fått permanent uppehållstillstånd (PUT), har dessa kommuner även fått ett mer långsiktigt ansvar för ensamkommande barn i egenskap av barnens vistelsekommun när uppehållstillståndet erhöles.

Nio av kommunerna i studien hade år 2009 en *överenskommelse om mottagande* med Migrationsverket. Ytterligare sex kommuner hade åtagit sig att ta emot färre än fem barn per år¹ och fyra hade enbart tagit emot barn genom sitt ansvar som *vistelsekommun*, huvudsakligen för barn som anvisas till anhöriga. En kommun hade då studien inleddes, inte tagit emot eller åtagit sig att ta emot några barn alls. Alla kommuner är ansvariga för barn som anvisas till anhöriga i kommunen. Sådana anvisningar är förstås vanligare i kommuner där det finns många flyktingar, vilket gäller flera av de kommuner som ingår i vår studie.

ORGANISERINGEN AV MOTTAGANDET

Ingen enhetlig organisering

I de flesta kommuner i studien låg vid tidpunkten för intervjuerna det huvudsakliga ansvaret för arbetet med barn som kommer inom ramen för en överenskommelse med Migrationsverket, vid socialtjänstens barn- och ungdomsenheter. Det är inom dessa enheter som man bland annat gör utredningar av barnens behov av stöd och fattar beslut om placering av barnen. I andra kommuner låg ansvaret till exempel vid en integrations- och arbetsmarknadsenhet, flyktingmottagning, resursenhet eller direkt under chefen för Individ- och familjeomsorgen. I några kommuner låg ansvaret för barn som fått permanent uppehållstillstånd (PUT) utanför socialförvaltningen.

Om det ensamkommande barnet ska placeras hos en anhörig ska socialtjänsten enligt Socialtjänstlagen göra en utredning i syfte att bedöma om boendet kan godkännas som stadigvarande boende för barnet. Detta gjordes i regel av den enhet inom socialtjänsten som ansvarar för familjehem. Flera varianter förekom då all handläggning kring de ensamkommande flyktingbarnen sköttes av samma enhet i vissa kommuner medan det i andra var uppdelat på olika enheter och handläggare beroende på om barnen är placerade i familjehem/släktinghem eller i gruppboende.

I drygt hälften av kommunerna hade man valt att låta en eller två socialsekreterare särskilt ansvara för arbetet med ensamkommande flyktingbarn. I övriga kommuner var arbetet med dessa barn integrerat i den vanliga organisationen. Ibland uppgavs att vissa socialsekreterare brukar få eller vilja arbeta med just dessa barn, utan att detta var en formell uppdelning. Vissa socialarbetare uttryckte behov av en mer specialiserad organisation, då de menar att arbetet med målgruppen kräver specifika kunskaper och metoder. I ett fall beskrivs till exempel hur ärenden blivit liggande på hög innan en särskilt ansvarig socialarbetare anställdes.

Hur stora personalresurser som avsatts i respektive kommun för arbetet med ensamkommande barn är svårbedömt. För det första tar kommunerna emot barn i så olika omfattning, för det andra är arbetet fördelat på olika sätt inom förvaltningarna. Några kommuner har under projekttidens gång tillsatt mer personalresurser för socialtjänstens arbete med denna målgrupp.

¹För en formell överenskommelse med Migrationsverket krävdes då studien inleddes att kommunen tog emot minst fem barn.

Boendeformer

Socialtjänsten ansvarar för att fatta beslut om ett lämpligt boende för barnen. Kommunerna i studien har valt olika sätt att praktiskt förbereda boende för barnen. Fyra kommuner hade då intervjuerna genomfördes byggt upp egna kommunala gruppboenden. I två av dessa kommuner hade socialsekreteraren sin arbetsplats i själva boendet. I en av dem deltog den socialsekreterare som hade ansvar för utredningsarbetet även i det vardagliga arbetet med ungdomarna. Sju av kommunerna anlidade entreprenörer för gruppboende. Förutom särskilda gruppboenden, familjehem, jourhem och släktingfamiljer förekom att ungdomar placerades i andra boendeformer såsom delade lägenheter med visst personalstöd. Ungdomar har också placerats på olika typer av behandlingsinstitutioner när andra boendeformer inte fungerat. I denna studie framträder olika resonemang om hur de intervjuade ser på barnens behov och hur de bör bo. Dessa mönster beskrivs och diskuteras i det kapitel som behandlar barnens boende.

Kunskap och riktlinjer

Några av de socialsekreterare som har intervjuats i studien hade lång erfarenhet av att arbeta med flyktingfrågor, andra hade inte någon sådan erfarenhet alls sedan tidigare. Förutom några kortare kurser anordnade av Migrationsverket nämner ingen att de deltagit i specifik utbildning för arbetet med ensamkommande flyktingbarn. Socialsekreterare som arbetar med barnen har i denna studie i vissa fall efterlyst mer kunskap - till exempel om asylprocessen och ansvarsfördelningen mellan olika aktörer, om migrationsprocessen, psykologiska reaktioner och bemötande vid trauma, arbetsmetoder i utredningsarbete, samtal med barnen/ungdomarna samt kunskap om olika kulturer.

I de flesta kommuner fanns inte då intervjuerna genomfördes särskilda riktlinjer för arbetet med ensamkommande flyktingbarn. I några kommuner fanns interna riktlinjer eller vissa rutiner nedskrivna. Dessa riktlinjer varierade från att vara av väldigt övergripande till mer omfattande beskrivningar av olika moment och aspekter av arbetet. Några kommuner hade i samarbete med varandra utarbetat gemensamma riktlinjer avseende ersättningsfrågor och liknande.

En del socialarbetare uttryckte behov av att utveckla riktlinjer och strukturer för arbetet, framförallt kring ansvarsfrågor. I ankomstkommunerna rapporteras emellertid att det mycket oförutsägbara inflödet av barn innebär svårigheter att utveckla riktlinjer för arbetet, eftersom förutsättningarna för arbetet hela tiden förändras.

Samverkan

För att mottagandet av de ensamkommande flyktingbarnen ska fungera på ett tillfredsställande sätt krävs ett samarbete av flera viktiga aktörer runt barnen som skola, BUP (Barn- och ungdomspsykiatri) och god man/ställföreträdande vårdnadshavare. I denna studie är det huvudsakligen socialtjänstens mottagande av barnen som står i fokus. I intervjuerna har vi ställt frågor om socialtjänstens samarbete med andra aktörer kring barnen. Det framgår tydligt att mottagandet ställer stora krav på samverkan men att socialtjänstens samverkan med olika aktörer kan se mycket olika ut. Delvis olika

samarbetspartners mobiliseras i ankomst- respektive anvisningskommuner. Ett övergripande mönster är att många aktörer, oklara ansvarsområden och delvis bristande kunskap leder till brister i samarbetet och att barns behov därmed kan komma i kläm. Ett problem som framkommer från både barn och socialarbetare är att godmanskapet fungerar mycket olika från fall till fall.

Det framgår också att det i en del fall kan finnas oklarheter i ansvar mellan enheter och handläggare inom socialförvaltningen, till exempel avseende ekonomiskt ansvar för barnen. Att fler enheter och/eller handläggare är involverade i mottagandet ställer krav på samarbete mellan enheter/handläggare och kan innebära att relationer för barnen byts ut, vilket tas upp som ett problem, av både socialarbetare och barn.

Problem relaterade till det nationella mottagningssystemet

En del av de problem som beskrivs i intervjuerna med socialtjänstens företrädare kan kopplas till det nationella mottagningssystemet som sådant. Dessa problem får konsekvenser för mottagandet av barnen, vilket också syns i vårt material som helhet.

Från ”ankomstkommunerna” rapporteras stora svårigheter att med de förutsättningarna som ges kunna erbjuda barn och ungdomar ett gott mottagande. Ett problem handlar om svårigheten att bygga upp en stabil organisation för mottagandet utifrån oförutsägbarheten i hur många barn som kommer från tid till annan. Ett annat dilemma är att för få kommuner i landet har skrivit överenskommelser om att emot barn. Barnen har därmed blivit kvar i ankomstkommunerna längre än avsett, vilket har ställt andra krav på mottagandet än vad man anser att man har haft beredskap för. Det tas också upp som ett problem från dessa kommuner att barnen, om de blir kvar längre i ankomstkommunen, hinner ”rota sig” och att det då blir ytterligare ett uppbrott när de ska flytta till en ny kommun.

Ytterligare ett problem som tas upp i intervjuerna och som kan knytas till det nationella systemet är att det administrativa systemet och reglerna kring olika typer av ersättningar uppfattas som komplicerat.

SAMMANFATTNING MED KOMMENTARER

Den övergripande organiseringen av mottagandet av ensamkommande flyktingbarn såg 2009 olika ut i de kommuner som ingår i vår studie. Utifrån de övergripande problemen med det nationella mottagningssystemet finns anledning att fråga sig hur organiseringen passar barnens behov, till exempel när det gäller barnens behov av trygghet, professionellt stöd och kontinuitet. Ur rättssäkerhetssynpunkt tyder studien på behov av klagörande av frågor som berör ansvar och barnens rättigheter till olika former av stöd.

Vissa kommuner har valt att bygga upp en specialiserad kompetens, där enskilda socialarbetare har särskilt ansvar för arbetet med ensamkommande flyktingbarn, medan det i andra kommuner är integrerat i det övriga arbetet. En lösning där en ensam socialarbetare har ansvar för dessa barn innebär en sårbarhet i organisationen. En risk är också att rättssäkerheten åsidosätts genom att det utvecklas särskilda regler och

förhållningssätt för just denna målgrupp. Samtidigt ger flera av de intervjuade socialsekreterarna uttryck för behov av specifik kunskap och specifika metoder för arbetet med dessa barn. I vårt material som helhet finner vi på olika sätt uttryck för ett balanserande mellan att å ena sidan kunna erbjuda/bygga upp en specifik kompetens/specifika insatser i arbetet med denna målgrupp och å den andra att inte särbehandla dem i förhållande till andra barn och ungdomar, vilket kommer att beröras närmare i nästa kapitel.

MÖTE MELLAN BARN OCH SOCIALTJÄNST

Som framgång har socialtjänsten ett huvudansvar för ensamkommande flyktingbarn. Därmed har myndigheten ett stort inflytande över barnens första tid i Sverige. Vi ville därför undersöka socialtjänstens roll i flyktingbarnens liv. Vad är utmärkande för dessa kontakter? Hur beskriver barn och socialarbetare varandra, hur skildrar de sina möten och hur berättar de om mötenas innehåll? I följande kapitel presenterar vi först socialarbetarnas perspektiv på arbetet med flyktingbarnen. Därefter övergår texten att presentera hur barnen framställer sina kontakter med socialtjänst och socialarbetare. I anslutning till varje del finns en sammanfattning.

SOCIALARBETARNA OM BARNEN

Sammantaget är ett fyrtiotal personer på chefs- och fältnivå intervjuade. Som tidigare beskrivits finns det en stor bredd i materialet. Kommunens och personens erfarenhet skiljer sig åt. Bland de intervjuade finns utredande-, boende- och ledningspersonal. En del personer och kommuner har lång erfarenhet av arbete med invandrade personer och deras familjer, för andra kan möten med flyktingar vara sällsynta. Vi gör i texten ingen åtskillnad mellan olika personalgrupper som ingår i materialet. Samtliga intervjupersoner kallas socialarbetare. Våra motiv till detta ställningstagande har diskuterats i metodavsnittet. Sammanfattade handlar de om att vi vill lyfta fram barnens röster i undersökningen samt att vi intresserat oss för mönster inom professionen som helhet.

Värt att notera är dock att det finns en diskrepans mellan hur chefer och fältpersonal uttrycker sig. Av förklarliga skäl för personal i chefsposition resonemang på ett generaliserat plan. De i ledningsfunktion målar även upp en ljusare bild av barnen än vad den personal som träffar dem gör. Socialarbetare som har ”närkontakt” med barnen skildrar dem på ett mer variationsrikt sätt och kan ge exempel från vardagsarbetet. Enligt denna logik är de oftare citerade, vilket i sin tur betyder att de får en större plats i redovisningen.

Härnäst följer en rekonstruktion av hur socialarbetarna förklarar det initiala mottagandet av barnen. Avsnittet tangerar även de sedvanliga handläggningsrutiner som finns inom den sociala barnvården. Därefter följer en presentation av hur de beskriver samtal med de nyanlända barnen och ungdomarna. Det avslutas med en presentation av hur socialarbetarna framställer ensamkommande flyktingbarn- som individ och grupp.

Socialtjänsten gör en barnavårdsutredning

Så gott som samtliga kommuner i studien gör en social barnavårdsutredning i samband med att ett ensamkommande flyktingbarn aktualiseras vid socialtjänsten. Den ligger till grund för bedömning, beslut och insatser. Undantagna är de s.k. ankomstkommuner i studien som tillhandahåller tillfälliga grupphem (transitboenden) för ensamkommande barn. Där inleds vanligtvis ingen barnavårdsutredning eftersom tanken är att barnen ska bo en kortare tid i dessa hem.

Ensamkommande flyktingbarn utreds inom samma system som socialtjänsten använder för barn i risk. Kommunerna i studien genomför barnavårdsutredningar enligt BBIC-modellen. BBIC står för Barns Behov I Centrum och är ett nationellt handläggnings- och dokumentationssystem som ska ge en struktur för att utreda behov, planera och följa upp insatser för barn, ungdomar och deras familjer (Socialstyrelsen 2011).

När utredningen inleds bygger socialtjänstens kännedom om barnen i huvudsak på en kortfattad information från Migrationsverket. De som utreder barn vid socialtjänsten tillhör i allmänhet yrkesgruppen socialsekreterare, så är fallet även när ensamkommande barn utreds. När det gäller nyanlända barn utan vårdnadshavare i Sverige ska en god man närvara vid utredningssamtalen, vilket dock inte alltid sker. Enligt socialarbetarna har det både att göra med den gode mannens faktiska möjligheter att närvara som hans eller hennes ambitionsnivå för sitt uppdrag. I enstaka fall är inte någon god man utsedd under utredningstiden.

Konsensus om utredningens kvalitet

Det finns en stor enighet bland de intervjuade om att den barnavårdsutredning som genomförs vid barnens ankomst till kommunen blir mindre grundlig än vad som brukligt är vid andra barnavårdsutredningar. Det socialarbetarna framförallt hänvisar till är att det finns få referensramar tillbaka i tiden. Många intervjuade pekar även på generella svårigheter att fånga nyanlända barns behov. Det förklaras bland annat med att barnen, så länge det är osäkert om de får stanna, inte orkar tänka på annat än beslut om uppehållstillstånd. Att föräldrar saknas gör det också svårt. Barnet blir den ende "informatören" om sig själv. Några socialarbetare hänvisar dessutom till en intention inom den egna organisationen om att inte göra vad man kallar en djupare barnavårdsutredning under barnets asyltid.

Barnets boende i fokus

Flertalet socialarbetare säger att det huvudsakliga syftet med den första barnavårdsutredningen är att fatta beslut om barnets boende. Utredningen behöver skyndsamt leda fram till ett formellt beslut om placering eftersom barnet i praktiken redan är placerat. Av detta följer att utredningen i själva verket bildar ett underlag för om barnets behov kan tillgodoses i det boende det redan vistas i. Mycket ofta leder den första utredningen till att barnet fortsätter att bo kvar där.

Samtal med ensamkommande flyktingbarn

Vi ska nu vidga perspektivet och presentera hur socialarbetarna talar om förutsättningar och villkor för samtal med ensamkommande barn och ungdomar under deras ankomsttid. Avsnittet är ett försök att ringa in de olika typer av samtalsformer intervjupersonerna beskriver samt redovisa hur de reflekterar kring sin egen roll och barnens förhållningssätt vid dessa samtal.

Samtal – för att ge och få information

På vilken plats i det svenska mottagningssystemet befinner sig socialtjänsten och socialarbetaren? Vad ingår i den senares arbetsuppgifter och vad ingår inte? Detta är frågor som socialarbetarna vill informera barnen om. Socialarbetarna tycker det är viktigt att orientera barnen i socialtjänstens handläggningsrutiner och berätta om

myndighetens funktion och uppdrag. På så sätt vill de hjälpa barnen att bilda sig en uppfattning om hur kontakten mellan dem och socialtjänsten ska se ut framöver samt få barnen att förstå skillnaderna mellan socialtjänstens och framförallt Migrationsverkets ansvarsområden. En socialarbetare beskriver de inledande kontakterna med barnen på följande vis: *"Då är dom jätterädda att vi ska berätta vidare till Migrationsverket."* Hon pekar på ett problem som lyfts fram av flera. Barnen kan ha svårt att lita på att socialtjänsten inte för vidare information om dem till "asylmyndigheten".

Samtal om livshistorien - på barnens initiativ

Många socialarbetare vi har intervjuat beskriver barnen som tystlåtna och reserverade. Det kan göra det svårt för dem att samtala med barnen om annat än vad som behöver förklaras eller ordnas i stunden. En del reflekterar samtidigt över den egna förmågan att komma barnen "in på livet". Reflektionerna handlar om att barnen levt i en annan kultur och skapat sig erfarenheter som socialarbetarna själva kan ha svårigheter att förhålla sig och referera till. *"Det kan vara svårt att ställa rätt frågor, man får veta så lite och det är mycket man inte förstår sig på."* (För vidare läsning, se kapitel Att balansera mellan olika tillhörigheter).

Vidare berättar ett flertal om att de överväger hur mycket de ska närma sig barnens bakgrund. Det gäller inte minst motivet för barnens flykt eller resan. Innan beslut om uppehållstillstånd är fattat säger man sig ofta vara tveksam till att ta första steget in i sådana samtal. Men även efter ett uppehållstillstånd hörs att det finns en försiktighet beträffande dessa frågor. En del socialarbetare tror att barnen inte vill eller vågar tala om vad de varit med om. Några tror att barnen skulle ha en påhittad historia att berätta:

De berättar inte så mycket. De har ju en story de måste hålla fast vid. Det kan ju vara så att de låser fast sig vid den historien också./---/ Dom här lögnerna, oj vad dom tär på dom här barnen.

Med respekt för att barnen inte ska behöva fara med osanning undviker den intervjuade att fråga barnen vad de varit med om. Citatet visar en förklaring till varför socialarbetare inte närmar sig barnens livshistoria. En annan förklaring bygger på uppfattningar om att barnen redan talar(t) med andra om den. En socialarbetare som är arbetsledare för ett gruppboende säger:

Vill de prata så får de prata. Jag tror att en del personal som har kommit lite närmare barnen frågar var de kommer ifrån, lite så frågar vi. Men jag tycker också att det är väldigt många som frågar de här barnen mycket när de kommer till Sverige. Det är Migrationsverket, deras juridiska ombud, säkert deras gode man. Sedan träffar de handläggare från socialen som ska göra barnavårdsutredning. Sedan kanske de mår psykiskt dåligt och kommer till BUP. Då ska de berätta igen hur de har det och varför de har kommit hit. De får ju berätta vad de vill på BUP naturligtvis men det blir väl ändå så att samtalet handlar mycket om deras situation. Kring hur de mår. Jag tror att de är rätt less på att prata om det. Det är rätt mycket. Men självklart, vill de prata så tar vi emot och lyssnar.

Den här socialarbetaren antar att andra professioner fyller barnens behov av att prata om och bearbeta sitt förflutna, vilket är ett annat exempel på varför samtal med det ensamkommande flyktingbarnet om hans eller hennes livshistoria sker på barnets eget initiativ.

En intervjuperson lyfter frågan om socialarbetare kanske avstår ifrån att gå djupare in i barnens upplevelser eftersom de kan ha svårt att handskas med det som kommer fram:

Jag tror det beror på den enskilde socialarbetaren, om man är lyhörd, vill man ta reda på saker. Vill man verkligen veta att den här killen har suttit fem månader i fängelse och blivit misshandlad, torterad. Vill man veta det? Det är inte många som vill veta det. Då öppnar sig ett stort rum som man inte vet hur man ska hantera. /---/ Det är svårt för många även om man har handledning.

Detta citat kretsar kring vilken beredskap socialtjänsten har att möta ensamkommande barns behov, vilka redskap den enskilda socialarbetaren har och vilket stöd den får för att ta emot och hantera barnens livsberättelser. Citatet för även tanken till en plikt om att intervensera då barn visar sig ha stora problem.

Samtal om livshistorien – med blicken riktad mot förtroende och bearbetning

Det vanligaste är således att socialarbetarna säger att de intar en försiktig position när det gäller barnens livshistoria. Men en del berättar dock om ett mer progressivt förhållningssätt. De hävdar samtidigt att barnen brukar vara lättillgängliga och talföra, i synnerhet med hur de mår men även om sin flykt och sin bakgrund:

Dom berättar hur dom levde i familjen. Vilka som fanns där. Om dom gick i skolan, vad dom gjorde i skolan. Vilka ämnen dom tyckte var kul. Hur fritiden såg ut, om dom nu hade någon fritid. Vad dom var intresserade av? Dom berättar också om vad som hände, det kan ju vara familjemedlemmar som har blivit dödade eller att dom själva varit utsatta för våld. Ja, sen hur flykten gick till. Hur dom reste och vad dom var med om.

Samtal - med okonventionell twist

I något fall presenteras en okonventionell samtalsmetod som verksam för att skapa kontakt med de unga. Så förklarar en socialarbetare:

Det är svårt att ställa frågor och få ordentliga svar. Man får mycket ja och nej. Och väldigt korthuggna svar även om dom är glada och sociala. Man måste vara mycket mer intensiv i det mötet än vad man måste vara på möten med många andra ungdomar. Man måste ställa mycket mer frågor och ibland måste man formulera om sig och ibland måste man nästan komma med alternativ – känner du så här eller känner du kanske så här? För man märker att man får inga svar. Det är väl inte så himla rättssäkert alla gånger att komma med alternativ men om man vill ha ett svar så får man liksom snirkla sig fram till svaren.

Enligt denna socialarbetare innebär samtal med flyktingungdomarna att hon pratar med dem på ett annat sätt än vad hon är van vid. Hon är mer aktiv och ställer kanhända mer ledande frågor än annars. Det är ett sätt för henne att få ungdomarna att öppna sig och bli delaktiga i samtalen. Hon ser även att humor kan vara ett verktyg för att bryta isen: ”Jag brukar alltid få dom här killarna att skratta. Där brukar jag lägga min kraft. Att försöka få till bra möten där vi skrattar och jag skojar lite.”

Parallella bilder av barnen

Vi vänder nu blicken mot hur ensamkommande flyktingbarn - som individ och grupp - gestaltas i socialarbetarnas utsagor. Vad är det för bilder av barnen och ungdomarna som träder fram? Och vad bildar socialarbetarna sina uppfattningar om barnen på?

Starka och kompetenta barn

I socialarbetarnas beskrivningar hörs epitet som att barnen är ambitiösa, studiemotiverade, mogna, framtidsorienterade och ansvarsfulla. Det kan också beskrivas som att barnen vill se framåt och lägga sina problem bakom sig. Två citat får illustrera:

Till majoritet så är det här fantastiska barn som är överlevare. /---/. Dom har förvånansvärt lite behov egentligen, förutom att hålla den här ångesten över att behöva gå och vänta ett år för att få besked. /---/. Det är som vilket barn som helst men dom är självklart alltid märkta av processen som har varit från hemlandet och hit. Men fantastiska barn. Fulla av livsglädje, fulla av drömmar och ambitioner.

Den här socialarbetaren beskriver barnen som ”överlevare”. Hon kan se att barnen påverkats av vad de varit med om och uppleva väntan på asyl som ångestladdad. Samtidigt är hon förvånad över att de inte har mer problem. På följande vis formulerar sig en annan:

Dom är ofta ganska positiva. Jag har träffat en kille som har mått väldigt väldigt dåligt, där vi varit väldigt oroliga för hans psykiska mående, men för övrigt är det glada små killar som har hopp om att familjen ska komma hit./---/ Någon har varit ganska deprimerad men för övrigt har det inte varit några stora svårigheter.

Här beskriver socialarbetaren att förutom enstaka undantag har ensamkommande barn en positiv inställning och en tillförsikt inför framtiden.

Styrkan - som den kommer till uttryck inför socialarbetaren

Vad bygger socialarbetarna sina uppfattningar om ensamkommande flyktingbarns styrka och kompetens på och vad föreställer de sig att dessa är uttryck för? Vi kan se ett antal teman. Vanligt är att socialarbetarna sammankopplar den uppfattade styrkan med att de rest till Sverige utan föräldrar:

Dom är ju oftast självständiga, dom har tagit sig hit från Irak ensamma. Det är ju inte så där att man måste ta hand om dom. Att dom är ju inte jättehjälplösa. Dom är ganska gatusmarta. Och klarar sig.

Att barnen bevisligen genomfört flykten och tagit sig till Sverige på egen hand kan alltså tas som intäkt för att det just är starka barn det rör sig om.

Vidare finns föreställningar om att barnens föräldrar ”valt att skicka” det av sina barn som de trots har bäst förutsättningar att hantera svårigheter:

Och om man väljer att skicka ett barn så kanske man väljer att skicka de här som man tror ska klara sig bra. Så man kan tänka sig ett urval som kommer hit. Som har lätt för sig, är företagsamma och väldigt framåt.

Här tror socialarbetaren att barnens föräldrar avvägt vilket barn i familjen som har störst möjligheter att leva i ett annat land. Även det kan associeras till föreställningen om att ensamkommande barn skulle vara särskilt kompetenta.

Annat som socialarbetarna förmodar är att ensamkommande flyktingbarn fått adekvat omsorg och närhet tidigt i livet:

Jag tror att det som kanske är speciellt eller annorlunda med det här arbetet, det är ändå att det här är många ungdomar som har fått en första bra bas med kärlek och tillit och allt det som man behöver under sina första år. /---/. Kanske en del har farit illa, de som har levt länge på gatan och varit på väg och... det brukar gå över. De flesta har ändå fått en bra bas.

Synen på barnens livskompetens kopplas på detta sätt till en idé om att de haft en trygg anknytning under småbarnsåren. Till denna bild kan läggas att socialarbetarna tror att barnen hämtar kraft från hoppet om att återförenas med sin familj i Sverige. ”Det är väl det som är drivkraften många gånger”, säger en socialarbetare.

Sammantaget ger den här bilden vid handen att de flesta ensamkommande flyktingbarn fungerar bra i sin nya tillvaro. Enligt socialtjänsten egen terminologi beskrivs det i termer av att barnen ”inte brukar ha några djupare vårdbehov.”

Att registrera skillnader

Det framkommer att socialarbetarnas referens främst är de svenska ungdomar som utreds och får insatser inom socialtjänsten. Det är dem de jämför de ensamkommande flyktingbarnen med. Det kan formuleras:

De ensamkommande flyktingbarnen har ju inte samma sociala problematik som övriga ungdomar som vi jobbar med. Så att på så sätt är de ju mer välfungerande de flesta, de har ju inte drogproblem, de är inte kriminella, även om vi har en och annan som kanske har råkat ut för att de har stulit eller något men det är ju inget stort problem.

En annan jämförelse lyder:

Andra barn är mycket mer komplicerade. Gör mycket mer revolt. Men det beror väl på vad man har med sig från hemlandet också tänker jag. Med hierarkier i familjer och allting. Barn i Sverige gör mer revolt utifrån vad jag har sett.

Denna socialarbetare tänker sig att barn från andra kulturer inte sätter sig upp mot vuxna på samma sätt som svenska barn gör. Hon tolkar det som att utländska barn levt i ett familjesammanhang där vuxna varit auktoriteter som barn inte opponerar emot. På liknande sätt uttrycker sig andra. Också det blir en förklaring till varför socialarbetarna ser sina kontakter med ensamkommande barn som relativt friktionsfria. Till sist ett citat med en annan infallsvinkel:

Det här är ju ofta en målgrupp som inte gör så mycket väsen av sig, inte de vi har haft i alla fall, sen finns det ju alltid undantag – de kanske inte agerar ut som våra andra ungdomar kan göra.

Sårbara barn

Bilden av det ensamkommande flyktingbarnet som oproblematiskt är dock inte den enda. Ett annat tema är de här barnens utsatthet, vilket illustreras i följande citat:

Det är ju en speciell grupp för att de saknar anhöriga, de saknar föräldrar, de har varit med om en väldigt lång resa för att ta sig till Sverige, den kan ju ha pågått ett halvår, plus att man kan ha haft det väldigt kämpigt innan man kom hit. På det sättet blir det ju väldigt mycket mer speciellt.

Ovanstående citat pekar ut att ensamkommande flyktingbarn kan ha farit illa på flera sätt. Det finns idéer om att en del av barnen därför inte mår bra. En socialarbetare förklarar:

Sen är det ju så att vissa ungdomar stormar det mer omkring. Vissa är väldigt skötsamma och det rullar på och de sköter sina studier, har börjat jobba. /---/ Man träffas bara och tittar av lite grann ungefär hur det går. Men sen har vi ju andra där det inte alls rullar på samma sätt utan där behöver man ju jobba mer med dem.

En annan socialarbetare säger att de flesta barn ”på sätt och vis är väldigt skötsamma. Ordentliga, går till skolan, har haft fina föräldrar gissar vi, men mår dåligt, har olika diagnoser.”

I dessa citat lyfter socialarbetarna fram flyktingbarnens förmåga att anpassa sig i samhället, trots svåra erfarenheter. Samtidigt speglar de en föreställning som flera andra ger uttryck för, nämligen att behoven av stöd yttrar sig i ett utagerande symtom. Några betonar dock att barn som inte har några uppenbara beteendeproblem ändå kan må dåligt. Ett citat lyder:

De är välfungerande ungdomar. Samtidigt som man får vara beredd på att det kan finnas ungdomar som har särskilda behov, psykiatrisk vård, att det kanske finns någon som är utagerande.

Denna socialarbetare beskriver att man måste vara uppmärksam på att gruppen inte är homogen utan att behoven skiljer sig åt. Hon påpekar att det måste finnas en medvetenhet om att en del av de ensamkommande barnen behöver mer än andra och att några mår så pass dåligt att det kräver behandling.

Sårbarheten – som den kommer till uttryck inför socialarbetaren

Vilka uttryck tar sig då barnens sårbarhet inför socialarbetarna och vad pekar de ut som orsaker till denna sårbarhet?

Väntan på asyl beskrivs av många socialarbetare som en särskilt svår tid för barnen. Andra menar att det är efter uppehållstillståndet som det riktigt svåra börjar. En del berättar att barnen kan ha sömnsvårigheter, mardrömmar eller svårt att koncentrera sig. Barnens känslor kring förlusten av mamman märks mest. ”*Jag upplever det som att de trauman de har från hemlandet ligger här nere medan längtan efter mamma är här uppe*”, säger en socialarbetare och menar att saknaden av mamman ständigt gör sig påmind medan traumaupplevelser från hemlandet kan finnas gömda i barnens inre.

En annan omständighet som socialarbetarna beskriver påverkar barnen negativt är att de inte vet var deras familjemedlemmar finns eller om de är döda.

Dom är väldigt oroliga vad som händer med småsyskon och föräldrar. Många familjer är ju splittrade också. Om mamma är i Syrien och småsyskonen och pappa är någon annanstans. Och att dom känner oro och kanske också någon slags skuld för att de är den äldsta sonen och dom är inte där för att ta hand om dom.

Här noteras att barnen kan känna skuld-känslor över att befinna sig i en situation där de inte kan vara till hjälp och finnas till för sin familj.

Vissa socialarbetare berör även den själsliga ensamhet som blir följderna av att ha flytt från sitt land utan sin familj. En av de svåraste frågorna beskriver man då vara barnens avsaknad av nära vuxenrelationer i det nya landet.

Ett svenskt barn som kanske har en dysfunktionell familj har säkert ändå en moster eller en klasskamrat eller någon annan som kan ställa upp och hjälpa till om dom ser att nånting inte fungerar. Dom här barnen är faktiskt väldigt ensamma.

Den här typen av resonemang reflekterar uppfattningen att barnen behöver signifikanta vuxna omkring sig som kan ge dem känslomässigt stöd och närhet. De pekar på brister på hur det ser ut för barnen idag. En socialarbetare ser att frånvaron av betydelsefulla vuxna utanför den professionella arenan leder till ett stort beroende av just professionella:

Barnen behöver inte bara träffa personalen som är anställda för att sköta om dem på dagtid. De måste också kunna prata med en vuxen som inte är involverad i verksamheten. /---/. Som samtidigt kan vara ett stöd, där man kan utöva egna intressen.”

Citatet kan tolkas som att det inte är de professionella som redan finns i barnens omgivning som ska stå för den nya närheten.

Som vi ser tenderar socialarbetarnas bilder av barnen att klyvas i två delar. Några intervjuade tar själva upp tråden till ett resonemang som kretsar just kring det:

Det finns ju två vanföreställningar om den här gruppen barn. Den ena är att man glömmer att de är väldigt kapabla. Trots allt har de tagit sig över halva klotet. Det andra är att de trots allt är väldigt unga och inte har någon förälder med sig. Å ena sidan behöver man ställa krav men å andra sidan behöver man ta emot dem som de barn de är.

Socialarbetarnas strategier i relation till barnens förväntningar på socialtjänsten

Ett annat tema som tydliggörs i socialarbetarnas utsagor är ensamkommande barns och ungdomars förväntningar på socialtjänsten. Då handlar det ofta om hur ungdomar uttrycker sig om och ställer frågor kring materiella och ekonomiska villkor. Ibland uppfattar socialarbetarna deras önskemål som orealistiska och kravfyllda. De kolliderar med socialtjänstens regler. Så frågan är, hur möter man då dessa förväntningar?

Ett handlingssätt socialarbetarna presenterar handlar om att få de unga att tänka i nya banor. Ett citat lyder: *”Jag tycker de [barnen] fokuserar på fel saker. Jag tycker att man ska hjälpa och coacha dem ut och landa in i det svenska samhället.”*

Ett annat handlingssätt som skildras handlar om att tydligt berätta för barnen vad de i rent faktiskt kan förvänta sig av socialtjänsten:

Jag tror det viktigaste överhuvudtaget är hur man, alltså den första perioden, när man försöker berätta vad som gäller. Du vet många kommer hit med bilder som inte är sanna, som är påhittade. Pengar överallt, mycket pengar och jag måste hjälpa min familj, bara jag kommer hit så jag kan betala den skulden. Så är det ju inte och besvikelsen blir jättestor för de här barnen.

Den ovan citerade socialsekreteraren menar att det är viktigt att berätta för de unga om socialtjänstens bestämmelser. Uttalanden med en liknande innebörd förknippas med att vilja ”realitetsanpassa” ungdomarna till socialtjänstens agenda. Men att som några säger ”ställa krav” kan omgärdas med förbehåll. I något fall berättar en socialarbetare om ett tillbakahållt förhållningssätt gentemot de unga på grund av rädsla för att bli kallad rasist.

SAMMANFATTANDE ANALYS

Det finns såväl likheter som skärningspunkter i socialarbetarnas berättelser om ensamkommande flyktingbarn och arbetet med dem. En övergripande likhet är att socialtjänsten gör en social barnavårdsutredning de aktualiseras vid socialtjänsten och att den genomförs enligt samma utredningssystem som används för andra barn i risk. En dominerande uppfattning bland socialarbetarna är dock att denna utredning inte får samma djup och bredd som andra barnavårdsutredningar. Man kopplar det såväl till brist på tillit från barnens sida som egna tillkortakommanden när det gäller att förstå och tolka barnens erfarenheter.

Hur ser då socialarbetarna på dessa barn som individer och grupp? Det vi kan konstatera är att det i deras utsagor manifesteras två bilder av barnen. De framställs som starka eller som sårbara. Dessa ”både - och” beskrivningar finns såväl mellan socialarbetare som inom en och samma person. Huvudspåret i socialarbetarnas resonemang är emellertid att gruppen ensamkommande flyktingbarn fungerar bra och förefaller må bra i sin nya tillvaro. Ett använt uttryck är att majoriteten av dem inte har några djupare vårdbehov.

Den styrka socialarbetarna ser hos barnen tror de beror på flera saker. En föreställning är att ensamkommande flyktingbarn fått sina psykologiska behov tillfredsställda under de första levnadsåren, vilket gör dem motståndskraftiga mot svårigheter. En annan föreställning är att föräldrar gjort ett val och låtit skicka det av sina barn som har bäst förutsättningar att ta sig till och klara sig i ett nytt land. En tredje föreställning är att barnen hämtar styrka från hoppet om att kunna återförenas med sin familj. Att barnen de facto lyckats ta sig till Sverige blir ett kvitto på att det är kompetenta barn det rör sig om. Parallellt framträder uppfattningar om att vissa ensamkommande flyktingbarn har stora problem. Det går att urskilja ett flertal omständigheter som socialarbetarna uppfattar som svåra för barnen. Barnen är separerade från familj och anhöriga, de har varit med om trauman i ursprungsmiljön, de kan ha skuldkänslor för att ha lämnat familjen, de kan ha psykosomatiska symtom och de är ensamma i ett främmande land. En vanlig framställning bland socialarbetarna är att behoven av stöd framförallt yttrar sig i utagerande symtom. Trots att man egentligen vet lite om barnen uttalar man sig om att de inte brukar ha några stora problem.

Samtal med barnen

När socialarbetarna berättar om samtal med ensamkommande flyktingbarn får de informativa aspekterna av samtal stor plats. Intrycket är att socialarbetarna lägger mycket vikt vid att få barnen att förstå hur socialtjänsten fungerar och förklara för dem på vilken plats i ”mottagningssystemet” myndigheten verkar. I sådana samtalssekvenser utgår samtalen givetvis från socialarbetaren och riktas till barnen. Men när det gäller det omvända - berättelser som leder från barn till socialarbetare - är exemplen färre. En grupp socialarbetare skildrar ett förhållningsätt där de strävar efter att lära känna barnet och bilda sig en uppfattning om barnets livshistoria. Man ryggar inte för samtalsämnen som kan vara känsliga eller svåra och motiverar det med att vilja skapa en förtroendefull relation med barnet.

Ett tydligare mönster handlar emellertid om att undvika samtal om sådant som antas vara jobbigt och svårt för barnen att tala om. Denna försiktighet motiveras på flera sätt. Den handlar om att socialarbetarna är osäkra på sin egen förmåga att förstå och ställa frågor om barnens upplevelsevärld. Den handlar även om att socialarbetarna uppfattar att barnen inte vill titta bakåt utan framåt och fokusera på sitt nuvarande liv, vilket man menar ska respekteras. Till detta läggs ett antagande om att barnen har erfarenheter som de - särskilt under asyltiden - inte vill berätta för socialarbetarna om. Skulle man närma sig dessa kan barnen frestas att fara med osanning, vilket skulle kunna äventyra en förtroendefull relation i framtiden.

Det framträder alltså två motsägelsefulla förhållningssätt med samma mål, nämligen att skapa en förtroendefull relation. Vilka konsekvenser får dessa olika förhållningssätt för barnen? Om socialarbetarna inte närmar sig barnens svåra erfarenheter kommer förmodligen barnen inte heller öppna sig för socialarbetaren. Det är svårt att verbalisera obearbetade trauman. Vad barnet då går miste om är bekräftelse på sin situation, att saker som gjorts mot dem har varit fel och att det är normalt att känna som de känner. Om socialarbetarna däremot bjuder in till att tala också om sådant som kan vara svårt att sätta ord på bejakar de barnens upplevelser. Att få inblick och insikt i barnets tidigare liv gör det lättare för socialarbetarna att se vad det enskilda barnet behöver. Med andra ord: De får större möjligheter att fatta adekvata beslut utifrån varje barns behov. Här framträder alltså en paradox: Samtidigt som socialarbetarna talar om att de avstår ifrån djupare samtal med barnen pekar de på svårigheter att fånga nyanlända barns behov. Samtal med barn i svåra situationer är ett prioriterat område inom socialtjänsten. Låt oss ta ett tankeexperiment: Hur samtalar man med andra barn som är aktuella inom socialtjänsten?

Möten med ensamkommande flyktingbarn utmanar yrkesrollen

I socialarbetarnas utsagor om hur de hanterar barnens förväntningar på socialtjänsten tar frågor av materiell och ekonomisk natur stor plats och dessa kan ibland tolkas av socialarbetarna som anspråk och krav. Flera beskriver aktiva förhållningssätt för att möta sådana krav. Att få barnen att fokusera på andra saker och samtidigt vara tydlig med vilka regler som finns inom socialtjänsten presenteras som ett adekvat sätt att "komma runt" dessa frågor. Vad som emellertid framgår är att socialarbetarna tycks ha vissa bekymmer med hur de ska förhålla sig till de ungas pretentioner.

Arbete med ensamkommande barn är utmanande. Barnen är utsatta och oskyddade och mobiliserar en hjälpvilja. Dessutom väcker barnen det sårbara hos den enskilda hjälparbetaren och en identifikation till exempel med egna barn. Ett huvudresultat i ett norskt projekt med målet att studera hur personal som arbetar med asylsökande och flyktingar uppfattar sin arbetssituation visar att de flesta trivs och är engagerade i sitt arbete men resultatet indikerar också en relativt hög risk för att hjälparen blir utsliten och omsorgstrött (Eide m.fl. 2009). I föreliggande studie har vi har mött personer som kan beskrivas som eldsjälar inom flyktingarbetet men vi har också identifierat en stor omsättning bland personalen, vilken naturligtvis får betydelse för barnen. Norström (2004) som i en avhandling studerat retorik och praktik i svensk flyktingpolitik menar att det svenska asylmottagandet på en kollektiv nivå präglas av hög ambitionsnivå, rättssäkerhet och kontroll men att personalen lämnas att hantera känslor och reaktioner på egen hand. Kanske ser vi en parallell här.

AMBITION OCH RETORIK

Nu lämnar vi frågor förknippade med vardagsarbetet och höjer blicken. Vad är det för övergripande idéer som ligger invävda i socialarbetarnas resonemang. Vilka ambitioner kommer till uttryck när de skildrar arbetet med barnen och vilken retorik använder de sig av i talet om de unga?

Vi kan följa tre tanketrådar i intervjuerna. Föreställningarna är inte enbart kopplade till enskilda individer utan utgör kollektiva föreställningar. Citaten nedan ska ses som exempel på hur dessa träder fram.

Att fokusera barns likhet

”Barn är barn, oavsett var i världen de kommer ifrån”, är en utgångspunkt i arbetet med ensamkommande flyktingbarn. Meningsinnehållet i citatet beskriver en ambition om att inte betrakta ensamkommande som annorlunda andra barn. Tvärtom uttrycks en strävan om att inte urskilja det ensamkommande flyktingbarnet som speciellt. Detta synsätt kan liknas vid hur Runfors (2003) skildrar skolpersonals förhållningssätt till invandrarelever i grundskolan. Det för även tankarna till vad Hübinette & Tigervall (2008) kallar en ”färgblindhetsstrategi” som fick fäste inom i det svenska samhället under senare delen av 1900-talet. I diskursen växte fram en strävan efter likhet och homogenitet. Det blev tabubelagt att tala om olikheter (förutom som ett sätt att skapa blandning och mångkultur).

Att fokusera det unika barnet

Grunden i socialtjänstens arbete är att fånga in enskilda personers behov av insatser av olika slag. En uppfattning som rimmar med detta – och som förmedlas direkt eller indirekt – är att varje människa ska ses som en unik person med unika erfarenheter. Man varken kan eller bör betrakta ensamkommande flyktingbarn som en grupp. Ambitionen är tvärtom att de ska bemötas och hanteras som enskilda individer:

Alltså, det är ju inte ensamkommande flyktingbarn som grupp. De är ju enskilda individer. Man kan inte matcha dom som ”flyktingar från Irak” som behöver något. Det vet vi väl inte. Vi kan ju inte säga vad att alla svenskar behöver. Det är personer.

Att fokusera det friska och normala

Ytterligare en strävan som socialarbetarna skildrar är att rikta blicken mot det friska och normala hos det ensamkommande barnet och inte ta för givet att det har problem: *”De ska anses vara friska barn tills något annat behov visar sig.”* Ett citat från en socialarbetare som ser hur de vuxna runt barnen agerar om de börjar missköta sig låter:

Jag tror att det är det som man behöver jobba på också, deras kraft att överleva. Istället för att se dem som små offer ibland. Stärka dem i att de

faktiskt har klarat av att göra det som de har gjort. Och normalisera i stället.

Med denna utgångspunkt ställer man sig frågande till hur omgivningen runt de ensamkommande barnen brukar se på och förhålla sig till de psykiska reaktioner barnen kan uppvisa. Idén är att barnen inte ska betraktas som sjuka, även om de uppvisar psykiska symptom. Deras eventuella reaktioner ska ses som adekvata och till och med sunda i förhållande till vad de går igenom. Att se på det ensamkommande flyktingbarnet som offer tror få socialarbetare att barnen blir hjälpta av. I stället tänker man sig att vuxenvärlden borde lägga mer energi på att stärka den kraft som finns inom barnet.

Det är alltså tre idéer som får genomslag i socialarbetarnas resonemang; att fokusera likhet, att fokusera individen samt att fokusera det friska och normala. Vad dessa utgångspunkter får för konsekvenser i arbetet med barnen och hur ambition och retorik samvarierar eller inte är något vi återkommer till i analysen.

BARNEN OM SOCIALTJÄNSTEN OCH PERSONALEN

Vi ska nu byta perspektiv. I nästkommande del presenteras ensamkommande flyktingbarns syn på socialtjänsten och dess personal. Den handlar om hur barnen beskriver socialtjänsten och socialarbetarnas roll i deras liv, vilka motiv barnen ser ligger till grund för kontakten samt hur de talar om egna strategier i förhållande till socialtjänstens personal.

Oftast är det yrkesgruppen socialsekreterare som möter ensamkommande flyktingbarn inom socialtjänsten men som vi sett kan även andra yrkesgrupper ha den rollen. Den personal barnen här berättar om kallas omväxlande för socialarbetare och socialsekreterare. Vi använder den term som gör sammanhanget bäst rättvisa.

Spontana berättelser är sällsynta

När vi bitt barnen beskriva vilka vuxna som är och har varit viktiga under deras första tid i Sverige refererar de i första hand till personer som de har eller har haft daglig kontakt med. De berättar om personal på gruppboenden, familjehemsföräldrar, lärare och gode män. Spontana berättelser om socialtjänst och socialarbetare förekommer i undantagsfall. Men vi forskare är intresserade av hur ensamkommande flyktingbarn uppfattar socialtjänsten och personalen. Därför har vi ställt explicita frågor kring detta. Det visar sig då att i stort sett alla barn har något att säga.

Socialarbetaren som (möjlig) problemlösare

Ett dominerande tema i barnens berättelser är att de förknippar kontakten med socialarbetarna med att de har problem som behöver lösas. Ett citat låter: *"När jag behöver hjälp träffar jag henne. Jag kan ringa henne om jag behöver hjälp men jag har aldrig ringt henne för jag har aldrig behövt det."* Ett annat är: *"Jag får ingen hjälp av nån liksom. Jag behöver hjälp men ingen bryr sig om det."*

Ett spår i barnens berättelser om socialarbetarna som möjliga problemlösare handlar om att barnen har frågor om sin ekonomi. Ofta talar de om att de hamnar i situationer där

deras ekonomiska villkor ställs i centrum. Exempelen på att frågor om pengar står högt på agendan när barn och socialsekreterare möts är flera. Nedan följer två:

Mohammed berättar att hans barnbidrag blev indraget utan att han visste varför. Han sökte upp sin socialsekreterare för att reda ut vad som hade hänt. Han trodde att det skulle vara lätt för henne att ordna. Men i stället för att, som han antog, få problemet löst, uppstod en dragkamp mellan försäkringskassan och socialtjänsten om vem som skulle betala: ”Socialen sa att försäkringskassan måste betala mitt barnbidrag men dom sa nej, socialen måste betala”, förklarar han. Under denna myndighetstvist var Mohammed utan pengar:

Jag sa till dom att jag inte hade några skor. Då sa hon att jag skulle gå och köpa själv. Om jag hade pengar skulle jag ha gjort det, men jag hade inga pengar. Så jag lånade från mina kompisar. Men hur ska jag lämna tillbaka dom?

Mohammed blev arg på hur hans socialsekreterare skötte saken. Hon framstod som ”tandlös” och okänslig. Han berättar att han kontaktade sin gode man som i sin tur tog kontakt med socialsekreteraren och ”*då fixade dom det där*”, säger han. ”*Dom förstår inte hur man ska lösa problem*”, fortsätter han och menar socialtjänsten. En annan pojke berättar om ett besök i hemlandet när en nära anhörig avlidit. Han går i gymnasiet och har inga egna inkomster, förutom ett helgjobb. När intervjuaren undrar om han fick hjälp med resan genom socialtjänsten svarar han: ”*Nej, jag frågade dom men jag fick ingen hjälp av dom. Så jag bad min gode man att fråga om jag kunde få lite hjälp*.” Här beskriver pojken hur han vänt sig till socialsekreteraren för att höra om bistånd till hemresan. När svaret blev nekande bad han liksom pojken ovan sin gode man att ta upp frågan med socialtjänsten igen. Också då med ett negativt resultat. Han genomförde ändå sin resa, dock utan socialtjänstens inblandning.

Ett annat spår under denna rubrik är att barnen vänder sig till socialsekreteraren när relationerna med den nära omgivningen sviktar eller inte fungerar alls. En flicka berättar om en konflikt mellan henne och familjehemsmamman. Den gjorde att hon inte ville bo kvar i familjehemmet. Flickan tog kontakt med sin socialsekreterare och de träffades tillsammans med familjehemmet. Lösningen blev att flickan flyttade till ett annat familjehem. Hon tycker att det var en bra lösning.

Nedanstående citat är temarepresentativt och ger en träffande bild av hur många barn uttrycker sig. En pojke som får frågan om han vet varför han träffar en socialsekreterare svarar:

Ja, varför? Hon undrar hela tiden om jag har något problem här där jag bor och behöver nånting sådär. Men jag hade inga speciellt stora problem som hon skulle kunna hjälpa mig med.

Socialarbetaren som tydlig och otydlig kommunikatör

”*Dom hjälper oss när vi säger om vi behöver något. Om dom inte kan hjälpa säger dom att det inte funkar och så där.*” Så beskriver Ansar sina kontakter med socialtjänstens personal. Han förmedlar en bild av att de socialarbetare han och hans kompisar träffar

ger tydliga och raka besked, vilket han uppskattar. Han har förståelse för att de inte kan ordna allt, så länge de motiverar vad de inte kan hjälpa till med.

Motsatta erfarenheter finns också. Hassan berättar att han vid två tillfällen blev omplacerad utan att vara införstådd med var han skulle hamna. Han trodde att han skulle bo i en familj men ena gången kom han till ett gruppboende och andra gången till en man. Hassan kände sig ”överkörd” och betonar att han vid båda tillfällena bett sin socialsekreterare att få bo i en familj. Och han hade uppfattat att det var till en familj han skulle.

Att socialarbetarna ger vaga besked, ändrar sig efterhand eller lovar saker som sedan inte infrias hörs från flera håll. En pojke har vid tiden för intervjun bott i Sverige i tre år. Han inleder med att tala om hur dåligt han trivs i sitt gruppboende. Han vill flytta därifrån. Upprepade gånger har han ringt socialtjänsten:

Och jag brukar alltid ringa till dom, har ni fixat träningslägenhet till mig eller egen lägenhet, hur länge ska jag bo här? Men dom säger bara, vi vet ingenting om det, vi kan inte lova dig. Vadå, inte kan lova mig? Varför ta emot mig då för?

Mustafa vill också stå på egna ben och flytta till en lägenhet efter några år i Sverige. Intervjuaren frågar: *Vad säger socialtjänsten om boendet då?* Han svarar: *”Först sa dom att dom inte hade några lägenheter men nu säger dom att dom inte har några lediga lägenheter.”*

Socialarbetaren som anonym

En del barn beskriver socialtjänstens personal som anonym eller opersonlig. *”De bryr sig inte, de gör bara sitt jobb”*, är ett citat från en pojke som för fram en uppfattning som flera ger uttryck för. I sådana uttalanden kan man avläsa erfarenheter av distanserade socialarbetare som utför sitt arbete utan att förmedla ett personligt engagemang. En annan pojke berättar att han träffar sin socialsekreterare ungefär en gång i halvåret: *”Hon går bara runt och ställer ett par frågor och sen går hon”*, säger han.

Socialarbetaren som omtänksam

Enstaka barn och ungdomar beskriver en nära relation med sin socialsekreterare. Man träffas kontinuerligt. Socialarbetaren står fram som person i berättelserna, blir omnämnd med namn och barnen talar detaljerat om relationen dem emellan. Youssef tecknar en sådan bild.

Jag kände inte dom mycket förut. Men när jag flyttade till boendet, började jag ha kontakt med Lennart. Han hjälper mycket. Han hjälper när jag har samtal i skolan. Vi har blivit kompisar också. Han bjuder mig hem och jag bjuder honom hem. Det är bra, han är jättesnäll.

Youssef berättar att han lärde känna personalen vid socialtjänsten bättre när han flyttade från ett familjehem till en stödlägenhet. Vid denna intervju har Youssef återförenats med sin familj i Sverige. Hans socialsekreterare var ett stöd under tiden det var osäkert

om han skulle se sin familj igen. Socialsekreteraren följde Youssef till Arlanda och tog emot mamma och syskon när de kom. Här kan vi se att Youssefs socialsekreterare gör det som torde ingå i hans yrkesroll. Men vad Youssef också beskriver är att deras relation hämtar näring av att socialarbetaren visar andra sidor av sig själv.

Socialarbetaren som formell

Vissa barn beskriver exempel på när socialarbetaren blir den formella beslutsfattaren. Ett antal barn har under vår kontakt med dem fått avslag på sin asylansökan. En pojke - som under tiden vi träffat honom fått flera avslag - får utgöra exemplet. Under tiden för intervjuerna med pojken börjar han att må allt sämre. Han berättar att han med hjälp av en släkting fått en behandlingskontakt. Den har beviljats av socialtjänsten men i och med de upprepade avslagen är det inte längre självklart med en fortsättning. Så här berättar pojken hur behandlaren förklarat saken för honom:

Du får säga till dom att du vill komma till mig, att du ska fortsätta hos mig. Berätta för din handläggare att du har varit här och att du ska komma hit flera gånger. Och att hon ska boka en tid. Det är hon som får bestämma.

Pojken fortsätter:

Vad jag förstod var att han inte kan bestämma om att jag ska fortsätta gå till honom. Han sa till mig att du får fortsätta gå till din handläggare och få en tid. Eller så beviljar dom att kommer till mig eller bokar nya tider hos mig.

Pojken tolkar behandlaren's ord som att:

Det handlar om pengar. Dom ska bevilja att jag ska komma till honom. Han sa att han inte själv kunde boka nya tider. Utan min handläggare får bestämma.

När så pojken sökte upp socialsekreteraren hade hon sagt att hon inte kunde göra något mer. På grund av avslagen på hans ansökan om uppehållstillstånd var det inte längre socialtjänstens bord. Socialsekreteraren rådde honom att vända sig till sin gode man.

Barnens strategier i relation till erfarenheter av socialtjänsten

Vad är det då för strategier barnen beskriver att de har i förhållande till socialtjänsten och personalen?

Att bita ihop och inte kräva

En del barn beskriver att de försöker ha tålamod och inte reagera för mycket på vad de tycker är felaktig eller orättvis behandling. En av de pojkar som vill ha en egen lägenhet berättar att han tänkt ringa upp chefen vid socialtjänsten i förhoppning om att få ett svar.

Samtidigt befarar han att det skulle försvåra hans chanser att få flytta. Därför intalar han sig att det är bäst att avvakta ett par månader till.

Hassan som vid två tillfällen överraskats av socialtjänstens boendelösningar säger att han redan första gången velat säga hur han kände men lät bli. Han bestämde sig för att ge sig till tåls till dess han fått uppehållstillstånd:

Jag ville säga till dom att dom ljög för mig, jag vill inte bo här och så där, men jag tänkte, ja, jag kan vara lite lugn tills jag får uppehållstillstånd. Då får jag flytta härifrån. Dom sa att det inte skulle ta så lång tid, bara tre månader, men det tog lång tid faktiskt, sex månader.

Ett annat spår handlar om att barnen låter bli att fråga om saker som de behöver eller vill ha. Att ha fått ett nej tidigare kan innebära att de undviker att fråga om andra saker, exempelvis en pojke som berättar att han bett sin socialsekreterare om en dator. När han inte fick den bestämde han sig att aldrig be om något mer igen. Och som den yngsta flickan i materialet så pedagogiskt förklarar för intervjuaren: ”Ensamkommande flyktingbarn, dom vågar inte säga vad dom vill ha för att dom tror att dom liksom ber om för mycket.”

Att agera - när frustrationen ligger på lut

En del ungdomar berättar att de aktivt försöker påverka sina socialsekreterare för att förändra sin situation. Andra gången Hassan överraskades av socialtjänstens boendelösning protesterade han. Socialarbetaren försökte övertala honom att stanna, åtminstone en vecka. Om han fortfarande inte trivdes skulle han få flytta. Men vid det laget litade inte Hassan på socialtjänsten. Dagen därpå flyttade han hem till sin gode man.

Att vilja stå på egna ben

Hos en del – läs de äldre ungdomarna - finns en önskan om att göra sig oberoende av socialtjänsten. Det känns genant att ha kontakt med socialtjänsten, de vill klara sig själva och inte vara ett ”socialfall”. Youssef förklarar hur han tänker:

Det känns lite pinsamt. Jag vet inte varför. Man får gratis pengar från någon annan. Någonstans bara. För att överleva. Man kan inte leva på dom där pengarna. Jag vill jobba själv och bygga upp mitt liv på egen hand. Inte få pengar någon annanstans...

SAMMANFATTANDE ANALYS

Vi kan sluta oss till att många barn i studien har diffusa uppfattningar om socialtjänsten och dess personal. Professionella man mött under den första tiden i Sverige flyter ihop till i en grå massa. När barnen uttalar sig om socialtjänsten säger de ofta, ”socialen”, ”kommunen” eller ”dom”. Fallgröpar här verkar vara att socialarbetarna befinner sig långt ifrån barnen – konkret och mentalt - och verkar ha besvär med att överbrygga kommunikationshinder.

Socialarbetaren har ingen framträdande plats i barnens berättelser men det betyder inte att han eller hon är oviktig. Tvärtom tillskriver barnen denne stor makt att bestämma om viktiga frågor i deras liv. Att barnen lägger tonvikten på konfliktsituationer kanske inte är något att höja på ögonbrynen över. Konflikter minns man. Men samtal om barnens känslvärld och tillvarons stora livsfrågor tycks inte hamna på agendan i någon högre utsträckning. Samtidigt finns exempel på hur socialarbetare blivit betydelsefulla vuxna i barnens vardag, så det verkar inte vara den professionella rollen i sig som står i vägen. Barn som skildrar en nära relation med socialarbetare beskriver att den har en vardagsnära och personlig karaktär.

Barnens handlingsutrymme och delaktighet i frågor som rör socialtjänstens arbete med dem är begränsat. Det finns beskrivningar på hur de försöker ”omförhandla” och aktivt påverka socialarbetarna för att förändra sin situation men vanligare är att de finner sig i de villkor som socialtjänsten ställer upp. Barn som lever under svåra omständigheter anpassar sig - på gott och ont, framhåller Garbarino (2000), en av de främsta representanterna för det utvecklingsekologiska tänkandet. Det är ett sätt att överleva i en osäker tillvaro.

Vad vi kan konstatera är att de barn som varit en kort tid i Sverige sällan problematiserar hur det svenska samhället tagit emot dem, ej heller sina kontakter med socialtjänsten. Omvänt är de mer kritiska ju längre tid de bott i Sverige. Ett sätt att tolka det är att de barn som varit en kort tid i Sverige inte stött på de problem som visar sig senare. Ett troligare tolkningsalternativ är att de inledningsvis befinner sig i ett läge där de varken har möjlighet eller mod att ifrågasätta mottagandet. Från flyktingforskning är det väl känt sedan länge. Flyktingen genomgår en fasindelad migrationsprocess i aspekter som förhoppningar – hopplöshet samt närhet – distans i förhållande till det gamla och det nya landet. Klassiker inom forskningsfältet är Zwingman & Pfister-Ammende (1973).

BARNENS BOENDE

De flesta ensamkommande barn kommer först till ett gruppboende i sin ankomstkommun. Socialtjänsten i ankomstkommunen och därefter i den kommun dit barnet anvisas, ansvarar för att fatta beslut om ett lämpligt boende. Kommunerna i denna studie hade, som vi beskrivit tidigare, vid tidpunkten för intervjuerna förberett boendefrågan på olika sätt. Vi har i intervjuerna med barn och socialarbetare ställt frågor om hur barnen har det där de bor/har bott i Sverige. Denna fråga har tagit ett stort utrymme i intervjuerna, vilket inte är konstigt eftersom den plats där man bor är central i det vardagliga livet. En placering i någon form av boende är också den främsta - ofta den enda - insats som socialtjänsten beslutar om.

Vi börjar här med att beskriva socialtjänstens perspektiv på barnens boende, för att därefter ge en bild av barnens erfarenheter. Det bör kommenteras att vi i huvudsak saknar perspektiv från gruppboendepersonal (även om socialsekreterare i enstaka fall helt eller delvis har haft sina tjänster förlagda på gruppboenden). Inte heller familjehem eller släktinghem har intervjuats.

SOCIALARBETARNA OM BARNENS BOENDE

Ankomstboendet

Tanken är att barnen endast ska bli kvar i ankomstboende en mycket kort tid, för att sedan slussas vidare till en kommun som åtagit sig att ta emot ensamkommande flyktingbarn. Som beskrivits tidigare, så har svårigheter att få kommuner att ta emot ensamkommande flyktingbarn inneburit att barn har blivit kvar i ankomstboendet under längre tid än avsett. Från ankomstkommunerna beskrivs att ett förhållningssätt inför barnen och deras gode män är att vara tydliga med att barnen ”ska vidare”:

Vi är den första porten i Sverige. Man ska verkligen känna sig välkommen och inte ifrågasatt. Hej och välkommen, det är ju det första man får höra. Här är ditt rum, här är din säng, det är ju det viktigaste. Och att skapa en trygg och tillitsfull miljö. Och det lyckas verkligen personalen göra på det sättet. Och också att inte knyta dem för hårt till sig, det är också jätteviktigt att vi inte gör det. För då bjuder vi dem på en separation. Till. Och de har ju redan separerat från sina föräldrar, från sin kultur. Så vi måste hjälpa dem till en god separation.

Att ”hjälpa barnen till en god separation” förefaller här innebära ett förespråkande av en viss distans i relationen till barnen.

Ett problem för ankomstkommunerna är den fluktuerande tillströmningen av barn som är svår att förutsäga. Det innebär att man på kort tid måste se till att det finns boenden för de barn som kommer:

Då blir det ju det här problemet för våra entreprenörer att de ska hitta lokaler, de ska hitta korta hyreskontrakt, de ska anställa personal på korta kontrakt... Det blir ju som det blir då, det kan ju inte bli optimalt, när man ska bygga upp något tillfälligt. Man skulle ju önska att man kunde ha lite överkapacitet även emellanåt så att man inte blir tagen på sängen hela tiden.

Olika synsätt och förhållningsätt till barnens boende

I intervjuerna med socialtjänstens personal framträder olika resonemang om hur de ensamkommande barnen bör bo och varför. Tre övergripande linjer kan urskiljas i materialet. Den första är ståndpunkten att barnen bör tas emot i en familj, vilken huvudsakligen framförs när det gäller yngre barn, men i vissa kommuner även som en mer generell uppfattning gällande alla barn. Den andra är att man erbjuder och/eller förespråkar gruppboenden för framförallt de äldre barnen. En tredje linje innebär ett förespråkande av stödlägenheter. Flera underteman återfinns även i socialarbetarnas resonemang kring vad som är lämpliga familjer och/eller andra former av boenden, vilket beskrivs närmare nedan.

Barn som kan ange en adress till någon anhörig i landet, kan anvisas till denna. Den kommun där den anhörige finns är då ansvarig för att göra en utredning i syfte att bedöma boendets lämplighet för det aktuella barnet. I intervjuerna framträder även olika sätt att se på och förhålla sig till denna typ av placeringar, vilket vi kommer att redovisa närmare i nästföljande kapitel.

”De här barnen ska tas emot i en familj”

Uppfattningen att det bästa för dessa barn är att få bo i ett familjehem framförs huvudsakligen i förhållande till yngre barn. Ett familjehem antas då kunna erbjuda en tryggare miljö, mer omsorg och närmare relationer. I vissa fall framförs dock även det att få bo i ett familjehem som en mer generell uppfattning om hur barnen bör bo: *”det är ju familjehem som vi placerar i, det är också mycket ideologiskt för att vi tror på familjehem mer än ett gruppboende för dom här barnen”*, säger till exempel en socialarbetare.

Familjehem som alternativ kan i detta sammanhang också ställas i kontrast till tänkta negativa aspekter av gruppboende, bland annat sämre förutsättningar för att kunna ge individanpassat stöd. Familjehem omnämns ibland som en bättre lösning för flickor. Materialet ger ingen djupare kompletterande information, men sannolikt handlar det om att flickor är i minoritet bland de barn som kommer. Det kan innebära en utsatt situation att vara ensam flicka på ett gruppboende, i synnerhet när det handlar om flickor som varit utsatta för sexuellt förtryck i någon form. I vissa fall beskrivs i intervjuerna att barnen själva ofta önskar sig att komma till en svensk familj, detta framförs dock inte mer än i något enstaka fall som ett argument för familjehem.

En annan typ av argument för familjehem är att det har fattats politiska policybeslut om att det är familjehem som ska erbjudas. Ett politiskt motiv som framhålls för detta är att dessa barn ska ha samma förutsättningar som andra barn, men även ekonomiska skäl antyds som motiv:

Det [gruppboende] har varit uppe men det är inget som politikerna vill utan de här barnen ska tas emot i en familj precis som vilket annat barn som helst och få växa upp med hela trygghetspaketet runt omkring sig.

--- vi ska försöka erbjuda familjehem i stället för dyra institutioner...

I vissa kommuner hade man vid tidpunkten för intervjuerna beslutat att endast ta emot barn som "passar" för en placering i familjehem:

Det var vår strategi att vi skulle ta emot barn som lämpar sig för familjehem/--/då bestämde vi att vi kan jobba på det sättet att det är yngre barn, kanske då barn som mår bra utav att bo i familjehem.

Ifrån flera kommuner uppges dock att man har haft svårigheter att hitta (lämpliga) familjehem och erfarenheter av misslyckade placeringar:

Det är inte så enkla placeringar skulle jag vilja säga. Vi har placerat om alla... Vi har fem sex stycken ungdomar nu och alla är omplacerade minst en gång. Några fler gånger.

I sådana fall rekryteras jourfamiljer i avvaktan på att finna familjehem, eller så får barnet en placering i gruppboende. Svårigheten att hitta familjehem hade vid tidpunkten för intervjuerna ibland inneburit att inga barn alls tagits emot i kommunen.

Inte vilken familj som helst

Hur resonerar då socialarbetarna kring vad som är ett bra familjehem för dessa barn? Flera kommuner anlitar konsulentstödda familjehem och jourhem, vilket innebär att privata företag rekryterar och ger stöd till familjehemmet. Sådana företag anlitas av en del först om det funnits svårigheter att få tag på egna familjehem, men i vissa fall framförs att dessa familjehem har en särskild kompetens för denna målgrupp. I andra intervjuer betonar socialsekreterarna mer barnens behov av en känslomässig tillhörighet i en familj, vilket i vissa fall sätts i motsättning till det att som kvalificerat familjehem få ett "uppdrag":

Jag tycker inte att det är fel på kvalificerade familjehem men jag tänker att det är som vilket företag som helst som ändå arbetar och som gör det./--/Det är inte ett uppdrag utan det är nånting annat. Man gör det som familjehem för att man vill vara med de här barnen. Det är en del som integreras i sin familj. Det är ingen business. Det är så jag tänker.

Några socialarbetare uttrycker en strävan efter att finna ett familjehem med samma språk, kultur och religion som barnet. Det kan också handla om att man använder sig av familjehem med egna erfarenheter av att flytta från ett annat land. Tankar om familjernas lämplighet kopplas i dessa resonemang till föreställningar om barnens behov av att finnas i ett sammanhang med kulturell, språklig eller erfarenhetsmässig likhet. Att familjen bör vara öppen för att möta andra kulturer omnämns också som viktigt. I vissa fall betonas att familjer som har invandrat till Sverige själva bör vara "integrerade":

De [företagen som rekryterar jourhem] har varit lite duktiga på att rekrytera bland invandrarfamiljer, vilket är ganska bra så till vida att de är tillräckligt integrerade.

I andra utsagor beskrivs familjehem mer som representanter för ”det svenska”, där det tycks förutsättas att dessa familjer är svensktalande: *Om ett barn kommer och blir placerat i familjehem lär sig ett barn mycket lättare svenska. Kommer in och ser hur det är att få leva i Sverige.*

Sammanfattningsvis framförs uppfattningen att barnen bör bo i ett familjehem för det första som ett uttryck för socialarbetarnas bedömningar om vad som är bäst för dessa barn - och då främst för de yngre barnen - där familjehemmet antas kunna erbjuda närmare relationer och en mer individanpassad omsorg. För det andra kopplas denna uppfattning till politiska ställningstaganden. I vissa fall har valet av familjehem som insats fått bli styrande för mottagandet av barn i kommunen. När det gäller hur man ser på vad som är ett bra familjehem för dessa barn kopplas föreställningar om barnens behov på olika sätt till barnets språkliga och kulturella bakgrund, där socialarbetarna i olika grad betonar behovet av likhet, kontra familjen som representant för ’det svenska’. En annan dimension handlar om att olika vikt läggs vid att familjen har en särskild kompetens och tillgång till stöd respektive att familjen kan erbjuda nära relationer genom ett mer ideellt engagemang.

Gruppboendet som en viktig del av mottagandet

En andra tydlig kategori av svar i socialarbetarnas resonemang om hur barnen bör bo, handlar om att det är bra för - åtminstone de lite äldre – barnen och ungdomarna att bo i ett gruppboende och detta kan också ses som en viktig del av mottagandet:

--- många barn mår bra av att bo i ett gruppboende, dels att dela med barn och ungdomar i samma situation och den här mångkulturella personalgruppen, som kan ge stöd på sina egna språk och från egna flyktingerfarenheter.

Liksom när det gällde familjehem motiveras även här gruppboendelösningen utifrån föreställningar om barnens behov av ett sammanhang som kan erbjuda språklig, kulturell och erfarenhetsmässig likhet.

Ett argument som framförs från ett par kommuner där man valt att bygga upp egna gruppboenden, är att man i dessa bygger upp en kompetens och en samverkansstruktur kring barnen:

Vi får ju [genom gruppboendet] med tiden en ganska bra kunskap kring de här barnen och vilket stöd de kan behöva, kontakt med skola, med BUP och gode männen. Där finns en vinst.

Det boende man har

En annan typ av argument för att barnen placeras i gruppboende är helt enkelt att det är det boende som man har. I flera intervjuer beskrivs att de ungdomar som tas emot i kommunen, i första hand placeras i gruppboendet (i de fall man har platser på ett sådant) och att de i regel också blir kvar där:

Inledningsvis så är de ju oftast kvar på [gruppboendet] för det är ju det boendet vi har. Det ska ju vara något väldigt anmärkningsvärt, då ska de ju må väldigt dåligt och inte kunna vara där...

Om man jämför med resonemanget ovan när det gällde familjehem i vissa kommuner, där man försökt styra vilka barn man tar emot utifrån valet av familjehem som huvudsaklig placeringsform, handlar det i det här fallet snarare om att man placerar de barn man får i den placeringsform som man valt. Det kan också vara så att man i sådana fall har begränsat sitt mottagande till de lite äldre ungdomarna.

Negativa erfarenheter av familjehemsplaceringar

I flera intervjuer kopplas uppfattningen att barnen bör placeras i gruppboende till negativa erfarenheter av familjehems-/jourhemsplaceringar för (huvudsakligen) ungdomar och svårigheter med att finna familjehem för dessa barn:

Det främsta skälet var erfarenheten från närliggande kommuner att det är svårt att hitta familjehem. Och det är inte säkert att det blir bra för ungdomarna heller. Så att vi valde att starta själva ett boende här.

Tonåringarna vill inte. De är inte beredda att knyta an, även om de behöver en vuxen person så är de inte beredda att knyta an som till en familj. Vi har haft flera misslyckanden. Mycket misslyckade.

Problem som beskrivs är till exempel att ungdomarna har känt sig ensamma, att de inte vill "knyta an" till familjehemmet eller att de har svårt att "anpassa sig" till rollen som barn i en familj efter att ha betraktats som vuxen i hemlandet. Värt att notera är att orsaken till misslyckandet på detta sätt i vissa fall tycks förläggas till ungdomarna.

Gruppboendet och vad det inte är

Vad är då ett lämpligt gruppboende, hur ska ett sådant se ut? I intervjuerna med socialarbetarna är det som sägs om gruppboendenas innehåll framförallt formulerat i termer av vad det *inte* är, erbjuder eller bör vara.

Det betonas att boendena inte bör vara stora och institutionsliknande. Detta resonemang kopplas ibland till vad man mer allmänt vet om negativa aspekter av institutionslika boenden. Ifrån de kommuner som startat upp egna gruppboenden stryks noga under att boendet inte bedriver behandlingsarbete. Detta förhållningssätt får också betydelse för vilken personal som anställs:

När vi mötte någon som började prata om att den var duktiga på behandling var det nästan så att vi backade istället. Nej, vi ska inte behandla. Det är inte därför vi är här.

Samtidigt finns också uppfattningen att gruppboendena inte i tillräcklig utsträckning klarar av att "hålla" ungdomarna. Detta kan tolkas som (åsikten) att boendepersonalen bör orka "stå kvar" för ungdomen i sådana situationer då svårigheter yttrar sig i problembeteende:

Jag kan tycka att familjehem är duktigare på att orka hålla och de har ju också en familjehemskonsulent som coachar dem att ta ett föräldraansvar

och så. Alltså man kan ju straffa ut sig från HVB-hem. Vi har ju fått omplacera barn för att de inte har fått vara kvar.

Som exempel på situationer där gruppboendet anses behöva ”hålla” uppges att ungdomar varit berusade eller utagerande i boendet. I sådana fall förekommer att ungdomar har placerats om till behandlingsinstitution, jour- eller familjehem:

Vi har haft två ungdomar som hade problem, hade behov av annat stöd och hjälp och då har vi placerat dem på institution. Vi hade en ungdom som inte mådde så bra, som ibland blev våldsam.

Även i andra fall förmedlas uppfattningen att de gruppboenden som finns inte kan ge ett tillräckligt stöd för ungdomar med större stödbehov, vilket kan tolkas som att ett mer behandlingsinriktat arbete efterfrågas.

Som nämnts ovan framförs också i flera intervjuer att gruppboenden inte erbjuder samma nära relationer som familjehem samt att det kan vara svårare att anpassa stödet till varje enskilt barn.

Så att dom här barnen får inte riktigt dom här nära relationerna som man skulle kunna få med en vuxen i familjehem. Det kan också vara svårare med flexibilitet. Det är ju ofta ganska fyrkantigt.

I några intervjuer formuleras det som ett problem att ungdomar i gruppboende huvudsakligen umgås med kamrater från samma land och att de inte kommer i kontakt med ”det svenska samhället” på samma sätt som de antas göra i familjehem, vilket en del socialarbetare föreställer sig försvårar integration och språkinläring:

Ett barn som bor här [på gruppboendet] och har kamrater som kommer från samma land pratar självklart sitt modersmål med varandra, vilket gör att det tar längre tid för dem att lära sig svenska.

Det är ju det negativa med att bo som de bor på ett flyktingboende ihop med andra flyktingpojkar och så går den här gruppen då och läser svenska ihop och så går de ut på kvällen ihop. De är väldigt dåligt integrerade och det har vi diskuterat hur vi kan förbättra.

Gruppboendet ställs i dessa sammanhang i relation till (svenska) familjehem, där den senare lösningen antas ge bättre möjligheter för att lära sig svenska och att ”se hur det är att leva i Sverige”.

Sammanfattningsvis framställs gruppboende som ett bra sätt att ta emot ungdomar, bland annat på det sättet att de kan ha kontakt med jämnåriga i samma situation och att de kan få möjlighet att tala sitt hemspråk. Detta lyfts emellertid i andra sammanhang upp som en nackdel, med argumentet att detta skulle försena inläring av svenska språket och kontakten med det ”svenska samhället”. Gruppboenden framförs också som ett alternativ till familjehem utifrån svårigheter att finna familjehem och negativa erfarenhet av sådana placeringar, i synnerhet för ungdomar.

I den mån innehållet i gruppboendets verksamhet berörs i intervjuerna handlar det huvudsakligen om olika uttalanden om vad man anser att det *inte* är, bör vara eller

erbjuder. Å ena sidan betonas att det som görs på gruppboendet inte ska definieras som "behandling", å andra sidan framkommer uppfattningen att ungdomarna kan behöva mer behandlingsinriktad stöd än vad som erbjuds i gruppboendena.

Stödlägenheter

En tredje kategori av svar när det gäller barnens boende, är att det behövs andra former av lösningar än familjehem och gruppboende till dessa barn. Det handlar framförallt om en strävan efter att finna lösningar för de lite äldre ungdomarna utan de nackdelar som ett "institutionsboende" kan föra med sig. I en kommun har man valt att erbjuda ungdomarna en egen eller delad lägenhet. Vid inflyttningen finns en särskild kontaktperson hos ungdomen de första dagarna. Efter den första tiden har kontaktpersonen daglig kontakt med den unge. Som en fördel med denna lösning framförs att ungdomen – till skillnad från i ett "institutionsboende" - tvingas att ta ett större eget ansvar för sitt liv:

Jag tror om man har haft det jobbigt tidigare och får chans att bestämma, nu kan du låsa din dörr, det här är ditt hem. Även om din uppväxt inte blev så kul så har du kommandot över resten. Och hur tänker du förvalta det. Det handlar om att komma till insikt om vad som behöver göras och inte bara lyda order. Men jag tror att det är en nödvändighet på en institution.

Liknande boendeformer förekommer även i andra kommuner för barn som fått permanent uppehållstillstånd och som fyllt eller snart fyller 18 år. Dessa boenden beskrivs då mer som ett steg på vägen från gruppboende till eget boende. En fördel med dessa boenden som tas upp är att det är lättare att individanpassa stödet än i gruppboenden. Denna form av boenden kan antas förutsätta en viss förmåga att klara sig själv och därmed inte vara ett alternativ för ungdomar med större stödbehov.

Sammanfattande tolkning av socialtjänstens perspektiv på barnens boende

Det framgår från socialtjänsten i de kommuner som oftast blir barnens ankomstkommuner att de utifrån gällande förutsättningar har svårt att kunna erbjuda ett bra mottagande för de barn som kommer. En viktig fråga är därmed hur detta första bemötande upplevs av barnen.

I intervjuerna med socialtjänstens personal framträder olika föreställningar kring hur de ensamkommande barnen bör bo. Ett sätt att resonera som framträder är att barnen bör bo i en familj. Grundantagandet här är att ensamkommande flyktingbarn ska behandlas som 'alla andra' barn. Utgångspunkten är här, får vi anta, professionell kunskap om barns behov utifrån en svensk kontext som bland annat vuxit fram via socialtjänstens arbete med utsatta barn, ungdomar och familjer. Familjehem framhålls också som en lösning med större möjlighet till individuell anpassning än gruppboende. Här kan vi således relatera till ambitionerna om likabehandling samt att se till individen, som togs upp i kapitlet Möte mellan barn och socialtjänst. Ibland framförs familjehem som det 'enda' alternativet. Brist på familjehem kan i sådana fall också bli ett argument för att inte ta emot några barn. Samtidigt rapporteras om negativa erfarenheter av familjehemsplaceringar för denna målgrupp, framförallt när det gäller ungdomar. Skälen som anges till att familjehemsplaceringar misslyckas tycks huvudsakligen

förklaras med egenskaper hos barnen – att de har svårt att ”anpassa sig” eller inte kan ”knyta an”.

I kommuner som har gruppboendeplatser placeras ungdomar som regel i dessa boenden i första hand, särskilt när det gäller pojkar i övre tonåren. Andra boendeformer tillhör undantagen under asyltiden i dessa kommuner. Gruppboendena förefaller uppbyggda utifrån förutsättningen att de ungdomar som placeras där är relativt välfungerande och inte mår alltför dåligt i sin situation, i alla fall att detta mående inte manifesteras i något problematiskt beteende. I den mån innehållet i gruppboendenas verksamhet berörs i intervjuerna så handlar det främst om vad de inte är, eller bör vara. Det framförs tydligt från flera av de intervjuade (från socialtjänsten) att boendena inte är uppbyggda för att bedriva behandling. Denna markering görs inte i förhållande till familjehemsplaceringar, vilket kan tolkas som ett uttryck för att HVB-hem (hem för vård eller boende) som fenomen är omgärdade av en ”behandlingsdiskurs” på ett annat sätt än familjehem och därmed som ett sätt att skilja ut den här typen av gruppboenden från andra HVB-hem. Detta förhållningssätt kan kopplas till den tidigare beskrivna ambitionen att fokusera det friska och normala hos barnen och att dessa barn inte har samma problem som de barn socialtjänsten är vana att möta. Samtidigt finns röster i materialet som ifrågasätter gruppboendenas beredskap för att kunna svara upp mot ungdomarnas behov och hantera de problem som kan uppstå.

Även om det i flera kommuner förekommer flera olika sätt att lösa enskilda barns boende, bland annat utifrån barnens ålder, kan vi konstatera att det generellt sett förefaller vara så att en boendeform används huvudsakligen eller i vissa fall enbart, samt att de intervjuade i regel argumenterar för dessa alternativ.

Familjehemmens lämplighet diskuteras i vissa fall i termer av kulturell likhet medan andra snarare lyfter fram familjehem som representanter för ”det svenska samhället”. Den språkliga, kulturella och erfarenhetsmässiga likhet som kan finnas mellan ungdomarna på ett gruppboende, framställs dels som en fördel för ungdomarna, men också som något som skapar hinder för integration. Det tycks med andra ord finnas ganska olika tankar om hur man ska se på barnens behov och vad som utgör ett lämpligt boende/stöd, tankar som delvis hänger samman med föreställningar om ”det svenska” samt om ”kultur” och ”integration”. Detta kommer att diskuteras utförligare senare i denna rapport.

BARNEN OM SITT BOENDE

Nedan kommer vi att beskriva det som vi har uppfattat som centrala teman i barnens och ungdomarnas berättelser om sitt boende i Sverige. Först presenteras några generella teman i materialet, därefter går vi in på hur barn med erfarenheter av olika boendeformer har upplevt dessa.

Otrygghet

De barn och ungdomar som vi har träffat har oftast bott i ett större gruppboende (så kallat transitboende) den första tiden. Tiden i detta boende varierar stort, från några dagar till flera månader. I den mån barnen beskriver dessa boenden handlar det i regel

om att det är stora boenden där man bor flera personer i samma rum och där relationerna till personalen är tämligen opersonliga.

Ett basalt behov är att kunna känna sig trygg i sitt hem. Detta är inget vi frågat direkt om i intervjuerna med barnen. En del barn beskriver dock upplevelser av stark otrygghet och rädsla där de bott den första tiden (detta kan handla om flera olika boenden, inte bara det allra första).

Hamid trodde att han skulle skickas tillbaka till Afghanistan när han skulle flytta till ett annat boende. Detta eftersom han hade sett en annan pojke bli avvisad. *”Jag var jätterädd. Jag kunde inte fråga.”*. En annan afghansk pojke berättar om sitt första boende:

Jag vågade inte gå ut liksom, att prata med nån. Jag bodde på ett ställe som, femtioen kurder och en afghan! Så jag var jätterädd alltså. Jag var rädd för dom.

En flicka placerades i en svensk familj med hundar och katter utan att vara förberedd på detta. Hon berättar om den första tiden i familjen:

Jag var nästan inlåst i rummet. Jag vågade inte gå ut för jag var rädd för hundarna och katterna. Jag kunde inte fråga någonting, jag kunde ju inte språket. Jag kunde inte kommunicera på något sätt med familjen.

Denna flicka gav uttryck för att hon tyckte bra om familjehemsmamman och hade kontakt med henne efter att hon flyttat, men rädslan för hundarna (vilket utifrån hennes erfarenhet av förhållningssätt till hundar i hemlandet blev mycket stark) och det att inte kunna göra sig förstådd, gjorde att hon kände sig väldigt otrygg.

En afghansk pojke med erfarenheter av diskriminering i Iran berättar hur rädd han blev när han blev placerad hos en iransk man: *”Jag sa till dom; jag är rädd, det är en man, inte en familj/---/. Jag sa till min kompis, jag vill att vi sover här tillsammans idag, jag är rädd för honom”*.

Önskemål

I flera av intervjuerna förmedlar barnen egna önskemål om hur de vill bo, en del har också framfört dessa till socialtjänsten. Vanligen handlar det om önskemål att bo i en familj, gärna en svensk och då med förhoppningen om att detta skulle kunna hjälpa dem att lära sig svenska. En del uttrycker att de vill bo i en lugn familj istället för i gruppboende, för att bättre kunna ägna sig åt sina studier. Hamid svarar på frågan om han trivs där han bor: *Det är bra men... Ibland när jag läser, när jag studerar, när jag pluggar, mina kompisar, dom skriker. Dom skriker och jag kan inte plugga.*

Andra förmedlar en längtan efter den värme och omsorg som de tänker sig att en familj skulle kunna ge. Minas berättar att Migrationsverket frågade honom om han ville bo hos sin morbror eller i en familj. Då valde han sin morbror, eftersom han kände sig osäker på grund av språket. Nu skulle han gärna bo i en familj och få en mamma som kan ta ansvar för honom. Han vill bli lite omhändertagen, något som han inte tycker att hans

morbror som är singel kan ge honom. Han har stark hemlängtan och vaknar ibland på nätterna och gråter: ”Jag saknar det här med föräldrar och ett riktigt hem. Hemkänslan”. Detta är också ett exempel på hur barnens upplevda behov kan förändras över tid.

Några av dem som har framfört sina önskemål om att bo i en familj har fått till svar att det inte funnits familjer till dem. Salah berättar att han fått beskedet från boendepersonalen att han inte kunde välja att bo i familj då detta bara var möjligt för barn under 17 år. Bland de ungdomar som bor eller har bott på gruppboenden finns också de som säger att de valt gruppboende också om de fått möjlighet att välja själva.

Ungdomarnas önskemål kan också handla om att få bo i egen lägenhet och att själv få välja vem de ska bo med. Barn som flyttar från ett boende till ett annat lyfter fram vikten av att få möjlighet att ha kvar relationer till vänner.

Intrycket som ges i intervjuerna är sammantaget att barnen/ungdomarna tämligen ofta har egna önskemål gällande sitt boende, att dessa kan se olika ut och att de kan förändras över tid.

Lite inflytande i beslut om boende

Ett dominerande intryck i intervjuerna med barnen är dock att de mycket sällan har varit delaktiga i valet av boende. I vissa fall har barnen blivit tillfrågade och fått hälsa på i ett familjehem innan de placerats där, men i andra fall berättar barnen att de bara har blivit skjutsade till ett boende utan att ibland ens ha vetat vart de varit på väg. Så här säger Ahmed och Halima:

Jag visste inte att jag skulle flytta till [namn på boendet]. Kommunen bestämde att jag skulle flytta hit.

När jag sökte asyl var det ingen som berättade var jag skulle bli placerad. Det var en taxi som körde mig från Migrationsverket till ett ställe, en stad som ligger nära [namn på stad]. Jag kom till en familj jag inte kände. En svensk familj.

Genomgående i materialet är att barnen inte verkar ha så mycket förväntningar när det gäller att kunna påverka sitt boende och att de anpassar sig till de beslut som fattas. En del uttrycker dock en besvikelse över upplevelsen att inte ha blivit lyssnad på, eller att ha känt sig lurad. Som en pojke uttrycker det: ”Det är soc som bestämmer. Men jag fick inte besked om vad som gäller”. Några ungdomar uttrycker en stark frustration över sin boendesituation och att de inte anser sig ha fått tillräckligt stöd i att få ett bra boende.

Många flyttar

De barn och ungdomar som vi har pratat med har befunnit sig olika lång tid i Sverige. Av dem vi träffat som har bott längre än ett år i landet vid den första intervjun (12 st) har de flesta fått flytta åtminstone en gång utöver flytten från det tillfälliga ankomstboendet. För några barn handlar det om ett flertal flyttar. Anledningarna till flyttarna är olika. Att flytta i sig behöver inte vara negativt. Det handlar mer om vad

flytten innebär för kontinuiteten i relationer och vardagstillvaron, vilket vi återkommer till.

En del barn och ungdomar har fått flytta för att det inte har fungerat bra där de först har blivit placerade. Det handlar främst om barn som placerats i familjehem eller hos någon släkting. Viktigt att understryka är att vi inte kan uttala oss om en placeringsform är bättre än någon annan, det är mycket få i vårt material som har bott hos släktingar och mönstret kan vara en konsekvens av vårt urval. Att det är väldigt viktigt att kontrollera hur barnen har det där de bor, understryks av en intervjuad pojke som fått byta familjehem: *”Det som jag vill säga, det är att när det kommer en person till Sverige, då måste dom veta var ska den person bo, för att vi fick väldigt dåligt boende från början”*.

Det finns ett par exempel på barn som flyttat från gruppboende till familjehem utan att det har framkommit att det har förekommit problem i boendet. Möjligen handlar det i dessa fall om att socialtjänsten i efterhand gjort bedömningen att ett familjehem varit en bättre långsiktig lösning för barnet ifråga. En anledning till flytt kan också vara att barnens anhöriga kommer till Sverige.

Andra anledningar till flytt har organisatoriska orsaker, så som att barn som fått permanent uppehållstillstånd (PUT) måste byta boende om de tidigare har bott i boenden för bara asylsökande. Sådana flyttar kan ske med olika grad av bibehållen kontinuitet i vardagstillvaron. En ytterligare organisatorisk anledning till flytt är att ungdomen har uppnått en viss ålder. Youssef berättar att han kom till ett familjehem där han bodde ett år och trivdes bra. Han kallar i intervjun familjehemsföräldrarna för sina föräldrar. Tre månader innan han fyllde 16 år ringde de från kommunen och sa att han skulle flytta till en egen stödlägenhet:

Dom sa att nu är du 16 år och när man är 16 ska man bo på [namn på boende] för att klara sig när man blir 18. Dom sa att nu ska du bo på [namn på boende]. Nu ska kommunen hjälpa dig hela tiden. Tills du blir klar och färdig och förstår allt.

Salah berättar att när han och hans kompisar som han delat lägenhet med fyller 21 måste de flytta och själva ordna och stå för ett nytt boende. På frågan om han får någon hjälp med detta svarar han: *”Nej, faktiskt inte”*. Salah hade vid denna tidpunkt inte haft kontakt med någon socialsekreterare på två år. Det stöd han har fått har han fått från boendepersonalen, vilket upphör då han fyller 21.

Ett hem består av relationer

För både barn som bor i gruppboende och i familjehem handlar det om att flytta in i ett sammanhang av relationer som man (i regel) inte har valt själv och som man inte känner sedan tidigare. Kvalitén på relationerna i boendet är ett tema som framträder i barnens utsagor om hur de har det där de bor. När det gäller familjehem så är det mycket varierande hur dessa relationer beskrivs av barnen, medan mönstret är lite mer enhetligt när det gäller barn som bott i gruppboenden, även om det finns variationer även här.

Familjehemmet som beskrivs som en familj

En del barn har funnit sig mycket väl tillrätta i sina familjehem och pratar om familjehemsföräldrarna som mamma och pappa. För barn som har förlorat sin familj eller kontakten med dem, förefaller ett familjehem i bästa fall ha kunnat bli som en ny eller ”vikarierande” familj. Bland dessa barn så beskrivs relationerna som nära och viktiga, i synnerhet relationen till mammorna.

En pojke som vid intervjutillfället var 16 år, berättar att det var först när han kom till familjehemmet som han riktigt kände förtroende för någon vuxen. För familjehemsmamman kan han berätta allt, säger han. En viktig del i detta är enligt honom att han inte uppfattar deras relation som ett arbete för henne: ”--- jag ser inte hennes grej som ett arbete, som personalen, för henne är det typ som en... hobby eller nåt, något som hon älskar att göra.”

Det är också betydelsefullt att familjehemsmamman har varit hemma på dagarna och ”har funnits där”, säger han. Denne pojke hade vid tidpunkten för intervjun inte någon kontakt med sin familj från hemlandet och gav inte heller uttryck för några förhoppningar om att kunna få det.

Youssef säger att familjehemmet var hans föräldrar under tiden då han bodde med dem. Vid intervjutillfället bor han hos sin riktiga mamma som har kommit till Sverige. Han har dock fortfarande kontakt med sina familjehemsföräldrar, de kommer och hälsar på honom ibland, och han hälsar på dem.

Ali svarar på frågan om hur han trivs i sitt familjehem: ”De är väldigt bra... man känner sig riktigt hemma”. I dessa och liknande fall tolkar vi det som att barnen i sina familjehem har fått möjlighet att utveckla en närmare relation till åtminstone någon av familjemedlemmarna och att de upplever ett genuint engagemang från familjehemmet.

Familjehemmet som inte känns som en familj

I andra barns berättelser framträder en upplevelse av torftighet i relationerna i familjehemmet. Det kan handla om en längtan efter att göra mer saker tillsammans, att man beskriver brister i kommunikationen eller i det emotionella klimatet i familjen. Det kan också handla om upplevelser av att inte få hjälp och omsorg i tillräcklig utsträckning. Relationer i boendet jämförs ofta, direkt eller indirekt, med föreställningar om och erfarenheter av vad en familj och ett hem är: ”Dom är bra men en familj ska man få kontakt med. Det är lite svårt”, säger en pojke.

Samma pojke berättar vidare att han önskar göra mer saker med familjen. Det är en stor skillnad på hur de brukade umgås med varandra i hans ursprungsfamilj, säger denne pojke.

Mohammed uttrycker att han ”har respekt” för att han får bo med dem han bor hos, dock inte mer än så: ”Om jag flyttar därifrån får de ett nytt barn. Dom är vana med att få barn och släppa ut barn.” Mohammeds uttalande kan tolkas som att han inte uppfattar att de bryr sig särskilt mycket om just honom och avsaknad av närhet i relationerna där han bor.

Materiella aspekter i familjehemmet tas också upp i intervjuerna på ett sätt som kan tolkas som en upplevd brist på omsorg, även om detta inte uttrycks explicit av barnen:

--- och sen rummet, som jag bodde i [namn på kommun] var ett dåligt rum. Det var liksom inte ett rum. Det var ett gammalt skåp och en säng typ. Och hans data var i mitt rum. Han kom till mitt rum och jobbade med sin dator.

Att inte få ett eget rum eller egen nyckel till hemmet, tillgång till dator eller möjlighet att ha kompisar på besök är sådant som omnämns av barnen som negativa aspekter av boendet och som rimligen påverkar deras upplevelse av att få sina behov tillgodosedda där de bor.

Sammantaget får fallen ovan illustrera de barn och ungdomar som vi tolkar saknar närmare relationer och någon som ser till deras behov i familjehemmet.

Gruppboendet – det finns några som hjälper

Barnens beskrivningar av hur det är att bo i gruppboenden är mer likartade sinsemellan än beskrivningarna av olika familjehem, även om det naturligtvis också finns skillnader i dessa barns upplevelser. I regel uttrycker dessa ungdomar att någon eller ett par av personalen i boendet har varit viktiga för dem. Det framstår dock som en skillnad mellan hur nära relationerna beskrivs i gruppboenden respektive familjehem. Medan barn som har funnit sig tillrätta i ett familjehem tycks relatera till familjehemsföräldrarna mer som föräldrar, beskrivs gruppboendepersonal oftare i termer av personal som har lärt dem mycket och hjälpt dem med praktiska frågor. Salah får illustrera detta, i sin beskrivning av en personal på sitt första boende där han bodde i några månader:

Det var han som var den första person som hjälpte mig... om regler och sådär. Vad ska jag göra och vem ska jag prata med och vem ska jag gå ut med och sådär. När jag var ny i Sverige.

Salah berättar vidare att han inte haft kontakt med denna person efter att han flyttat till ett annat gruppboende. I Salahs och liknande fall blir det därmed en fråga om tillfälliga relationer, något som är mer karaktäristiskt för gruppboenden än familjehem, även om det kan se olika ut från fall till fall. En skillnad mot familjehem är dock att den boendepersonal som barnen fått förtroende för, inte finns på plats i samma utsträckning som en familjemedlem. Som Salah säger - ”*dom fanns inte alltid där*”.

En annan pojke uttrycker att två-tre stycken av boendepersonalen är ”*snälla på riktigt*”. Då är de som en bästa kompis, säger han och tillägger: ”*Om jag är ledsen kan jag prata med dem. Som en bror.*” Samma pojke säger också att han däremot inte gillar chefen på boendet. Han tycker att hon lovar saker som hon inte håller och att hon bara lyssnar på tjejkerna. En del ur personalen gillar bara ungdomar, menar han. Även andra ungdomar berättar att de upplevt sig diskriminerade av en del personal på gruppboenden.

Bland de ungdomar som bor i gruppboende uttrycks ibland en längtan efter ett familjesammanhang att komma till. Flera barn uttrycker saknad, ensamhet och i vissa fall även en skam i förhållande till andra jämnåriga som kan gå hem till sina familjer.

Regler och avsaknad av personlig omsorg

Ett annat tydligt mönster i ungdomarnas tal om gruppboenden är upplevelsen av stelbenta regler. Vår tolkning av ungdomarnas berättelser är att personalens förhållningssätt i detta avseende kan uppfattas som opersonligt och snålt. På liknande sätt som när det gäller andra materiella aspekter som diskuterades ovan, kan reglerna få ett symbolvärde för hur relationen uppfattas. Ungdomarna utgår ifrån sina tidigare erfarenheter (där de bott med familjemedlemmar) och hur livet har sett ut i det sammanhanget. Sådär uttrycker sig två unga pojkar:

När jag kom till [namn på boende] sa dom till exempel, du får inte laga mat nu, klockan är två och du ska vänta till klockan sex. När vi lagar middag. Så det var dåligt tyckte jag. Jag sa till dom; om ditt barn kommer från skolan och är hungrig, säger du samma sak till honom också?

Alltså för mig det här med regler är kanske lite svårt att ja, klockan tio ni måste gå och sova. Jag har inte levt det här livet där typ det här med regler och rutiner och dom borde kanske släppa lite...

Samtidigt beskrivs i några fall att den personal som den unge säger sig stå närmast, är mer flexibel när det gäller regler.

I vissa fall är det en mycket mörk bild av relationerna på boendet som beskrivs. Atiq säger att han inte har några relationer på gruppboendet. Det finns en personal som han gillar men andra uppfattar han behandlar honom illa. ”De visar sina krafter”, säger han. Atiq berättar bland annat att ingen uppvaktade honom när han fyllde 18 år. Han tror att de gjorde det med flit. ”Det är ingen som bryr sig om mig här.”, säger Atiq.

Andra ungdomar på gruppboendet – konflikter och närhet

Genom gruppboendet träffar ungdomarna andra jämnåriga i en liknande livssituation. Flera ungdomar beskriver det som lite konstigt att bo tillsammans med många andra ungdomar från olika länder, särskilt i början och att detta kan vara påfrestande. Vissa berättar om upprepade konflikter mellan ungdomar. De flesta av de barn och ungdomar som bor eller har bott i gruppboende har dock fått vänner på boendet och umgås mycket med dem. Inte sällan förefaller dessa relationer vara de närmaste som ungdomarna har. Hayat säger till exempel att hon kan prata om allt med de andra flickorna i boendet. ”Vi är som en familj” säger Mohammed om sitt gruppboende.

Separationer

Barnen och ungdomarna berättar om hur det att de själva eller deras kompisar har fått flytta från boendet, kan innebära påfrestande och upprepade separationer, framförallt från vänner men också från gode män och personal. När Hayat fick flytta fick hon en ny god man. Hon tyckte mycket om sin gamla som kom från samma land och alltid frågade henne hur hon mådde. Hayat ville inte byta. Yilmaz bodde cirka ett halvår på sitt första gruppboende. Han beskriver det som mycket uppslitande att hela tiden skiljas från nyvunna kamrater.

--- det var inte så bra, jag var jätteledsen, de som kom till [namnet på boendet], det här boendet, vi kände oss, vi blivit kompisar... sen efter en månad, de flyttade.

Yilmaz trivdes i övrigt själv mycket bra på boendet. När han själv flyttade fick han byta kommun och skola, från en skola där han trivdes mycket bra med kompisar och lärare till en där han kom att vantrivas. Han upplevde också det nya boendet som sämre. Även Salah som bodde flera månader i sitt första boende och lärde känna människorna där, beskriver att det var svårt att flytta till ett nytt boende då han fått permanent uppehållstillstånd: *”Alla var nya för mig. Personal och de där personerna som jag bor med. Och det var bara jag i ett rum. Så första tre månaderna, det var svårt för mig.”*

Mohammed som citerades ovan, som såg gruppboendet som sin familj, berättar att han saknar en kompis som bodde där förut. Tidigare hade de avslutningar när någon flyttade, men det har de inte längre säger han.

Boendets möjligheter till utveckling

Både familjehem och gruppboenden värderas också av barnen utifrån vilka möjligheter som det ger till utveckling och ett liv som andra jämnåriga. En ung man berättar till exempel att han inte trivs i sitt familjehem som består av ett äldre par, då han inte tycker att han kan ta hem kompisar till dem. En pojke som bott tre år i ett gruppboende uttrycker vid intervjun en stark frustration över sin boendesituation:

--- jag måste flytta vidare, jag måste tänka på min framtid. Jag är 18 år, jag måste ha en egen lägenhet. Varför ska jag bo här med 18 ungdomar som kom nyss till Sverige?

Vår tolkning är här att denna unge man upplever att hans utvecklingsmöjligheter hämmas i gruppboendet. Han uttrycker dock att det var bra att bo i gruppboendet till en början, vilket är ett exempel på hur behoven förändras över tid.

Möjligheter till fritidsaktiviteter

Att kunna aktivera sig för att må bra

Ett tydligt mönster när barnen och ungdomarna pratar om sin fritid är hur det att aktivera sig kan vara ett sätt för dem att bemästra sin tillvaro och att detta ofta är något man önskar mer av. Omar säger att han skulle vilja göra något mer efter skolan: *”Det är faktiskt inte bra att man kommer från skolan och hem bara. Man måste träffa folk och gå ut. Hitta något som man trivs med.”*

”När jag är ensam på rummet känns det jobbigt och svårt”, berättar Hamid. Men när han till exempel tittar på film och träffar sina kompisar så kan han ibland för kortare stunder glömma bort sin familj, som han tappade bort i flykten till Sverige.

Hayat skulle vilja göra något mer på fritiden. Helst skulle hon vilja spela basket, som hon gjorde i Eritrea. Halima tittar på TV, pratar med de andra flickorna på boendet, eller läser på fritiden. Även hon skulle vilja göra något mer, kanske spela basket, som hon tycker verkar roligt.

Atiq säger att de har tagit bort alla aktiviteterna på hans gruppboende:

Från början vi hade en massa aktiviteter, fyra-fem gånger per vecka. Just nu vi har bara en fotboll per vecka. En gång. Vi spelar fotboll, och personalen skriker; ”skynda, vi måste åka nu”.

När Youssef kommer hem läser han läxor och sen går han till sin träning – fotboll två dagar i veckan och gym tre dagar. Han spelar fotboll med sitt gamla lag där han bodde förut, för där känner han alla. Youssef spelade fotboll i Somalia också. Även Yilmaz tränar mycket på fritiden. Det är viktigt att träna för att må bra säger Yilmaz.

Younis säger att han ”skulle vilja ha mycket mer aktivitet.” På helgen kan de ibland göra aktiviteter i boendet, men det är inte varje helg. Younis tycker mycket om simning och boule. Han spelade också boule i Somalia, när han inte behövde hjälpa sin mamma i hennes affär. Younis har ansökt om pengar från socialtjänsten för att få gå med i en bouleförening.

Ali berättar hur det var när han bodde i en jourfamilj där han inte mådde bra. Han kände sig ensam och tänkte mycket. Det är bättre att kunna göra något säger han, ”*då kan man glömma allt.*”

Att göra saker tillsammans

Att göra olika slags aktiviteter kan också vara ett sätt att lära känna andra människor. Hassan önskar att han och familjen han bor hos skulle gå ut och göra saker tillsammans. Han tror att det skulle hjälpa honom att lära sig svenska:

På lovet förra veckan hade vi inget att göra. Vi hade inget att göra så jag var hela tiden med kompisar. Om jag ska vara hela tiden med kompisar kommer jag inte att lära mig mycket svenska. Vi pratar persiska eller dari hela tiden. Om jag till exempel går ut med familjen kommer jag att prata svenska med dom och jag kan lära mig mer svenska.

Ansar brukar spela fotboll med några kompisar i en inomhushall som en lärare har hjälpt till att ordna. På frågan vad det beror på att han har fått fler kompisar, svarar han:

Ja, med de flesta går jag i samma skola. Och vi går till samma fotbollslag också. Så man kan säga att vi har något [att göra] som gör att vi kan lära känna varandra.

Kabir sover eller går på ”gym” när han är ledig. Ibland åker han med de andra ungdomarna på boendet till Centralen och sedan tillbaka. De har inga pengar att köpa något för. Helst skulle Kabir vilja simma. Hans gode man har ansökt om simkort åt honom. På frågan om vad de som arbetar med ensamkommande ungdomar ska tänka på säger han att (via gode mannen som tolkar) det är viktigt att ha något att göra tillsammans. ”*När dom har ledigt ska dom gå och simma, dom ska ha... Göra nånting. Bowling till exempel. Dom gör nånting tillsammans. Han vill*”.

Ett år senare tränar Kabir fortfarande på ”gym”. Det framgår inte av intervjun varför han inte har köpt simkort. I flera av intervjuerna med barnen framgår dock att de haft svårigheter att kunna få göra de aktiviteter som de önskar och att det dels handlar om vad som erbjuds i boendet, dels om vad de får beviljat ifrån socialtjänsten.

SAMMANFATTANDE ANALYS

Ett dominerande intryck av barnens berättelser är att många barns första tid i landet präglas av otrygghet, uppbrott och flyttar från boende till boende, vilket kan ifrågasättas utifrån vilka möjligheter som ges att bygga nya relationer och skapa kontinuitet och sammanhang i livet.

Att flytta i sig behöver inte vara något negativt. I västvärlden betraktas det som naturligt för ungdomar att successivt övergå till ett mer självständigt boende, detta kan dock se olika ut i de delar av världen som de ensamkommande barnen kommer ifrån. En utmaning är att utforma mottagandet så att individuella och förändrade behov kan tillgodoses utan att kontinuiteten i omsorgen om dem bryts. I en studie av boendelösningar för ensamkommande flyktingbarn i Norge, konstateras att det är svårt för en kommun att ”träffa rätt” med boendelösning på en gång - inte minst för att ungdomarnas behov och önskemål ofta kan förändras över tid. Författarna föreslår därför en beredskap i form av en flerstegslösning, en kedja av insatser som ska kunna användas flexibelt efter den unges behov (Svendsen, Thorshaug & Berg 2010).

Enligt Barnkonventionens tolfte artikel har varje barn rätt att uttrycka sin mening och höras i alla frågor som rör henne/honom. Barnets åsikt ska beaktas i förhållande till barnets ålder och mognad. Var och hur man ska bo är förstås en central fråga i livet. Att en ansvarig tjänsteman tar ansvar för beslut om barnens boende är ett adekvat stöd för minderåriga som dessutom befinner sig i en krissituation. Vårt material ställer dock frågor om hur det första mottagandet kan ge barnen större möjligheter till upplevd kontroll över sitt liv och om hur barnens perspektiv kan tas tillvara i dessa sammanhang. Att ensamkommande barns perspektiv får lite utrymme i frågor som rör deras boende har även visats i tidigare studier (Svendsen m.fl. 2010).

Det är snarare slående att standardlösningar och byråkratiska regler tycks få stort inflytande i socialtjänstens arbete med att ordna boende för dessa barn. Samtidigt är det utifrån vårt material inte möjligt att uttala sig om att en viss boendeform skulle vara bättre än någon annan, intrycket är snarare att vad som är lämpligt är högst individuellt. Olika behov har olika stor betydelse, beroende på person, erfarenhet och vilken situation i livet man befinner sig i.

Barnens behov framstår alltså som heterogena och föränderliga över tid. Vi kan dock urskilja vissa gemensamma teman rörande barnens behov och hur de blir tillgodosedda. Sådana teman är trygghet/otrygghet, närhet/distans, kontinuitet/separationer och utveckling/stagnation. Dessa teman förefaller också få olika vikt i olika faser i barnens liv i det nya landet. Att se på barnens behov som en process kan tyckas rätt självklart eftersom det just handlar om barn och ungdomar som befinner sig i en viktig utvecklingsfas i livet och där behoven kan skilja sig mycket åt beroende på var man befinner sig i denna utveckling. För dessa barn tillkommer att de kommer från länder som kan präglas av mer kollektivistiskt präglade levnadsformer än Sverige samt att deras livssituation kan förändras radikalt beroende på om de får uppehållstillstånd eller inte och på vilka möjligheter de har till kontakt med sina anhöriga.

Eide (2000) skiljer på tillit genom ”det kända” och tillit som kan uppnås genom den omsorg som ges. En tolkning av Eides resonemang är att ett sammanhang som upplevs som alltför främmande inte skapar nödvändig grundläggande trygghet, även om omsorgen finns där. Sådana exempel finns i vårt material. Man skulle också kunna dra slutsatsen att bara det som är känt inte räcker i längden. Här kan vi nämna pojken som från början ville bo hos sin morbror som han kände, men som senare upplevde en stark längtan efter mer omsorg än vad denna relation kunde ge honom. Vi kan utifrån detta resonemang tänka oss att det att kunna erbjuda något ”känt” kan ge en grundtrygghet i den allra första början, i en situation där allting är nytt, den vardagliga tillvaron omkullkastad och individen är borttryckt ur sitt kända sammanhang. Samtidigt kan det kända i vissa fall också stå för något otryggt – som till exempel för Hassan som upplevt förtryck och diskriminering i sitt hemland Iran och därför inte kände sig trygg med att placeras hos en iransk man.

Flera ungdomar ger uttryck för negativa upplevelser kopplade till institutionsliknande förhållanden såsom stora boenden med stelbenta regler och opersonliga relationer med personalen. Även de barn som trivs bra i sina gruppboenden kan sakna ett familjesammanhang med (som man föreställer sig) närmare relationer. De barn som har fått byta boende på grund av ej fungerande placeringar har i vårt material främst bott i familjehem. Vi kan inte utifrån detta dra slutsatsen att familjehem skulle vara sämre än gruppboende för dessa barn. Att vi har fler ”misslyckade” familjehemsplaceringar kan mycket väl vara en konsekvens av vårt urval. Det skulle dock kunna tolkas som ett uttryck för att det i ett familjehem är mer kritiskt hur förutsättningarna i familjehemmet ”matchar” barnets individuella behov, då det i ett gruppboende finns fler relationer att välja mellan, inte minst till andra ungdomar i liknande situation, vilka inte sällan utgör ett betydelsefullt socialt sammanhang. Vårt att notera är att anledningen till misslyckade familjehemsplaceringar av socialarbetarna kopplas samman med egenskaper hos barnen, medan teman i barnens berättelser om misslyckade familjehemsplaceringar snarare handlar om otrygghet, bristande omsorg och torftiga relationer. Den bild som förmedlas är enligt vår tolkning generellt sett, att barnen efterlyser närmare relationer.

Andra aspekter av boendet som framträder som viktiga i intervjuerna handlar om vilka möjligheter som ges till aktiviteter, studier och umgänge med vänner. Att aktivera sig på fritiden framstår för många som ett sätt att hantera sin tillvaro för att må bättre, men också som ett viktigt sätt att knyta nya relationer. Flera ungdomar önskar hålla på med något som de gjorde i hemlandet, vilket också kan ses som ett sätt att skapa kontinuitet i livet. Enligt ett par norska studier om vad ensamkommande flyktingungdomar själva ser som viktigt för ett bra boende, värdesatte ungdomarna liknande aspekter, såsom tillgång till ett eget sovrum, utrymme att kunna bjuda hem vänner och familjemedlemmar, en god standard och inte institutionslikt, en bra omgivande miljö och närhet till någon form av kollektiv verksamhet (Svendsen m.fl. 2010).

Papadopoulus (2002) menar att det som alla flyktingar har gemensamt är förlusten av ett hem. Han utforskar i sin artikel *Refugees, home and trauma* hemmet som idé och vad detta har för betydelse för flyktingar och de som arbetar med dem. Vad är ett hem? Och vad betyder det att förlora sitt hem? Man brukar till exempel skilja på det fysiska hemmet och att ”känna sig hemma”. Författaren argumenterar för att upplevelsen av ett hem är en central del av vår identitet och att detta är så grundläggande att det är omedvetet för oss om denna upplevelse inte störs, såsom är fallet för flyktingar som

förlorat sitt hem. Att förlora sitt hem innebär därmed mer än den (medvetna) förlusten av det materiella hemmet - en slags existentiell ångest och "spricka" i sin existens. Av denna anledning är det angeläget, menar författaren, att betrakta hemmet som en viktig del av stödet till flyktingar. Papadopoulus beskriver hemmet som en stabilitet i form av kontinuitet i ett fysiskt och emotionellt rum där nära relationer utvecklas (oavsett om dessa är positiva eller negativa). Essensen av ett hem är något som man inte måste förtjäna.(a.a.). Med dessa mer existentiella dimensioner av vad ett hem är i åtanke, kan vi se att ett hem i denna bemärkelse i vissa fall tycks återskapas i barnens liv, både i familjehem och i gruppboenden. I dessa fall talar barnen om sina boenden i termer av familj eller föräldrar. Familjer och hem är enligt Papadopoulus entiteter som är omöjliga att separera från varandra. Det är också i förhållande till bilden av en familj som ungdomarna jämför både gruppboenden och familjehem. Frågan om hemmets betydelse och vad det innebär för dessa barn och ungdomar att "känna sig hemma", är frågor som är intressanta att gå vidare med i fortsatt forskning.

I en finsk avhandling om socialt arbete på grupphem för ensamkommande asylsökande barn i Finland (Lundqvist 2008), drar författaren slutsatsen att arbetet på dessa grupphem bör anpassas till och definieras utifrån att barnen befinner sig i en krissituation: *"Eftersom så gott som alla klienter på flyktingförläggningen lever i ett tillstånd av kris har detta faktum inte uppmärksamats speciellt. Krisen, blir ett normaltillstånd hos klienten som tas för givet. Det faktum att man inte ser arbetet på förläggningen och grupphemmet som krisarbete, har delvis att göra med att situationen och arbetet inte allmänt tidigare analyserats i de termerna"* (a.a., s.131). Med tanke på den bakgrund som dessa barn och ungdomar kan ha med sig i form av traumatiska upplevelser från tiden i hemlandet och själva flykten, kan en sådan utgångspunkt anses rimlig. Brendler-Lindqvist (2004) konstaterar utifrån sin studie av barnen och verksamheten vid det gruppboende i Skellefteå som var det första i Sverige i kommunal regi, att det krävs en hög kompetens hos personalen och en utarbetad metodik i arbetet med dessa barn. Som framgått tidigare präglas socialarbetarnas resonemang om gruppboenden för dessa barn och ungdomar i denna studie dock främst av vad dessa boenden inte är, eller bör vara, där en återkommande fras är att boendena inte ska bedriva behandling. Det förefaller vara en angelägen fråga för både forskningen och socialtjänsten att definiera vad innehållet i den här typen av verksamheter är och bör vara, inte minst med tanke på den marknad för privata entreprenörer som öppnats upp när det gäller boenden för dessa ungdomar.

ATT PLACERA BARN HOS ANHÖRIGA OCH LANDSMÄN

Ensamkommande flyktingbarn kan i samband med sin asylansökan uppge att de har någon att bo hos. Oftast är det fråga om familjer men det kan även vara hos enskilda personer barnen vill bo. Följande avsnitt är en presentation av hur socialarbetare talar om hur de arbetar med och ser på dessa hem, vilka utgör en placeringsform för ensamkommande flyktingbarn. Framöver i texten kommer vi kalla dessa hem för anknytningshem.

Under materialinsamlingen konstaterade vi att inte alla kommuner i studien har ensamkommande flyktingbarn boende i anknytningshem. Knappt en fjärdedel har det. Avsnittet hämtar sitt material från dessa sex kommuner. Det är således ett mindre omfattande intervjumaterial än vad som är fallet i den övriga empirin. Dessutom innehåller avsnittet enbart socialtjänstens perspektiv på frågan eftersom mycket få barn i vår studie bor eller har bott i anknytningshem.

INLEDANDE HANTERING OCH KONTAKTER

I socialarbetarnas utsagor om hur de utreder anknytningshemmens lämplighet framträder två utredningsbegrepp parallellt, de säger att det görs en *familjehemsutredning* alternativt en *medgivandeutredning*. Enligt Socialstyrelsen ska Migrationsverket kontakta den kommun i vilken den unge angett en adress till en anhörig eller en bekant. Socialtjänsten i den anvisade kommunen ska då göra en medgivandeutredning för att barnet ska kunna tas emot i det aktuella hemmet och vid behov fatta ett beslut om en vårdinsats för barnet i form av en familjehemsplacering (Unicef 2010, SoL 3, 4, 6 kap.)

Vår studie tyder på att de flesta anknytningshem godkänns som familjehem för barnet. Två signifikanta citat om detta lyder:

Man försöker i möjligaste mån att tillgodose barnets önskemål, alltså bo hos familjen.

Vi har en pojke som bor hos mormor nu till exempel och då tänker vi att även om hon är gammal så får man komplettera det, hennes del, för mormor är så viktig för den här pojken.

Ovanstående citat illustrerar på vilka grunder ensamkommande flyktingbarn brukar placeras i anknytningshem. Bedömningarna kopplas dels till barnets egen vilja, dels till att det är tryggast och bäst för barnen att bo hos personer som deras ursprungsfamilj känner eller känner till. Man tänker sig att barnets boende har sanktionerats av vårdnadshavaren även om man inte fått ett samtycke från denna.

I några intervjuer beskrivs det vara ett problem att barn som har någonstans att bo anvisas till detta hem före det hunnit bli utrett. Placeringen av barnen sker i praktiken innan socialtjänsten hunnit göra en lämplighetsbedömning av hemmet. En socialarbetare säger:

Det är något som blir fel runt hanteringen. Då socialtjänsten placerar barn hos annan än vårdnadshavaren gör vi en noggrann utredning av

familjehemmet. Det blir märkligt att flyktningbarn kan välja att flytta in hos en främmande person utan att en liknande utredning genomförs.

Denna socialarbetare beskriver att utredningar av anknytningshemmen är mindre noggranna än vid ”vanliga” familjehemsutredningar. Citatet associeras även till att en del barn och hem kan vara helt obekanta med varandra.

SOCIALARBETARNAS SYN PÅ ANKNYTNINGSHEMMEN OCH DERAS ÅTAGANDE

Hur ser då socialarbetarna på de personer och familjer med ursprung i barnens hemländer som tar emot barnen i sitt hem? Här handlar utsagorna vanligtvis om differenser mellan anknytningshemmen och andra hem som tar emot placerade barn.

Ett tema socialarbetarna tar upp rör de faktiska livsvillkoren för anknytningshemmen, vilka brukar skilja sig från andra familjehems. En socialarbetare säger:

Deras egna ekonomiska förhållanden, hur det är med ens egen hälsa och hur det är med arbetet och hur trångbott man lever eller hur mycket utrymme man har hemma. Alla de här sakerna brukar inte vara lika väl ordnat som för familjer som hör av sig hit för att de vill bli fosterfamilj. Utifrån det jag har sett. De jag har träffat har själva kommit hit som flyktingar en gång. Så att det är mycket kamp i deras liv. Så det är en skillnad.

En annan tematik handlar om hemmens möjligheter att kunna ta ställning till att ta emot ett ”nytt” barn i sitt hem. En socialarbetare förklarar:

När det är familjer eller nätverket som tar emot barn, då har man inte valt den situationen. /---/ Så har jag förstått det. Barnet kommer till dem. En kvinna berättade att hon fick ett samtal från sin bästa väninna och då var flickan redan här.

Här refererar socialarbetaren till att anknytningshemmen kan vara oförberedda på barnets ankomst. Men även om förberedelsetiden är kort ser de anknytningshem hon träffar det som självklart att upplåta sitt hem till barn som de blivit ombudade att ta hand om:

De visar väldigt tydligt att det barn som kommer ingår nu i vår familj. De vill behandla det lika som sina barn. Och vill att de blir delaktiga och vågar ta för sig lite, även om de inte använder just de uttrycken så är det också det de pratar om. Att de är måna om dem. Också om så där väldigt grundläggande saker, att de inte ska frysa, att de ska få läkarvård, för det är inte så sällan de inte är fullt friska. /---/ Där tycker jag att om man ska jämföra, där gör de samma saker som vi tänker och vill att våra andra familjehem ska göra. Se till barnets grundläggande behov.

Denna socialarbetare menar att de vuxna, och kanske särskilt mammorna i dessa familjer, har ett stort engagemang för barnen – såväl känslomässigt som praktiskt – och månar om att de ska känna sig hemma.

En del intervjuade poängterar att det vilar ett tungt ansvar på anknytningshemmen. De säger att familjehemsföräldrarna kan ha svårt att föreställa sig vad de tagit på sig. De drar slutsatsen att föräldrarna ibland har så stora svårigheter själva att de inte orkar med barnen. Då finns exempel på hur barn blivit utkastade eller lämnade ensamma hemma långa perioder. Detta har framkommit så småningom. När det kommit till socialtjänstens kännedom har det gått så långt att barnet måste omplaceras.

Ytterligare ett tema i intervjuerna är att anknytningshemmen vänder sig till socialtjänsten i mindre utsträckning än vad andra familjehem gör. De försöker lösa problem inom den egna gemenskapen. En socialarbetare, som arbetar i en kommun som initialt anlitar dessa hem som jourfamiljer, säger att det brukar gå bra i början men när vardagen gör sig påmind uppstår lätt slitningar. Bland annat vållar trångboddheten bekymmer. Hon har två aktuella ärenden som hon exemplifierar med: *"Man diskuterar det här inom the community som de tillhör om det är någon annan som har större plats."*

SOM FÖR ALLA ANDRA – MEN SVÅRARE ATT MOTIVERA TILL STÖD

En återkommande uppfattning är att arbetet med anknytningshemmen ska utövas på samma sätt som med andra familjehem, att det ska skötas på samma sätt som när svenska anhöriga tar hand om släktingars barn. Man erbjuder samma stödinsatser som annars, extern handledning, utbildningsdagar och aktiviteter tillsammans med andra familjehem. Samtidigt beskriver en del anknytningshemmen som svårare för socialarbetarna att "komma in i" och svårare att motivera till att ta emot stöd från socialtjänsten. Så här resonerar en socialarbetare om dessa skillnader:

Övriga familjehem som tar emot flyktingbarn har ofta väldigt stora behov och kontaktar väldigt ofta socialtjänsten för att fråga saker. Dom vet inte hur det funkar och 'Vad innebär det här? 'Hur länge ska jag vänta på Migrationsverket, när barnet blir ledset? 'Den typen av funderingar har dykt upp med dom familjehemmen men inte med släktinghemmen.

Bland annat på dessa grunder ser en del att anknytningshemmen får mindre stöd än övriga hem som tar emot barn.

Ekonomisk ersättning till anknytningshemmen

Som framgått anser en del socialarbetare att anknytningshemmen har snäva ekonomiska ramar. Då blir det intressant vilka ekonomiska ersättningar som utgår till hemmen. Den samlade bilden är att det skiftar från kommun till kommun.

I en del kommuner finns en bedömningsrutin som utgår från att ensamkommande flyktingbarn har ett *vårdbehov*. Det innebär att hemmen blir arvoderade med en beskattningsbar arvodesdel för sitt uppdrag samt med en omkostnadsdel för de faktiska kostnaderna. Så här anser en socialarbetare om den konstruktionen:

För att man kan ju tänka att ensamkommande flyktingbarn per definition, om man har kommit hit utan sina föräldrar och varit med om svåra saker, för det

har de ju utan undantag, och är i en utsatt situation i det här nya främmande landet, då kan ju jag tycka att det är ett barn med särskilda behov. Då är det viktigt att titta på: vad behöver det här barnet? Och hur kan de behoven tillgodoses? Det är det man gör i en vanlig barnavårdsutredning.

Socialarbetare från andra kommuner talar om att anknytningshem i regel får ersättning för utgifter i form av mat och hyra, men inget arvode. En socialarbetare berättar att det är ett politiskt beslut i kommunen om att inte ge ekonomisk ersättning till anknytningshem, vilket motiverats av att barnen inte ska kunna utnyttjas:

Det som ska markeras är att man inte kan göra business på barn/---/ att man tar emot släktingar för att få pengar för dem.

Samtidigt poängterar hon att anknytningsfamiljerna i övrigt erbjuds samma stöd som andra familjer med placerade barn.

SAMMANFATTANDE ANALYS

Grundtemat i socialarbetarnas skildringar är att anknytningshem som tar emot ensamkommande flyktingbarn genomför sitt uppdrag på andra premisser än övriga hem med placerade barn. Materialet gör gällande att de flesta anknytningshem godkänns som familjehem för barnet. Om vistelsen i anknytningshemmet bedöms bygga på en överenskommelse mellan hemmet och barnets vårdnadshavare anses det ofta tillräckligt för att låta barnet bo där. När det gäller socialtjänstens arbete kring dessa barn pekar vår studie dock på att det skiljer sig mycket från kommun till kommun hur man arbetar, vilket överensstämmer med en undersökning av Unicef (2010), som bygger på intervjuer med personal och gode män i 25 kommuner i landet. Det som skiljer sig mellan kommunerna handlar bland annat om huruvida socialtjänsten fattar beslut om en familjehemsinsats i dessa fall. I både Unicefs och vår studie finns exempel på kommuner där man rutinmässigt avstår från att besluta om en familjehemsinsats. Detta får konsekvenser för uppföljning och stöd till familjen. Ytterligare en skillnad mellan olika kommuner som framkommer i Unicefs studie är att man inte alltid gör en tillfällig placering av barnet innan utredningen är klar, vilket i praktiken innebär att ingen i Sverige har ett juridiskt ansvar för barnet under denna tid. Att det kan förhålla sig på detta sätt har även framkommit i vårt projekt, i de mer informella kontakter vi har haft med personal via nätverksarbete.

Synen på barnens vårdbehov ligger till grund för de olika ersättningarna till hemmen. De flesta kommuner med erfarenhet av ensamkommande flyktingbarn i anknytningshem gör en generell bedömning av gruppens eventuella vårdbehov men det finns även exempel på att det avgörs från fall till fall. När det gäller anknytningshemmens mottagande av barnen är begreppet *community*, som förs fram av en socialarbetare, intressant. Det indikerar att det i invandrargrupper finns ett kollektivt ansvar för barn som kommer utan sina föräldrar. Vidare framkommer att anknytningshemmen har ett stort engagemang för barnen – såväl känslomässigt som praktiskt - men ibland inte mäktar med. En tolkning är att ensamkommande flyktingbarn i anknytningshem behöver anpassa sig till ett familjeliv som kan verka som hemlandets, men som visar sig inte vara det. Eller med andra ord: Anknytningshemmet lever ett liv som kan vara helt annorlunda barnens förväntningar.

Den samlade bilden är att anknytningshemmen bär ett stort ansvar för de ensamkommande flyktingbarn som bor hos dem, bland annat eftersom socialtjänsten tycks ha svårt att närma sig anknytningshemmen och motivera sin egen roll men även för att hemmen ibland inte erhåller ekonomisk ersättning i lika hög utsträckning som andra familjehem. Enligt denna logik existerar det olika villkor för anknytningshem och övriga familjer som har hand om placerade barn, beroende på vilka omständigheter som bedöms ligga bakom placeringen och vilken kommun familjen bor i.

SKOLAN

En annan viktig arena i barnens vardagsliv är skolan. I detta avsnitt redovisas först det som vi uppfattat som centrala teman i hur de barn och ungdomar som vi har intervjuat har beskrivit sina skolerfarenheter. Därefter ges en kortare redogörelse för hur arbetet i förhållande till skolan och barnens skolsituation har berörts i intervjuerna med socialtjänstens personal. I nästföljande kapitel behandlas specifikt barnens situation när det gäller modersmålsundervisning och studiehandledning på modersmål.

En grundläggande utbildning har en avgörande betydelse för framtida möjligheter till arbete och högre utbildning. Utöver det är skolan en central social arena för barn och ungdomar, med betydelse för utveckling av identitet och självkänsla. Forskning har visat på den skyddande effekt som utbildning och positiva skolerfarenheter kan ha för barn som lever i utsatta livssituationer generellt, medan en ofullständig skolgång omvänt utgör en riskfaktor för framtida svårigheter och marginalisering (Egelund & Hestbaeck 2003, Lagerberg & Sundelin 2000, Socialstyrelsen 2010). Studier har även pekat på skolans betydelsefulla roll specifikt för ensamkommande flyktingbarn, inte minst som social arena, samt att den första tiden i skolan är särskilt kritisk för nyanlända elevers fortsatta skolkarriärer (se Eide 2000 och Bunar 2010 för vidare referenser).

Asylsökande elever har enligt Skollagen i princip samma rättigheter som alla andra barn när det gäller skolgång, till exempel avseende rätt till likvärdig utbildning oberoende av var man bor och att hänsyn tas till individuella behov. Ett viktigt undantag är dock att barn som lever gömda på grund av avvisningsbeslut inte har rätt att kräva en plats i skolan (Skolverket 2008).

BARNEN OM SKOLAN

Blandad skolbakgrund

Som beskrivits tidigare i kapitlet om barnens/ungdomarnas liv innan flykten till Sverige, är deras tidigare skolerfarenheter mycket varierande. Drygt hälften av dem som vi träffat har endast en kortare, sporadisk eller ingen skolerfarenhet; avbruten av krig eller på andra sätt osäkra förhållanden. Få har enligt vad de själva berättat haft en längre sammanhängande skolgång. En del beskriver sina tidigare skolerfarenheter som mycket annorlunda i förhållande till den svenska skolan. I regel har skolan i hemlandet varit hårdare, där lärarna också har kunnat slå barnen. Hamid säger att skolan i Sverige inte går att jämföra med den i Afghanistan:

Vi har inga stolar. Vi har inga bord i klassrummet. Först vi hade ingen matta. På golvet. Men sen vi fick. Och... även först när vi började i skolan i vårt landskap, vi hade inget klassrum. Läraren undervisade oss under ett träd. Det var jättesvårt.

På frågan om vad han tänkte när han kom till skolan i Sverige svarar Hamid:

Det var konstigt, det var konstigt. Vi fick allt. Vi fick häfte och penna och... allt. Och också det finns en stor skillnad, att läraren i Afghanistan, dom slår när man inte pluggar. Och dom är inte så snälla. Men här i Sverige dom är jättesnälla. När jag var i [namn på stad], jag tänkte inte att dom är lärare. Jag tänkte att dom är, föräldrar.

Även Ali tycker att den svenska skolan är bättre på flera sätt. En sak som är bättre är att ingen elev blir slagen av de vuxna. I hemlandet kunde eleverna ha fyra prov samma dag som de var tvungna att plugga till medan han i sin svenska klass kan ha högst ett prov per dag. Hayat tycker också att skolorna ser mycket olika ut. I hemlandets skola fanns mer konkurrens mellan eleverna och lärarna var mer krävande än vad hennes nuvarande lärare är. Inte heller tog de vuxna någon hänsyn till hur mycket tid eleverna behövde lägga ner på sina läxor. Lärarna såg det som självklart att barnen la ner den tid som behövdes för att uppnå bra studieresultat. En annan sak som Hayat tycker är annorlunda är att det inte förekom någon mobbing bland eleverna i hemlandet. I och för sig har hon själv aldrig märkt av någon mobbing i sin svenska skola heller men hon har förstått att mobbing kan vara ett stort problem i många svenska skolor. Hayat tror det beror på att svenska barn har för lite respekt för vuxna.

Andra ungdomar uttrycker att det är omöjligt att göra skoljämförelser eftersom de gått alltför kort tid i något av skolsystemen eller att skillnaderna är så stora att inga jämförelser kan bli rättvisa. Ytterligare barn/ungdomar erfar inte lika stora skillnader mellan sina tidigare skolerfarenheter och de nya. En mer detaljerad beskrivning av barnens skolbakgrund finns i kapitlet om barnens vardagsliv i hemlandet.

Av barnens och ungdomarnas utsagor framgår ofta att de är mycket motiverade till skolarbetet och att de prioriterar skolan. Skolan framträder som viktig på olika sätt, där vi kan urskilja två huvudkategorier – skolan som en framtidsinvestering och skolan som social arena.

Skolan som en framtidsinvestering

För flera barn/ungdomar har det alltså inte alls varit självklart att kunna gå i skolan i hemlandet och de värdesätter nu denna möjlighet. I vissa fall uppges det att kunna utbilda sig vara en bidragande anledning till att de har kommit till Sverige. Nasir var 10 år när han kom från Afghanistan, där han inte kunde gå i skolan på grund av kriget. Att få kunskap i skolan är det viktigaste som har hänt i Sverige, säger han. Flera av barnen har tankar om vad de vill utbilda sig till i framtiden. Hassan ville från början komma till en lugn familj så att han kunde studera. Han drömmer om att bli designer, arkitekt eller fotbollsspelare:

Jag vill visa att när man är såhär ett ensamkommande flyktingbarn och börjar från noll kan man go from zero to hero. När jag kom började jag på noll. Nu ska jag bara utveckla mig och bli bättre och bättre på allt.

Som en framtidsinvestering kan skolan också ge mening i nuet under tiden som asylsökande. Lesley som har fått avslag på sin asylansökan säger:

--- jag vill gå i skolan, det är mitt mål. Jag bryr mig inte om Migrationsverket säger nej. Jag ska försöka göra mitt bästa och vara i skolan. Jag har ingen annan framtid. Det är bara att jag vill gå till skolan så jag vet att jag har en framtid.

Att flyktingungdomar sätter stor vikt vid utbildningens betydelse som en säkerhet inför framtiden har också framkommit i andra studier (Bunar 2010).

Skolan som social miljö

Att få känna sig normal och få vänner

”*Jag var normal*”, säger Salah, som svar på frågan om vad som var bra med att gå i skolan i början. En annan viktig aspekt av skolans betydelse i nuet som framträder i intervjuerna handlar om att, särskilt under asyltiden, få möjlighet att tänka på något annat, träffa andra jämnåriga och i bästa fall få känna sig ”normal”. Skolan är en viktig arena för kontakter med jämnåriga. Vi kan till exempel nämna Lahzar som är tillsammans med en tjej som han träffat i skolan och Minas, som genom skolan lärt känna en kompis som blivit som en bror för honom.

Även om det är flera barn och ungdomar som säger att de trivs och har vänner i skolan, är ensamhet ett tydligt tema i barnens berättelser om sin skolsituation och det finns i intervjuerna flera utsagor som vittnar om upplevelser av att känna sig annorlunda och utanför i skolan.

Att känna sig annorlunda och utanför

Flera ungdomar ger uttryck för att de känner sig annorlunda utifrån att de har andra förutsättningar än de flesta av de jämnåriga i skolan. Att inte kunna språket är förstås en påtaglig skillnad i förutsättningar, som innebär begränsningar i att förstå och göra sig förstådd. Vi kommer att gå in närmare på språkets betydelse i nästa kapitel.

Något som särskiljer dessa ungdomar från andra är också att de i regel inte har sin familj här, vilket kan förstärka känslan av ensamhet i förhållande till andra jämnåriga. Hamid säger att han trivs bra i skolan men ger samtidigt uttryck för att det kan kännas jobbigt när alla hans klasskamrater har en familj att gå hem till:

Det är bra men... det är ganska bra men, ibland, alla mina kamrater dom har familj... här i Stockholm. När dom slutar skolan, dom går direkt till deras familj och deras hus och jag går till boende.

I några intervjuer framträder det att ha det materiellt sämre ställt än sina jämnåriga, som något som påverkar deras vardagliga kontakter. Lesley berättar att hon umgås mest med pojkar i skolan. Detta eftersom de andra flickorna pratar mycket om att de har fått nya kläder, vilket inte Lesley kan dela med dem. Hon säger: ”*Jag vill inte prata om det och om jag pratar med pojkar pratar de inte om det. Det känns inte bra. Du vet att du inte kan ha det som dom har det.*”

Hassan definierar sig själv som ”ensamkommande flyktingbarn” och ser på sig själv som annorlunda än sina svenska klasskamrater: ”*Dom är helt vanliga människor, vanliga svenskar. Men jag är typ flyktingbarn. Ensamkommande. Fast vi går på samma linje, samma klass och allting.*”

Kategoriseringen ”ensamkommande flyktingbarn” förefaller vara en kategorisering som är negativt laddad för Hassan, då han till sina klasskompisar istället har sagt att han är adopterad. Innebörden i att betraktas som ”ensamkommande flyktingbarn” tycks för Hassan innebära en risk att bli någon som man tycker synd om:

Jag vill inte att dom ska tycka synd om mig: Stackars barn, han är flyktingbarn. Han är ensamkommande och så där. Jag tror att deras syn på mig skulle bli lite annorlunda om de vet att jag är ett ensamkommande flyktingbarn. Det är därför jag håller tyst.

Samtidigt berättar Hassan även om andra anledningar till varför han inte berättat som det är för sina kamrater, vilket handlar mer om erfarenheter av hur han har blivit bemött. En andra dimension av utanförskapet handlar således om omgivningens bemötande.

Att mötas av kränkningar, fördomar och osynliggörande

Hassan berättar att det finns de i hans klass som röstar på Sverigedemokraterna och som ”skojar” om att om de vinner så får han åka tillbaka till sitt land. Hassan säger att han inte bryr sig och försöker ta det lugnt, men verkar också vara rädd för att bli retad om han skulle tala om var han kom ifrån:

Om jag skulle säga att jag är från Afghanistan och är muslim... jag tänker på den där killen som retade mig när jag gick i nian. Det är därför som jag håller tyst.

Mohammed definierar sig själv som ”invandrare”. Han berättar att han känner sig osedd i skolan:

Till exempel i vår klass är det bara jag som är invandrare. Dom andra är svenskar. Jag känner mig ibland som en extraperson. Ingen ser mig. Det känns inte bra.

Han förklarar för intervjuaren:

Tänk, du jobbar här och din chef ser dig inte. Till exempel han kommer aldrig och frågar, hur är läget eller hur går det? Eller dom du arbetar med frågar inte, hur skulle du känna dig?

Mohammed berättar vidare om hur han har blivit bemött med fördomar för att han kommer från Afghanistan:

Ibland när du går ut och säger att du kommer från Afghanistan så tror dom att vi äter människor. Dom tror att vi inte är snälla och bara vill döda folk. En gång frågade en lärare i skolan vilket land jag kom ifrån. När jag svarade Afghanistan sa han att han aldrig träffat en afghan som var så snäll. Jag sa, vad tror du, att vi bara vill döda människor?

Dessa ungdomars berättelser sätter fokus på viktiga frågor om hur skolan arbetar med att inkludera dessa ungdomar i skolans sociala gemenskap, hur de bemöts av sin sociala omgivning, i skolan och i samhället och vad detta betyder för hur de ser på sig själva.

Något som har betydelse både för skolan som social arena och som framtidsinvestering är undervisningens organisering, svårigheter och hinder samt tillgång till stöd i skolarbetet, vilket behandlas mer nedan.

Undervisningens organisering och dess betydelse

De flesta av de barn och ungdomar som vi har träffat har gått i särskilda klasser för icke svenskspråkiga elever. På grundskolan går dessa klasser vanligen under namnet förberedelse- eller språkklasser och på gymnasiet ”Introduktionsutbildning för nyanlända elever inom ramen för gymnasieskolans individuella program” (IVIK). Begreppet IVIK finns inte i skolförfattningarna, men har varit en vanlig form för att ta emot barn som anlant till Sverige i senare tonåren (Myndigheten för skolutveckling 2005)². Både när det gäller förberedelseklasser och IVIK finns stora variationer i vad dessa skolformer innebär och hur de organiseras. Undervisning i andra ämnen än svenska/svenska som andraspråk och matematik är enligt Myndigheten för skolutveckling ovanlig (a.a.).

En del av de ungdomar som vi har intervjuat beskriver hur det att gå i en klass med andra nyanlända elever kan ge möjlighet till kontakt med ungdomar i liknande livssituationer och/eller som talar samma språk. På det sättet tycks den särskilda klassen i vissa fall kunna erbjuda en gemenskap där man inte behöver känna sig annorlunda. Mobin berättar att han gick sina första månader i skolan tillsammans med barn från andra länder. Eftersom de var i en liknande situation och kunde ungefär lika mycket svenska så kunde de förstå varandra menar han. Mobin säger att det var svårt att börja i ”vanlig” klass. Han förstår inte språket och känner sig utanför: *”Ofta känner jag mig ensam och folk pratar inte med mig och det är inte så lätt.”*

En del barn lyfter fram det stöd de kunnat få i de särskilda klasserna. Hu, som kom till Sverige som 11-åring, gick i ”språkklass” det första året och uttrycker det på följande sätt: *”de kan sin sak. De har handskats med såna barn tidigare, så att de vet.”* Det som var bra enligt Hu var bemötandet och den individanpassade undervisningen.

Att gå i en särskild klass, skol- eller undervisningsform kan emellertid också bidra till känslan av att vara annorlunda och minska möjligheterna till kontakt med svenskspråkiga ungdomar. Youssef berättar att han under en hel termin fick sitta själv med en lärare. *”Bara jag i hela skolan. Jag var lite konstig”*, säger Youssef som tyckte skolan var tråkig under denna tid. Youssef upplevde det positivt när han fick börja gå större delen av tiden med sina andra skolkamrater:

Sen kunde jag skriva lite svenska och från nian fick jag börja i klassen. Då blev det kul. Jag fick göra samma saker som alla andra i klassen. Hela nian. Bara svenskan var speciell. På svenskan fick jag gå till ett litet rum med Sara. Matten och det andra gick jag tillsammans med min klass. Det var bättre.

Vid uppföljningsintervjun går Youssef på IVIK. Han beskriver nu skolan som tråkig igen; klassen är liten, tiden i skolan är kort och han har en lång rast. På rasten sitter han och spelar spel på datorn. Det skulle vara bättre att gå i en svensk klass, tror han. Liksom Youssef är det fler barn som verkar ha uppskattat att både kunna få särskilt stöd och att få delta i undervisningen i ”vanlig” klass. Hassan berättar: *”--- här i [namn på skola] får man en*

² Sedan höstterminen 2011 finns i och med den nya Skollagen och nya gymnasieförordningen inte längre IVIK som formell skolform. Det tidigare individuella programmet har ersatts av fem olika introduktionsprogram för elever som inte är behöriga till nationella program, varav ett är ett språkintruktionsprogram för nyanlända elever. Vad detta kommer att innebära i praktiken för undervisningens organisering är ännu oklart.

modersmåls lärare, man får en svenskalärare och man får gå på vanliga lektioner också. Och det var bra.”

En del av de barn/ungdomar som vi har träffat har gått i förberedelseklass endast kortare tid, medan andra (främst ungdomar i gymnasieålder) inte har gått någon tid alls i ordinarie skolform under skoltiden. Salah, som är 21 år vid andra intervjutillfället har hela tiden gått tillsammans med ungdomar från andra länder. Han tror att det hade varit lättare för honom att lära sig svenska om han fått gå med ”svenska” klasskamrater.

Sammanfattningsvis kan vi se hur undervisningens organisering värderas av barnen utifrån både pedagogiska och sociala aspekter och att det kan finnas både positiva och negativa erfarenheter av såväl segregerad undervisning som av att få gå i ordinarie klass.

Svårigheter och hinder i skolarbetet

Ett annat tema i intervjuerna handlar om olika typer av svårigheter och hinder som de unga beskriver att de möter i själva skolarbetet, vilka kan kategoriseras enligt nedan:

Bristande koncentration och motivation

Flera barn/ungdomar vittnar om att det kan vara svårt att koncentrera sig på skolarbetet när det är mycket som oroar, både under asyltiden och senare. Wahab berättar att tankarna på modern och syskonen i Iran gör det svårt att koncentrera sig ibland: *”Jag sitter och ska plugga och sen jag läser boken men jag vet inte var jag tänker.”*

Minas säger vid den första intervjun att han trivs i skolan i Sverige men det är svårt eftersom hans öde är så ovisst. Vid uppföljningsintervjun har Minas fått ytterligare ett avslag på sin asylansökan och ser inte längre någon mening med att gå till skolan.

Språket

Att inte kunna svenska språket gör det svårare att ta till sig undervisning i ämnen som sker på svenska. En del berättar att de har svårt med de ämnen där det förekommer mycket svåra ord på svenska och/eller att de önskar hjälp med att ta till sig den svenska undervisningen. Få har dock tillgång till studiehandledning på modersmål. I intervjuerna med barnen/ungdomarna framträder en tydlig strävan och prioritering att lära sig svenska. Några ungdomar berättar att de väljer bort umgänge med personer från sin språkgrupp för att snabbare kunna lära sig svenska. En del har av detta skäl valt bort möjligheten att läsa sitt modersmål. Denna fråga behandlas vidare i nästföljande kapitel.

Skolsystemet

En del av de svårigheter som ungdomarna berör i intervjuerna är kopplade till själva skolsystemet och ungdomarnas olika skolbakgrunder. Det kan ta lång tid att få behörighet till gymnasiet och därmed till högre utbildning. Att ungdomarna blir äldre kan också innebära att de inte är behöriga att söka den gymnasielinje som de önskar. När Wahab får frågan om hur han vill ha det i framtiden, svarar han att det är *”jättesvårt för nu är jag stannad på noll ungefär”* och att han har en lång väg att gå:

För att man måste klara först svenska och efter den man går på vanliga skolan, man klara gymnasiet, universitet. Efter den man får se... Det är jättelång väg jag har.

Mohammed som är 16 år vid första intervjutillfället går då i åttonde klass och läser flera ämnen tillsammans med svenska elever. Han har tre års skolgång med sig från Afghanistan. Mohammed vill läsa vidare på universitetet och hjälpa andra människor. Vid andra intervjutillfället har Mohammed fått besked att han kanske inte får betyg i matematik eftersom han inte gått de andra årskurserna i Sverige, detta trots att han har klarat provet. Lärarna säger till honom att han kan gå IVIK, men Mohammed tycker det är slöseri med tid:

Jag bor här och jag har läst hela nian och jag har åtta eller nio godkänt – SO, biologi och allt – och jag ska läsa med nybörjare /---/ Jag tänkte att jag skulle gå till gymnasiet nästa år. Och nu säger lärarna att de inte tror att jag ska gå gymnasiet. Om jag ska gå på IVIK som nybörjare kunde jag ha gått där förra året. Nu har jag slösat bort ett år. Och ett år är inte så liten tid i ett liv.

En annan pojke uttrycker frustration över att det är så mycket praktik på IVIK, något han menar att flera av hans klasskamrater också tycker. På frågan om varför de har praktik säger han: ”Dom säger att det är regler i skolan, tre dagar plugga och två dagar praktik. Dom bestämmer det, jag vet inte.”

Några tar upp att de måste kämpa mer än sina jämnåriga kamrater för att lyckas med sin utbildning. Skolarbetet tar mycket tid och energi. Hassan berättar att han stannar hemma på lovet och pluggar: ”Jag måste. Jag är inte som de andra killarna i vår klass. De kan svenska och engelska men jag måste plugga mer.”

Hos vissa ungdomar kan vi över tid se ett tilltagande tvivel till den egna förmågan och möjligheten att kunna uppnå sina mål. Wahab som citerades i början av detta avsnitt, säger i första intervjun att han vill läsa till polis. Vid den andra intervjun, då det är dags att välja till gymnasiet, är han mer tveksam till om han klarar det.

Skolbyten

Nio barn/ungdomar har berättat om ett eller flera skolbyten, vilket är en konsekvens av att de har fått byta boende en eller flera gånger. Detta är förstås också något som riskerar att påverka kontinuiteten i skolarbetet och i de sociala relationer som skolan kan erbjuda. Hassan, som vi berättat om tidigare har flyttat ett flertal gånger, svarar på frågan om han önskat att något varit annorlunda:

Jag hade gärna bott i en familj och inte flyttat runt. Så jag fick koncentrera mig på skolan och fotbollen mer än vad jag kunnat göra när jag bara flyttat runt och inte haft någonstans att bo.

Skolan är viktig för Hassan. Det viktigaste för honom nu, säger han vid intervjun, är inte vilken familj han bor hos utan att han får gå kvar i sin skola och ha kvar sina kompisar.

Ekonomi

För de lite äldre ungdomarna innebär det en ekonomiskt otrygg situation att ta studielån, utan att ha anhöriga som kan backa upp. Flera ungdomar tar också ett stort ansvar för familjemedlemmar i hemlandet genom att skicka hem pengar.

Yilmaz berättade redan vid första intervjun om sin dröm att få arbeta med att göra film. Vid andra intervjun är han mycket tveksam till att studera och ta lån: ”det enda som jag tänker på är faktiskt jobba eller hjälpa familjen...”

Han säger att det är annorlunda för hans kompisar som har sin familj här, de behöver inte oroa sig för sin familj. Vid uppföljningsintervjun verkar Yilmaz ha lagt ned sina tankar om utbildning.

Stöd i skola och boende

Flera barn och ungdomar nämner enskilda lärare som betydelsefulla för dem på ett eller annat sätt. Ett exempel är syskonen Asha och Ali som båda berättar om en lärare som har varit viktig för dem. När syskonen beskriver stödet framträder både pedagogiska och sociala aspekter av stödet:

--- för mig blir bra när hon kollar mina läxor och vad ska jag göra, vad ska jag göra med svenskaproven och nationella proven, allt hon hjälpte mig så jag fick bra betyg.

--- det är jättekul att se att nån kämpar för en också.

Det handlar i flera fall om lärare som på andra sätt har engagerat sig i ungdomarnas situation, att de till exempel har ringt till Migrationsverket, erbjudit skydd vid avslag eller varit med vid återförening av familjen. Youssef berättar om en tidigare lärare: *”Hon var till stor hjälp. Hon hjälpte mig att få kontakt med familjen. Hon fixade allt. Hon är jättesnäll mot mig. Jag älskar henne.”*

Några barn belyser att de inte tycker att det finns tillräckligt med stödresurser. Younis tycker att han får mycket hjälp av sin lärare men ett problem är att läraren har många klasser att hjälpa.

Några barn och ungdomar nämner att de fått hjälp i skolarbetet från sin familj eller sitt gruppboende. Att kunna få en lugn studiemiljö och stöd i att lära sig svenska är det flera som tar upp när de beskriver ett önskat boende.

Sammanfattande tolkning – om skolans betydelser och hinder ur barnens perspektiv

Sammanfattningsvis kan vi se att barnen/ungdomarna talar om skolan och sin skolsituation utifrån olika slags betydelser. Som en *framtidsinvestering* så kan skolan ge mening och därmed motivation till att gå i skolan, en motivation som också många har med sig från början. Intervjuerna visar emellertid också på hur motivation och ambition kan övergå till tvivel och uppgivenhet vid avslag på uppehållstillstånd eller då olika former av hinder upplevs alltför övermäktiga. Det kan handla om hinder av psykisk karaktär, kunskapsmässiga och ekonomiska hinder samt hinder i själva skolsystemet.

Skolan är också en viktig *social miljö*. I intervjuerna framträder upplevelser av att känna sig annorlunda och utanför, dels i betydelsen av att ha annorlunda förutsättningar än de flesta av sina jämnåriga och dels utifrån en upplevelse av hur omgivningen bemöter dem – två aspekter som förstås också kan hänga samman. Det vanliga är att barnen/ungdomarna till en början placeras i en särskild klass eller skolform för nyanlända elever. I intervjuerna framträder utsagor om dessa mer eller mindre segregerade undervisningsformer som social och pedagogisk praktik, där för- och nackdelar i båda avseendena lyfts fram.

Vi kommer nu att byta perspektiv och titta på hur personalen i socialtjänsten resonerar om barnens skolsituation och sitt arbete i förhållande till skolan.

SOCIALARBETARNA OM BARNENS SKOLSITUATION OCH ARBETET I FÖRHÅLLANDE TILL SKOLAN

Barnens förutsättningar och skolsituation

Precis som har beskrivits tidigare i kapitlet Mötet mellan barnen och socialtjänsten, så är det en bild av ofta motiverade och ambitiösa barn och ungdomar som socialarbetarna lyfter fram i intervjuerna, vilket också stämmer överens med intrycket från våra intervjuer med barnen/ungdomarna själva. Att förutsättningarna kan se väldigt olika ut och att en del behöver mycket stöd, är dock också något som flera tar upp.

Liksom i barnintervjuerna framkommer att det allra vanligaste är att barnen/ungdomarna kommer till någon form av särskild grupp; förberedelseklass, IVIK eller motsvarande. Hur socialarbetarna beskriver barnens skolsituation varierar. Många uppfattar att det fungerar bra, mot bakgrunden att barnen är motiverade och att skolan får en viktig funktion för dem. En del berättar om problem, framförallt med skolfrånvaro och/eller koncentrationssvårigheter. Dåligt mående, i synnerhet vid avslag, kan också göra det svårt att klara av skolarbetet och i vissa fall att ens våga gå till skolan. I dessa lägen kan det vara svårt för socialtjänsten att motivera ungdomarna:

--- mycket handlar om oro om vad som ska hända, rädsla för avvisning, att dom inte går i skolan för att de är rädda för att polisen ska komma dit, då är det jättesvårt att från socialtjänstens sida komma och vara positiv och försöka uppmuntra dom till att göra bra saker.

Några omnämner även mobbning och rasism i skolan som ett problem som dessa barn möter. Nedanstående socialarbetare betonar att detta är ett problem för och i hela samhället:

En del av dom här barnen blir ju mobbade. Och det är ju ett problem. Och det är ett samhällsproblem som skola, socialtjänst, fältare, alla och polisen måste vara medvetna om och på olika sätt jobba med attityderna/---/. Och man möter mycket motstånd både från samhället med rasistiska strukturer och så men också för att man ligger efter alla andra.

Den bild som framkommer i barnintervjuerna av att barnen kan möta kränkningar och diskriminering i skolan, återkommer alltså även här.

Utbildningens utformning och barnens behov av stöd

I flera fall uppges det att variera undervisning med praktik som ett sätt för skolan och kommunen att bemöta barnens varierande förutsättningar och att arbeta med deras introduktion i samhället. En del uttrycker sig dock kritiskt till en alltför stark tonvikt på praktik och till hur systemet idag gör det svårt för dessa unga att läsa vidare:

Om dom känner att det här kan jag, att dom kan vara i en miljö där dom kan få känna att dom är viktiga och få visa att dom kan någonting. Det är jättebra. Men, jag tycker inte att det ska ske på bekostnad av skolundervisningen.

Dom går ju inte ur gymnasiet i nittonårsåldern som alla andra ungdomar. Dom får ju börja med att gå i specialklasser och så ska man lära sig svenska. Och sen möjligtvis kan man... så dom blir ju rätt gamla innan dom kan gå vidare och

utan utbildning i det här samhället klarar man sig inte speciellt väl. Så visst jag tror att det skulle behövas något mycket mycket mer än vad vi har idag.

På grund av att barnens tidigare kunskaper inte ges så stort värde i det svenska skolsystemet, är det särskilt viktigt att ge mycket stöd till dem tidigt i deras skolsituation, menar följande socialarbetare:

Dom måste börja om från årskurs ett nästan. Fast dom är 16 och det är så lång väg att gå. Och då tror jag att det betyder jättemycket att man möter människor som faktiskt bryr sig och peppar och skapar någon slag positiv anda i hela situationen/---/. Om man inte hjälper dom i början då blir det ...alltså då uppstår den här segregationen, då blir det en ond spiral och svårare att bryta.

Sammantaget så går den bild som ges i barnintervjuerna om deras skolsituation, i mångt och mycket igen i intervjuerna med socialtjänsten. Ett undantag är att socialarbetarna inte tar upp frågan om barnens stöd i skolan, till exempel när det gäller modersmål och studiehandledning, i någon större utsträckning.

Skolan i socialtjänstens arbete

Ett område i utredning och uppföljning

Hur arbetar då socialtjänsten i förhållande till skolan och barnens skolsituation? Skolan omnämns i princip alltid som ett område i de utredningar av barnens behov som görs av socialtjänsten, i regel i enlighet med BBIC (Barnets Behov I Centrum, se kapitel Mötet mellan barnen och socialtjänsten). Vad detta innebär mer konkret vet vi dock inte så mycket om. I regel beskrivs att det är god man och/eller boendet som står för kontakten med skolan och att socialtjänsten kommer in först om det uppstår problem:

Då brukar skolan höra av sig, och signalera om att nu har inte den här pojken kommit som han ska. Frånvaro. Eller om det har varit någon annan form av konflikter eller skolproblematik /---/. Men det är inte så att jag brukar ringa upp deras skola om jag inte har fått något intryck av att något är fel. Om det verkar som att allting funkar så kontaktar jag inte skolan. Och jag antar att dom inte kontaktar mig heller. När allting flyter på.

I vissa kommuner uppges att socialtjänsten rutinmässigt har kontakt med skolan åtminstone en gång per termin för alla placerade barn. I några kommuner framhålls särskilt vikten av att bevaka skolsituationen för just denna grupp och att ha möten med skolan tillsammans med andra ansvariga aktörer. Nedanstående citerade informant kopplar också detta ansvar till de svårigheter som kan finnas när det gäller att utreda eventuella skolsvårigheter för denna målgrupp:

--- skolan har ju ingen lust att utreda flyktingbarn till exempel om det kan ligga nån dyslexi bakom svårighet att lära för dom är flyktingar, dom har svårt och det är nytt språk. Alltså det är så mycket som kan förklaras bort med att dom är flyktingar och jag tror att det är... Därför behövs det mycket mer uppföljningar med dom här barnen och mycket mer inblandning av då i det här fallet socialtjänsten då eftersom dom har ingen annan. Här skulle nästan behövas tre uppföljningar per halvår säkert egentligen enligt lag.

Ovanligt med samverkan utöver individnivå

Samverkan med skolan beskrivs vanligen, om alls, ske endast kring enskilda individer. I en del kommuner har man ingen samverkan med skolan kring denna målgrupp, men menar att det vore önskvärt. Andra ser samarbetet med skolan som en viktig del av mottagandet och i vissa fall ingår även aktörer som arbetsförmedling och näringsliv i detta samarbete. Intresset från olika skolor att samverka varierar enligt socialarbetarna. I några kommuner har socialtjänsten en upparbetad samverkan med kommunens gymnasium, medan andra menar att det är lättare att få till samverkan kring de yngre barnen:

Gymnasium är mer en standardlösning för alla, så där är socialtjänsten inte speciellt inblandad. Det finns inte utrymme för samverkan. Det ska bara funka efter den mallen så. Så gymnasieskolor är fortfarande problem så, att man inte riktigt är insläppt i deras arbetssätt.

När samverkan fungerar bra

En betydelse av att ha en god samverkan med skolan som lyfts fram är det att kunna ha en snabb dialog då det uppstår problem. Såhär uttrycker sig två socialsekreterare:

Det är ett bra samarbete, vi har uppföljningssamtal minst två gånger per termin för varje barn, och det är bara att lyfta luren... ibland har vi haft stormöte när det inte har fungerat, alla inblandade i skolan, på [namn på boende], jag, god man, för att se vad det är som händer och vad som gäller...

Att de reagerar, man har en dialog, är noga med att fundera på vad vi ska hitta för lösning istället, vad är bekymret? Varför är eleven borta? Ett genuint intresse. Och att de också pratar mycket med ungdomarna.

I de kommuner som har ett mer upparbetat och övergripande samarbete med skolan, är vårt intryck att socialtjänsten är mer involverad i skolgången och har mer kontakt med skolan i enskilda fall.

Sammanfattande tolkning – Skolan ges lika betydelse i teorin men olika i praktiken

Intervjuerna med socialtjänstens personal avspeglar till stora delar de mönster som kommit fram i barnintervjuerna avseende barnens motivation, skolbakgrund, undervisningsformer och de hinder som de möter. Skolan omnämns av i princip alla de intervjuade i socialtjänsten som ett självklart viktigt område i utredning och uppföljningar. I det praktiska arbetet förefaller dock skolan ges olika tonvikt, bland annat i betydelsen hur mycket kontakt man har med skolan och när. Det förefaller relativt ovanligt med en övergripande samverkan mellan skola och socialtjänst kring denna målgrupp. Det är också olika i vilken mån de intervjuade även pratar om olika möjligheter att bemöta och hantera de svårigheter som ungdomarna möter i skolan, vilket skulle kunna vara ett uttryck för olika syn på socialtjänstens roll i förhållande till det som sker i skolan.

SAMMANFATTANDE ANALYS

Skolan som pedagogisk respektive social praktik

Som beskrivits ovan så har de flesta av de barn och ungdomar vi har träffat gått i särskilda undervisningsformer för nyanlända elever, något som också bekräftas i intervjuerna med socialtjänstens personal samt i tidigare undersökningar (Myndigheten för skolutveckling 2005). Det förefaller vara mycket olika om och hur länge som de intervjuade barnen/ungdomarna har gått i förberedelseklasser/liknande. I tidigare studier har framförts att bedömningar om när övergång ska ske till "vanlig" klass sker godtyckligt, att nyanlända elever kan hållas kvar onödigt länge i segregerad undervisning, samt att elever generellt sett stannar längre i förberedande verksamhet på IVIK än i grundskolans förberedelseklass (Bunar 2010, Myndigheten för skolutveckling 2005).

Segregerad undervisning har ifrågasatts i studier utifrån effekter av stigmatisering och låga förväntningar (se Bunar 2010 för vidare referenser). I en forskningsöversikt om nyanlända och lärande konstateras att det råder stor forskningsbrist om mottagningssystemets organisation, verksamhet och effekter samt att *"det finns fog att ställa sig frågan om förberedelseklasser, kanske nödvändiga rent pedagogiskt, är de mest lyckade i en social bemärkelse"* (a.a., s.51). Även i internationell (anglosaxisk) forskning är frågan om undervisningens organisering en debatterad fråga med splittrade svar. Bunar (a.a.) skriver: *"Å ena sidan pekar många på risken för isolering och stigmatisering, i synnerhet om det saknas tydliga läroplaner och målsättningar för elevernas utbildning, resurser och lärare med tillräcklig utbildning och erfarenhet. Å andra sidan belyser många risken med för tidig inkorporering i ordinarie klasser, utan tillräckliga kunskaper i majoritetsspråket och med lärare som inte kan eller inte hinner ge dem den uppmärksamhet eleverna behöver. Sammantaget kan det leda till en social isolering i klassrummet, urholkat självförtroende ("att känna sig mindre smart"), låga prestationer och avhopp och att eleverna själva och deras föräldrar av lärarna pekats ut som ensamma ansvariga för det akademiska misslyckandet."* (a.a., s.109-110). I linje med detta resonemang skildras i intervjuerna med barnen/ungdomarna hur de värderar pedagogiska aspekter, såsom tillgång till särskilt stöd och stimulans, och sociala aspekter i form av möjligheter till gemenskap och bekräftelse, i förhållande till varandra.

Exkluderande processer i skolan

Som beskrivits ovan kan utanförskap skapas på olika sätt. Asp Onsjö (2006) skiljer på fysisk, social och didaktisk inkludering. En elev kan till exempel vara socialt inkluderad i skolan men sakna material och undervisning som är anpassat till elevens specifika behov, eller omvänt. Frågan om inkludering i skolan bör mot denna bakgrund ställas i relation till den enskilde elevens egen upplevelse av sin skolsituation i dessa aspekter. Avseende den fysiska segregationen i skolan dras i ovan nämnda forskningsöversikt slutsatsen att den optimala lösningen verkar vara en förberedelseklass under en strikt begränsad tid och med vissa särskilda kännetecken avseende innehåll syftande till att undvika segregeringseffekter. Bland annat rekommenderas att klassen är fysiskt placerad i skolbyggnaden och att nära samverkan med ordinarie klasser upprättas från början (Bunar 2010, s.110). När det gäller skolan som

pedagogisk praktik har vi beskrivit hur barnen möter olika slags hinder, varav en del finns i själva skolsystemet. Detta kommer vi att behandla mer i nästkommande kapitel.

Skolan är en viktig potentiell arena för kontakter med majoritetssamhället. Skolan som social miljö förefaller dock i liten utsträckning erbjuda kontaktytor mellan de nyanlända och skolans övriga barn/ungdomar och stöd i denna kontakt. Ett tydligt mönster i våra intervjuer med barnen är upplevelser av att känna sig annorlunda och utanför. Såväl i barnens berättelser som i socialtjänstintervjuerna berörs problem med rasism och kränkningar i skolmiljön. Denna bild bekräftas även i tidigare studier. En undersökning om undervisningen för sent anlända elever i grund- och gymnasieskolan (Myndigheten för skolutveckling 2005), visade att en större andel av de sent anlända eleverna ansåg att de blivit orättvist behandlade av lärare, att de mobbats av andra elever och/eller av lärare.

Gruber (2007) belyser i sin avhandling *Skolan gör skillnad. Etnicitet och institutionell praktik* hur skolpersonalen delar in elever som endera svenskar eller invandrare, men där elever som lyckas väl i skolarbetet i mindre utsträckning identifierades som invandrare. Hon refererar till ett par andra studier som visat hur elever med så kallad invandrarbakgrund undviker andra ”invandrarelever” för att undkomma det stigma som de uppfattar följer av att identifieras som tillhörande denna kategori (a.a., s.192). Detta kan jämföras med hur en del ungdomar i vår studie talar om sig själva i termer av ”ensamkommande flyktingbarn” och ”invandrare” på ett sätt som talar för att detta är förknippat med ett stigma, väljer bort att umgås med jämnåriga från sitt gruppboende eller till och med undanhåller sin bakgrund.

Individ- och problemrelaterad samverkan mellan skola och socialtjänst

Mot bakgrund av vad vi genom forskning vet om skolans och utbildningens betydelse för barn i utsatta livssituationer och för specifikt denna grupp, kan det tyckas anmärkningsvärt att endast några kommuner i denna studie hade en upparbetad samverkan med skolan kring denna målgrupp. Att få av barnen och ungdomarna uttrycker direkt missnöje med skolan i Sverige behöver inte betyda att deras skolgång är problemfri, utan kan vara ett uttryck för den prioritering ungdomarna ger skolan och vilka tidigare skolerfarenheter de har. Forskning har visat att barn i samhällsvård löper betydligt högre risk än andra jämnåriga att prestera sämre i skolan och att inte gå vidare till högre utbildning (se till exempel Hill, Höjer & Johansson 2011, Vinnerljung, Berlin & Hjern 2010). Orsaker till detta kan vara flera och sannolikt relevanta även för ensamkommande flyktingbarn, till exempel bristande kontinuitet i skolgången (se Spånberger Weitz 2011 för en översikt över forskning om skolsituationen för barn i samhällsvård). Mot denna bakgrund kan det vara vanskligt att utgå ifrån att allt är bra så länge ingen signalerar att det är problem, vilket förefaller vara en utgångspunkt för socialtjänsten i många fall. Utsatthet i en vardagspraktik riskerar också att föras vidare till andra (a.a.). Både skolan och socialtjänsten har ett ansvar för att så långt det är möjligt stödja dessa ungdomars möjligheter till en likvärdig utbildning.

SPRÅKEN SOM RESURS FÖR LÄRANDE

Detta kapitel handlar om hur barn och ungdomar beskriver sina språkkunskaper och vilken betydelse modersmålet har för lärande. Vi har valt att i ett separat avsnitt särskilt fokusera på språken eftersom detta är centralt för ungdomars möjligheter att gå vidare i utbildningssystemet. Intervjuerna berör följande områden: undervisning i modersmålet, studiehandledning på modersmålet, stöd och vägledning i skolarbetet.

ATT ÄGA TVÅ ELLER FLERA SPRÅK

En del av de ensamkommande barnen och ungdomarna kommer från länder med två eller tre officiella språk. I Uganda är engelska och swahili officiella språk, i Tunisien är det arabiska, franska och darija och i Eritrea arabiska, tigrinja och engelska. Vi har i intervjuerna frågat barnen och ungdomarna vilket/vilka språk de talar. Vi har däremot inte undersökt hur väl barnen talar, läser, skriver, förstår tal eller skrift i de olika språken.

De ensamkommande barnen i studien behärskar inte bara ett språk. Ungefär en tredjedel av dem har kunskaper i flera språk. Fyra barn har i intervjuerna angivit att de talar tre språk och ytterligare fyra säger att de är tvåspråkiga. Minas ger följande kommentar om sitt/sina modersmål: *"--- min mamma pratar kaldanska och min pappa pratar syrianska. Så jag kan prata båda. Men mest pratade vi arabiska hemma."* Förutom att föräldrarna har talat var sitt språk med barnet har de använt ytterligare ett språk i hemmet, så att barnet blivit trespråkigt. En annan ungdom, Amar, svarar på frågan om arabiska är hans modersmål: *"Nej för mig, jag väljer kurdiska, engelska, sen kommer arabiska språket."* I Sverige skulle han gärna vilja lära sig mer engelska. Ytterligare två ungdomar talar om att de har kunskaper i tre språk. Yilmaz har kurdiska som modersmål men han talar även arabiska. Han berättar att han även tittar på persiska filmer på TV. Hamid framhåller att hans modersmål är dari men tillägger: *"Jag kan persiska och jag kan läsa och skriva arabiska."*

Språkinläring har för en del gått till så att man i tidig barndom talat ett språk och sedan lärt sig sitt andraspråk genom skolans undervisning. Mustafas citat illustrerar detta.

...alltså kurdiska, det är mitt modersmål och arabiska, jag bodde i Irak... i Bagdad och fick lära mig arabiska... I skolan... Man fick inte kurdiska, alltså, bara arabiska.

Ännu ett sätt att bli flerspråkig förmedlar Kabir som talar dari som modersmål. *"Jag har lärt mig prata persiska... utanför skolan."*

EN HISTORISK TILLBAKABLICK

Här ges en historisk beskrivning av utvecklingen av de invandrapolitiska målen samt de beslut som gäller för utbildning av elever med utländsk bakgrund. År 1975 formulerade riksdagen ett antal invandrapolitiska mål som sammanfattades i begreppen jämlikhet, valfrihet och samverkan (SOU 1974:69, Prop.1975:26).

Jämlikhetsmålet syftar till att skapa likvärdiga möjligheter och levnadsvillkor för alla. Målet om jämlikhet innebär också krav på att samma regler ska gälla oavsett om man är immigrant eller infödd. Jämlikhetsmålet innebär för immigranten lika rättigheter och samma chanser att behålla sitt språk och praktisera sina kulturella aktiviteter som för den övriga befolkningen. *Valfrihetsmålet* innebär att språkliga minoriteter kan välja i vilken grad de vill uppgå i den svenska kulturella identiteten och i vilken grad de vill behålla och utveckla sin ursprungliga kultur och identitet. *Samverkansmålet* innebär samverkan mellan majoritetsbefolkningen och invandrar- och minoritetsgrupper. Målet för samverkan inkluderar ömsesidig respekt och solidaritet, vilket innebär att minoritetsgrupper ska ses som likvärdiga samhällsparter engagerade i samhällsfrågor och delaktiga i samhällsutvecklingen. Ytterligare mål för samverkan är utbildning och information för förståelse mellan människor med olika ursprung (SOU 1974:69).

Det viktigaste beslutet vad gäller utbildning för invandrarelever var den så kallade "hemspråksreformen" (Prop. 1975/76:118 och 1976/77:22) som började gälla 1977. Denna reform gav kommunerna möjlighet att organisera hemspråksundervisning, att informera immigranter om rättigheter och möjligheter till sådan utbildning, och att organisera utbildning i svenska som andraspråk. Enligt proposition 1984/85:100 Bilaga 10 ändrades kravet på att språket skulle utgöra *ett levande inslag i hemmiljön till ett dagligt umgängesspråk i hemmet*. Vikten av hemspråk poängterades för att bland annat uppnå målet tvåspråkighet. Aktiv tvåspråkighet som betonades i proposition 1984/85:100 Bilaga 10, innebar användning av båda språken i alla nödvändiga och önskvärda situationer på en förstaspråksnivå. Sedan 1994 kan eleverna erbjudas att läsa sitt modersmål som elevens val, alternativt att läsa det utanför skolans ordinarie schema (Utbildningsdepartementet 1993). Lsåret 1997/1998 fick andraspråks elevernas förstaspråk benämningen modersmål i stället för hemspråk (Skolverket 2000). De invandrapolitiska målen jämlikhet, valfrihet och samverkan (SOU 1974:69, Prop.1975:26) omformulerades år 1997 så att ömsesidig respekt och integration betonades (Prop.1997/98:16). Vad detta inneburit för de barn som kommer till Sverige och som saknar kunskaper i svenska vet vi än så länge lite om.

SPRÅKEN SOM RÄTTIGHET

Modersmålsundervisning

Den läroplan som nu gäller är Lgr11. I skollagen (SFS 2010:800) finns grundläggande bestämmelser om huvudmannens (kommunens) skyldighet att erbjuda modersmålsundervisning för elever som har ett annat modersmål än svenska, även om språket inte är dagligt umgängesspråk i hemmet. I läroplanen för grundskolan står följande. *"Undervisningen i ämnet modersmål ska syfta till att eleverna utvecklar kunskaper i och om sitt modersmål. Genom undervisningen ska eleverna ges möjlighet att utveckla sitt tal- och skriftspråk så att de får tilltro till sin språkförmåga och kan uttrycka sig i olika sammanhang och för skilda syften. Undervisningen ska bidra till att eleverna erövrar kunskaper om modersmålets uppbyggnad och blir medvetna om modersmålets betydelse för det egna lärandet i olika skolämnen/.../Undervisningen ska ge eleverna förutsättningar att utveckla sin kulturella identitet och bli flerspråkiga. Genom undervisningen ska eleverna därför ges möjligheter att utveckla sina kunskaper om kulturer och samhällen där modersmålet talas. Undervisningen ska också bidra till att eleverna utvecklar ett jämförande förhållningssätt till kulturer och språk."* (Lgr11, s. 87)

Myndigheten för skolutveckling säger följande om språkutveckling i sin kunskapsöversikt *"Att läsa och skriva"*:

- inlärnigen av svenskan, andraspråket, underlättas om barnet redan har en kvalificerad utveckling av sitt förstaspråk
- barnets språk- och begreppsutveckling sker parallellt på så sätt att de två utvecklingsdimensionerna ständigt påverkar och stödjer varandra
- en avstannad utveckling i ett förstaspråk innebär också ett avbrott i begreppsutvecklingen (Myndigheten för skolutveckling 2003, s.54).

Forskningen visar att om de grundläggande kunskaperna i ens eget språk är knapphändiga kan det vara svårt att bygga upp kunskapsbasen i andra ämnen när undervisning bedrivs på svenska (Eriksson 1994, 2002).

Barnen i vår studie berättar att det är ovanligt med skolundervisning i deras eget språk i både grundskolan och gymnasieskolan. Sju av de 28 intervjuade barnen uppger att de har erbjudits modersmålsundervisning i grundskolan, medan åtta barn berättar att de inte har fått sådan undervisning, men att de gärna vill ha det. Två barn har tidigare fått modersmålsundervisning i grundskolan men vill inte ha sådan undervisning i gymnasieskolan. Som anledning till att skolan inte har erbjudit sådan undervisning säger en del av barnen att det kan ha att göra med att skolan haft svårt att hitta språklärare samt att det råder resursbrist. Halima säger: *"Det finns ingen som har hemspråksundervisning i vår skola"*. Andra ungdomar ger liknande förklaringar till att undervisning i deras språk har uteblivit. *"Ursäkta, det finns ingen sådan undervisning här"*, säger Patricia.

Ett syskonpar säger att de inte har erbjudits någon modersmålsundervisning, skolan har inte kunnat hitta lärare, men att de under första året haft kontakt med sitt eget språk ändå. Den yngre, Asha, elva år vid första intervjun, säger: *"Jag har ju en... kontaktperson som pratar amhariska och när vi [hon och brodern] är med henne så pratar vi oftast amhariska."* Fadouma befarar att följande skulle kunna hända om hon inte fick modersmålsundervisning: *"Annars glömmmer jag mitt språk."*

16-åriga Ali säger vid andra intervjutillfället att han kan sitt modersmål: *"Jag kommer aldrig att glömma [det]."* Han vill i stället utveckla sin svenska och använder både datorn och lexikonet amhariska/svenska för att förstå innehållet i det han läser. Ett ytterligare exempel tas upp av en pojke som kom som 11-åring till Sverige. Han har haft modersmålsundervisning tidigare när han gick i språkklass men vill inte längre ha det. Som en av anledningarna till detta säger han att en föranmälan krävs. *"Man måste anmäla det och jag anmälde inte."*

Barnen själva har olika uppfattningar om behovet av undervisning i sitt eget språk. En del av dem som kommit under senare delen av sin tonårstid tycker att de inte behöver någon sådan undervisning, då de redan anser sig ha tillräckligt goda kunskaper. Anledningar till att man väljer bort undervisning i modersmålet kan vara att man förvärvat olika färdigheter i språket eller att man har någon i sin närhet som talar språket. Mustafa berättar att han har kontinuerlig kontakt med sin farbror och hans familj. Halima säger: *"Det är inte så noga. Jag kan ju både skriva och läsa [somaliska]."* Flera barn hävdar att de vill behålla kunskaperna i sitt språk samtidigt som de lär sig svenska. Kabir säger: *"Det är självklart, jag vill lära mig mer, om det är möjligt."*

Undervisning i och på annat språk än modersmålet

Det förekommer att undervisning ges i ett annat än barnets modersmål. Ett syskonpar som har dari som sitt modersmål har tillgång till persisktalande lärare, men skulle i stället föredra undervisning i dari. Anledningen till detta är enligt Mobin, en av bröderna: *”Vi förstår inte mycket vad han [läraren] säger... Det är persisktalande lärare... Han pratar inte dari, han pratar persiska.”*

Ytterligare en ungdom, Mohammed, berättar att han har modersmålsundervisning, men även för honom innebär det att läraren har persiska som sitt modersmål. I hans fall har skolan anställt en kvinna som kommer från Iran, men som enligt citatet nedan inte kan dari tillräckligt bra för att undervisningen ska gå fram.

*Jag frågade henne: vad betyder det här på dari och hon sa, jag vet inte. /---/
Hon pratar persiska med mig och jag säger: om du förstår dari måste du prata dari med mig. Okej, du kanske förstår mig, men jag kan inte förstå dig. Jag kan persiska, men jag kan det inte till 100 %. Jag sa, vill ni vara snälla och byta [ut] henne, men de sa: om du inte vill ha henne, annars får du klara dig själv.*

Förutom undervisning i något annat språk än modersmålet förekommer det att ungdomarna får studiehundledning på sitt andraspråk. Salah till exempel får förklaringar på engelska. *”Bara om jag har problem med att jag inte förstår, då förklarar de på engelska.”*

Studiehundledning på modersmålet

För grundskolan finns följande regler i skolförordningen angående studiehundledning på modersmålet. *”En elev ska få studiehundledning på sitt modersmål, om eleven behöver det. En elev som ska erbjudas modersmålsundervisning och som före sin ankomst till Sverige har undervisats på ett annat språk än modersmålet får ges studiehundledning på det språket i stället för på modersmålet, om det finns särskilda skäl”.* (SFS 2011:185) i 5 kap. 4§.

För gymnasieskolan gäller liknande regler enligt skolförordningen. *”En elev ska få studiehundledning på sitt modersmål, om eleven behöver det. Om det finns särskilda skäl, får en elev som har rätt till modersmålsundervisning och som före sin ankomst till Sverige har undervisats på ett annat språk än modersmålet ges studiehundledning på det språket i stället för modersmålet”.* (SFS 2010:2039) i 9 kap. 9§.

Enligt intervjuerna med barnen förekommer det sällan att studiehundledning ges på barnens språk i grundskolan och i gymnasieskolan trots rätten till det. Hundledning på modersmålet förekommer i enstaka fall när man har svårt att tillgodogöra sig undervisningen. Ett citat från Wahab illustrerar detta. *”Vi har en lärare i dari, hon kommer och hjälper /---/ Varje vecka har vi en eller två lektioner och vi kan tala om våra problem”.*

Det förekommer att barn som anser att de inte behöver undervisning i sitt modersmål, däremot önskar sig hundledning på detta språk. Halima säger: *”Jag skulle vilja ha en somalisk lärare som studiehundledare, med tanke på att jag inte kan så mycket svenska /---/det finns ingen som har det.”*

En del barn efterfrågar mer studiehandledning på modersmålet i grundskolan. ”Vi får stöd men inte tillräckligt.”, säger Mobin. Det förekommer i enstaka fall att ungdomar får studiehandledning i gymnasieskolan men det är ovanligt. Ahmed har studiehandledning på persiska en gång i veckan när han deltar i IVIK (Individuellt program, introduktionskurs).

ANDRASPRÅKSLÄRANDE

I läroplanen för grundskolan står det om svenska som andraspråk: ”Undervisningen i ämnet svenska som andraspråk ska syfta till att eleverna utvecklar kunskaper i och om svenska språket. Genom undervisningen ska eleverna ges förutsättningar att utveckla sitt svenska tal- och skriftspråk så att de får tilltro till sin språkförmåga och kan uttrycka sig i olika sammanhang och för skilda syften.” (Lgr11, s.239).

Majoriteten av de barn vi intervjuat deltar i undervisning i svenska som andraspråk i både grundskolan och gymnasieskolan. De har i intervjuerna kommenterat sina kunskaper och hur inläring av svenska går till.

Ungdomar lär sig lätt vardagssvenska, men har svårare att nå djupare kunskaper i språket. De möter ofta svårigheter i sina försök att lära sig svenska. Det framgår av kommentarerna att språkförståelse sker före aktiv språkanvändning. Halima ger följande svar på frågan om hon förstår vad de svenska lärarna säger: ”Från början var det väldigt svårt att förstå och svara. Nu förstår jag mycket mer än vad jag kan prata. Det går bättre och bättre, successivt.”

I klassrumssituationen visar sig problemen genom att ungdomarna har svårt att förstå begrepp och innehåll i undervisningen. Detta innebär att man också lätt kan känna sig ensam och utanför. Vi hör Mobin: ”Språk är väldigt svårt, vi kan inte förstå allt som sägs i klassen och det är väldigt tråkigt ibland.”

Hamid som kom som 17-åring till Sverige har efter nio månader här utvecklat en fullt förståelig muntlig svenska, men tillägger. ”Svenska är jobbigt och svårt. Jag måste studera och plugga mer.”

Några barn och ungdomar anser att de själva måste vara aktiva i att skaffa sig kunskaper i svenska, medan andra säger att de har fått hjälp av de vuxna i sin språkinläring. Det kan till exempel vara en familjehemspappa som hjälper med läxor eller en speciallärare i svenska som är ett stort stöd.

Lazhar säger att han har svårt i skolan med två språk samtidigt, svenska och engelska, men han har för övrigt lätt att lära sig. Lesley i sin tur anser att de ämnen, som har svår terminologi som historia och geografi, har hon svårast att tillägna sig på svenska.

Att lära svenska tar tid

Att skaffa kunskaper i svenska och att behärska det svenska språket tar olika lång tid. Mustafa, som kom som 17-åring till Sverige, berättar att han trodde att inläringen skulle gå mycket snabbt. Han säger: ”Alltså det här med språket, det räcker inte med ett år /---/. Om man lär sig ett nytt språk tar det fem år, kanske sex år.”

Salah berättar också att när han kom till Sverige trodde han att han snabbt skulle lära sig språket. Det visade sig vara svårt och mer tidskrävande än han tänkt sig.

SAMMANFATTANDE ANALYS

Två- och flerspråkighet

De ensamkommande flyktingbarnen behärskar inte bara ett språk utan flera av dem är två- eller trespråkiga när de kommer till Sverige. För tvåspråkiga barn har språkinläringen ofta skett *simultant* genom att föräldrarna talat var sitt modersmål med barnet. För trespråkiga barn har ytterligare ett språk introducerats antingen i hemmet eller utanför hemmet. En del barn har varit enspråkiga från början, men har senare blivit tvåspråkiga, till exempel genom att skolans undervisning har bedrivits på ett annat språk. I dessa fall talar man om *successiv* språkinläring när andraspråket kommer in i bilden efter tre års ålder (Arnberg 1984, McLaughlin 1984). Språket är ett levande väsen, det måste utfodras med nya kunskaper för att utvecklas och hållas vid liv. Man har ofta lättare att uttrycka känslor på modersmålet, medan andraspråket mera sällan är lika mycket förankrat i känslor. All språkinläring utvecklar tänkandet och tidig kontakt med flera språk kan tänkas leda till att flerspråkiga i högre grad utvecklar tänkandet och använder språket som stöd för sitt tänkande. Vygotsky (1987), en rysk psykolog, har bland annat visat att det finns ett nära samband mellan språk och tänkande. Tvåspråkiga barns språkanvändning skiljer sig från enspråkigas; de använder sina olika språk i skilda situationer, funktioner och roller. Språken utvecklas sällan likartat och parallellt utan kan i stället komplettera och berika varandra (Lindberg 2002). Trots att barnen har kunskaper i flera språk har de få tillfällen att använda dessa.

Tillgång till undervisning i och på sitt eget språk

Enligt de barn och ungdomar vi intervjuat får de sällan modersmålsundervisning; inte alls eller en timme i veckan i grundskolan och inte alls i gymnasieskolan. De får inte heller handledning på modersmålet i de två skolformerna. Barnen och ungdomarna får inte det stöd och den hjälp som Barnkonventionen ger dem rätt till. Skolan kan av olika skäl inte tillgodose barnens behov. Skolan har också haft svårt att rekrytera språklärare, framför allt i de språk som är mer sällsynta i Sverige men också på grund av resursbrist.

Det förekommer att modersmålsundervisning ges i ett språk som inte är barnets modersmål eller att studiehhandledning, det vill säga förklaringar, ges på ungdomens andraspråk i stället för på modersmålet. Det är enligt utsagorna olika hur barnen och ungdomarna ser på vikten av att utveckla sitt eget språk. Enligt Skollagen (2010:800) har barn rätt till *undervisning i modersmålet* både i grundskolan och i gymnasieskolan om fem elever önskar sådan undervisning. Barn har också rätt till *studiehhandledning på modersmålet* i båda skolformerna. Många ungdomar som kommit i åldern 15-17 år hade trott att det skulle gå fort att lära sig det nya språket, men det har visat sig att språkinläringen i många fall varit både svår och tidskrävande. Det finns också uttalanden som visar att barn lärt sig svenska snabbt, men deras kommentarer visar att det framför allt gäller de kommunikativa, inte de kognitiva färdigheterna. Det som är betydelsefullt vid andraspråksinläring är vilket stöd barnen får och vilka begåvningsmässiga resurser de har.

Modersmålet som symbolhandling eller tillgång

Barn som kommer till Sverige i ålder upp till yngre tonåren behöver fortsätta att utveckla det/de språk de kan bäst för att inte komma efter i sin kunskapsutveckling. Modersmålsundervisning stöttar inläringen av svenska. Elever som deltar i modersmålsundervisning lyckas bättre i svenska och i övriga ämnen än elever med annat modersmål som enbart undervisas på svenska (Josephson 2010). Det är med andra ord lättare att lära sig svenska om man behåller och utvecklar kunskaperna i sitt modersmål (Eriksson 1994, 2002). Samtidigt är det givetvis nödvändigt att flyktingbarn i Sverige parallellt med sitt/sina språk lär sig svenska. Torpsten (2008) hävdar utifrån sin studie att färdigheter i flera språk öppnar dörrar mot framtiden och mot världen utanför Sverige (s.131). Enligt vår studie ges de ensamkommande barnen små möjligheter att vidareutveckla sitt/sina modersmål.

Hyltenstam & Tuomela (1996) anser i sin granskning av modersmålsundervisningen att den inte tas på allvar utan snarast kan uppfattas som en symbolhandling som ser bra ut utåt. Elmeroth (2008) menar att ur ett maktperspektiv blir det uppenbart att modersmålsundervisningen befinner sig i ett underläge. Ständigt pågår argumentation kring ämnet modersmål och ämnet svenska som andraspråk. Andra ämnen i skolan blir inte ifrågasatta på samma sätt. Trots att undervisning i hemspråket/modersmålet har bedrivits i mer än 30 år har det svenska samhället inte bejakat betydelsen av flerspråkighet och flerkulturalitet. I olika sammanhang hävdas det att språk är makt och i den svenska skolan är det de svenska lärarna som har makten över språket. Den som behärskar språket har möjlighet att påverka sin omgivning. De flesta tjänar inte på att endast kunna landets språk. Framför allt gäller detta de som har ett annat förstaspråk än svenska (a.a.). Alla har nytta av att kunna använda sitt förstaspråk där det är möjligt. Enligt Elmeroth (2008) behöver skolan skapa strategier *"för att överbrygga språkliga och kulturella avstånd som kan hindra eleverna från en likvärdig skolgång."* (a.a., s. 97). Elmeroth (2008) hävdar att det finns ämnen som är särskilt svåra för elever med andra förstaspråk än svenska. Det gäller till exempel SO- och NO-ämnen. De barn och ungdomar vi intervjuat ger uttryck för sådana erfarenheter.

Att ha ett annat modersmål än målspråket svenska är enligt Lahdenperä (1997, 2004) avvikande från det gängse i den svenska skolan. Torpsten (2008) skriver att i skolan framställs *"det avvikande och annorlunda modersmålet"* som något bristfälligt men att ha ett annat modersmål i mötet med den svenska skolan kan också beskrivas som en tillgång och som komplement. I inläringen av ett nytt språk är omgivningens och barnets attityd både till språket och till det som ska läras in avgörande för studieresultat (Eriksson 1994, Cummins & Schechter 2003). I Torpstens studie (2008) var både egna och andras attityder till eleverna, till deras modersmål och till svenska som andraspråk avgörande för andraspråksutvecklingen. Olika språks värde (se Kapitel Mötet med det nya landet) har kommenterats av ungdomarna. De anser att man har mer värde genom att använda det nya landets språk. Omgivningens attityder avspeglas i ungdomarnas inställning till svenska.

Skillnad mellan kognitiva och kommunikativa färdigheter

Beträffande de nyanlända flyktingbarnen är det angeläget att uppmärksamma skillnaden mellan *kognitiva färdigheter*, det vill säga att uppnå djupare, abstrakta språkkunskaper och *kommunikativa färdigheter*, att tala och kommunicera i förstaspråk och andraspråk. Det är skillnad mellan att använda ett språk för att ta till sig kunskap och att kunna tala och använda språket muntligt för kommunikation (Cummins & Swain 1986, Eriksson 1994, 2002). Den

som till exempel har somaliska som sitt modersmål och har goda kognitiva färdigheter i somaliska kommer också att lättare inhämta goda kognitiva färdigheter i svenska. För nyanlända som kommer i övre tonåren är det viktigt att uppmärksamma hur inläring i första- respektive andraspråk sker. Kommunikativa färdigheter i andraspråk uppnår ungdomarna som kommer i tonåren inom cirka två år efter ankomsten men att skaffa kognitiva färdigheter tar betydligt längre tid. Förutom förståelse och begriplighet i undervisningen måste eleverna kunna relatera innebörden av de ord som används till egna upplevelser. Så länge ett barn inte behärskar undervisningsspråket kommer det att ha sämre förutsättningar än elever med svenska som modersmål.

Andraspråklärande tar tid

Att lära sig ett nytt språk tar olika lång tid. Det beror på vid vilken ålder man kommer i kontakt med språket, i vilken utsträckning man utvecklar skolrelaterade kunskaper på sitt modersmål, hur mycket av det nya språket man möter och hur det används i det sociala livet. Skillnaden kan bero på psykologiska och sociala faktorer. Andraspråksinläring brukar ta fem till sju år vid ankomst i skolåldern (Cummins & Swain 1986). Undervisning påskyndar språkinläring (Long 1983) och leder till en högre grad av språkbehärskning än enbart naturlig inläring. Ämnet svenska som andraspråk kan av ungdomarna upplevas som ett ämne för de elever som är mindre kunniga och bygger därmed på bristtänkande (Lahdenperä 1997). Flera ungdomar i vår studie ger uttryck för känslan av att man är annorlunda och har sämre kunskaper än sina klasskamrater. Detta kan som Torpsten (2008) visar inverka negativt på ungdomarnas självförtroende och utvecklingen av egna möjligheter.

Betydelsen av färdigheter i språk

Vad innebär det om barnens och ungdomarnas kunskaper i eget/egna språk inte tas tillvara? Jonsson (2008) hävdar att om barn upplever att deras språk inte är en värdefull tillgång kan det skada deras självbild. Elmeroth (2008) framhåller: *"Att berövas sitt modersmål, sitt förstaspråk, innebär att berövas det språk på vilket man har lärt sig att tala och förstå världen"* (a.a., s.86). Utifrån vårt material ställer vi oss kritiska till att man i det svenska samhället inte ser de ensamkommande flyktingbarnens språkliga resurser som en tillgång. Detta medför att man inte heller tillvaratar deras kunskaper och den kompetens som barnen har.

Att hantera olika undervisningssituationer

Att kunna hantera en undervisningssituation där några elever har bristande kunskaper i svenska ställer krav på läraren. Då kan det vara en fördel om man tar hänsyn till elevens samlade språkliga kompetens. Hur använder eleven språk? Finns det andra språk som kan kompensera bristerna i svenska? Finns någon annan deltagare i gruppen som har kunskaper i elevens modersmål och kan förklara? Förekommer kodväxling, det vill säga använder eleven uttryck från ett eller flera andra språk för att göra sig förstådd, låneord, andra former av språklig blandning? Lindberg (2002) skriver att en del forskare menar att användningen av flera språk samtidigt kan betraktas som ett språk i sig. I stället för att jämföra tvåspråkiga med enspråkiga, bör man enligt Jørgensen och Holmen (refererad i Lindberg 2002) se på tvåspråkigas språkliga resurser utifrån en *integrerad tvåspråkighetsnorm*: hur utnyttjar eleverna hela sin samlade språkliga kompetens som omfattar kodväxling, det vill säga att växla mellan språken, brytning, lånord, blandning av språk etcetera? I stället för att se

kodväxling som tecken på bristande språkförmåga ges den tvåspråkiga möjlighet att utnyttja hela sin språkliga potential och hela sitt språkliga register på ett sätt som enspråkiga ofta saknar möjlighet till (a.a.). Drygt en tredjedel av de ensamkommande barnen och ungdomarna i vår studie är två- eller flerspråkiga vid ankomsten. Man kan förmoda att de skulle ha bättre förutsättningar att gå vidare i utbildningssystemet om deras språkkunskaper togs tillvara i den svenska skolan.

Interkulturellt synsätt

Uppfattningen att modersmålen kan ses som resurs harmonierar väl med ett interkulturellt synsätt för lärande. Interkulturellt synsätt förespråkas i skolsammanhang (Lahdenperä 2004) och interkulturell kompetens betonas till exempel i kursplanerna för engelska och för moderna språk. I kursplanen i moderna språk (2000) står det att förmågan att reflektera över likheter och skillnader mellan egna kulturella erfarenheter och kulturer i de länder där språket talas utvecklas hela tiden samt leder på sikt till förståelse för olika kulturer och interkulturell kompetens. Uttrycket interkulturell kompetens innebär att man förväntar sig vad eleverna ska uppnå och ställer också krav på lärare som undervisar eleverna att de ska vara språk- och kulturdidaktiskt medvetna, att de ska ha *”en bred generell kunskap i kultur, kunna problematisera bärande begrepp för att hjälpa eleverna att utveckla interkulturell kompetens”*. (Lundgren & Sercu 2006, s. 133, refererad i Jonsson 2008). Enligt Lahdenperä (2011a) har vi i Sverige en skola som utgår från ett monokulturellt perspektiv trots att många barn och ungdomar som lever i Sverige har tillhörighet och rötter i olika kulturer och har flerkulturell identitet. En förutsättning för att eleverna ska kunna utveckla interkulturell kompetens är enligt Jonsson (2008) att de kritiskt får diskutera och problematisera begrepp som kultur, den monokulturella normen, den enspråkiga normen, tvåspråkighet, flerspråkighet etcetera. Liknande diskussioner kan medvetandegöra elever om språklig och kulturell mångfald hos både sig själva och andra (a.a.).

I UNESCO:s (Förenta Nationernas organisation för utbildning, vetenskap och kultur) rekommendation som antogs 1974 står att medlemsstaterna på olika sätt och i olika typer av utbildning bör främja studier av skilda kulturer, deras ömsesidiga inflytande, framtidsutsikter och levnadssätt för att gynna en ömsesidig förståelse av skillnaderna mellan dem samt att ansträngningar bör göras för att utveckla och förmedla ett internationellt och interkulturellt synsätt på alla stadier och former av utbildning. I Europarådets rekommendation från 1984 om *Training of Teachers in Education for Intercultural Understanding* föreslås interkulturell undervisning som lösning på de utbildningsproblem som härrör från migrationen och sociala problem som diskriminering, rasism och etniska fördomar som migrationen synliggör i samhället. Den interkulturella undervisningen är Europarådets metod för att integrera olika kulturer, minoriteter och länder i det gemensamma Europa och skapa europeisk samhörighet (refererad i Lahdenperä 2011b). Enligt Bunar har det interkulturella perspektivet börjat genomsyra undervisningen i skolan under 2000-talet. Man förespråkar *”genomgripande organisatoriska och pedagogiska förändringar av den svenska skolan så att den blir mer anpassad till elevernas sociala och kulturella förutsättningar”* (Bunar 2010, s.112).

Att gå vidare i utbildningssystemet

Ungdomar som kommer till Sverige i tonåren får självklart färre år att nå de nationella målen för att kunna gå vidare till gymnasieskolan. 37 procent av utrikesfödda ungdomar saknar

behörighet när de går ut årskurs nio (Skolverket 2010). En del av orsakerna till detta är som tidigare nämnts:

- Det tar fem till sju år att uppnå kognitiva, begreppsmässiga färdigheter för att kunna ta till sig skolans undervisning för ungdomar som kommer i senare tonåren (Cummins & Swain 1986). Det medför att innehållet i undervisning inte går fram.
- Enligt PISA, en OECD-studie som mäter kunskaper i läsförståelse, matematik och naturvetenskap, är det nästan en femtedel av de svenska eleverna som inte når upp till basnivån i läsförståelse (Skolverket 2010). För de sent anlända som får studera på sitt andraspråk där deras kognitiva kunskaper är bristfälliga blir det extra svårt att förstå det de läser. Kunskaperna blir därmed ungefärliga – inte exakta.
- Många ungdomar får varken undervisning i modersmålet eller studiehandledning på modersmålet enligt vår studie.
- Ungdomarnas kunskaper i eget/egna språk ses i liten utsträckning eller inte alls som resurs för lärande.
- Trots att undervisning i hemspråk/modersmål bedrivits i 35 år har man i samhället inte lyckats förvalta de nyanländas språkkunskaper.
- Många ungdomar stannar alltför länge i förberedelseklass och IVIK (se tidigare kapitel om skolan). Längden på vistelsen i dessa klasser, där undervisningen fokuserar på studier i svenska, är ofta ett till två år, men ibland sträcker den sig upp till fyra år (Brendler-Lindqvist & Hjern 2010).
- Många ungdomar får inte behörighet i svenska i årskurs nio. För samtliga nationella program gäller att eleven ska ha godkänt betyg i svenska/svenska som andra språk, engelska och matematik. För yrkesprogrammen gäller godkända betyg i ytterligare fem ämnen, det vill säga i åtta ämnen sammanlagt. För de högskoleförberedande programmen gäller dessutom att eleven ska ha godkända betyg i ytterligare nio ämnen det vill säga i sammanlagt 12 ämnen.

Med tanke på ovan nämnda argument har de flesta ensamkommande ungdomar mycket små möjligheter att fortsätta inom utbildningssystemet om deras situation inte uppmärksammas och om extra åtgärder inte vidtas. Majoriteten av dem saknar föräldrar i Sverige och vuxenstöd saknas på både individuell och samhällsnivå. Det finns en samstämmighet mellan tidigare språkforskning och ungdomarnas utsagor i vår studie. Vår tolkning av ungdomarnas utsagor är att det är av yttersta vikt med modersmålet för ungdomarnas utveckling och deras framtid. Det är en utmaning för skolan att planera för dessa ungdomars utbildning så att deras språkliga resurser och möjligheter tas tillvara. En tänkbar orsak till svårigheterna för dessa ungdomar att gå igenom utbildningssystemet är att deras resurser inte tas tillvara, vilket på sikt får konsekvenser för deras etablering i samhället.

ATT BALANSERA MELLAN OLIKA TILLHÖRIGHETER

Sedan mitten av 1990-talet har det transnationella perspektivet haft en central betydelse i svensk forskning om internationell migration. Transnationellt perspektiv i vår studie av ensamkommande flyktingbarn innebär att fokus inriktas på det gränsöverskridande, vad som händer med barnen i mottagarlandet, vilka relationer de utvecklar här och hur barnen ser på kontakten med sina närstående. Med tillhörighet menar vi upplevelsen av att tillhöra en grupp av människor med gemensamt ursprung, kultur och språk men också känslan av att tillhöra en ny gemenskap i ett nytt land.

Det transnationella perspektivet och begreppet *diaspora* är av intresse för denna studie. Transnationalitet används för att beteckna människors nätverk och rörelser över gränserna mellan olika länder, medan diaspora används för att uttrycka en social gemenskap i vilken ett hemland utgör en central känslomässig knutpunkt (Olsson 2007, Kugelberg 2005).

I detta avsnitt tar vi del av barnens berättelser om vad mötet med en annan kultur innebär. Vi får också ta del av hur de gör jämförelser mellan det de är vana vid och det nya. Vi vill se om barn behåller kontakt med sina anhöriga i hemlandet och på vilket sätt. Vi undersöker hur de beskriver att de blir bemötta här i Sverige. I detta avsnitt beskriver vi också hur socialarbetarna ser på sitt arbete med barnens transnationella kontakter.

Wahab som bott ett år i Sverige ger uttryck för sin dubbla tillhörighet: *"Jag tillhör nu båda [hemlandet och Sverige]"*.

FYSISKT FRÅNVARANDE – MENTALT NÄRVARANDE

Det barnen har gemensamt är att de kommer till Sverige ensamma utan sina föräldrar eller vårdnadshavare. Man kan undra hur det blir för dem när de skiljts från sina närstående – ofta under dramatiska former. Deras närmaste är inte fysiskt närvarande, men är det mentalt i barnens inre. Genomgående framgår det i materialet att barnen saknar sina anhöriga, framför allt sin mamma. Wahab säger vid uppföljningsintervjun att han ringer till sin mamma varannan vecka. Anledningen till den glesa kontakten är att hans mamma inte har råd att ringa. Andra har inte lyckats få tag på sina anhöriga. För barnen handlar det om svåra existentiella tillstånd som innebär känslor av oro, längtan och ångest. Mohammed som i unga år smugglades till Iran när hans mamma och två yngre syskon försvann, pappan var död redan tidigare, säger:

Jag vet ingenting om min mamma... när en person säger något om sin mamma blir jag jätteledsen. Jag har ingen mamma. Kanske åker jag till Iran eller Afghanistan, kanske känner de [igen] min mamma /---/Alla har en mamma och en pappa men jag har ingenting... Min mamma vet inte var jag är och jag vet inte var hon är. Hon kanske tänker att jag är död nu. Kanske min mamma tänker så.

Mohammed hoppas att efter 18 års ålder kunna åka tillbaka och hämta sin mamma till Sverige. *"Jag behöver min mamma."* Hamid hade inte heller någon kontakt med sin familj, mamma, yngre syster och äldre bror, vid första intervjun. Han är orolig för dem och vet inte var familjemedlemmarna är. Han har följande tankar: *"Min mamma förstår ingenting... att var är jag? Var bor jag? Är jag i Afghanistan, Pakistan, Iran, Italien?"*

Han föreställer sig att mammor tänker så om sina barn och att det är jobbigt. Efter ett år vid andra intervjun berättar han att hans mamma har ringt en gång, från Pakistan. Han är fortsatt orolig för sin familj och ger uttryck för att detta är hans främsta problem: *"När jag frågade efter min pappa och bror, blev hon jätteledsen och kunde inte prata och kunde inte fortsätta."*

Sedan de flyttade till Sverige har de flesta av barnen någon form av kontakt med anhöriga i hemlandet eller var de än befinner sig. Dialogen med Omar får illustrera:

Int.: Vilken kontakt har du med din mamma i dag?

Omar: *Jag har kontakt. Vi pratar med varandra en gång i veckan... De har inga pengar. Det är jag som ringer.*

Int.: Planerar ni när ni ska ringa?

Omar: *Jag bara ringer. Det är inte planerat. Jag vet inte när jag har tid att ringa dem.*

Int.: Har de telefon?

Omar: *När de var i Somalia var det en kille som hade telefon. Då ringde jag till honom och sa att jag var hemma den och den tiden, då jag ville nå min mamma.*

En annan ungdom berättar att det inte är möjligt för honom att ha kontakt med sin familj. Det är ingen postgång i den by där familjen bor. Han vill inte utveckla sitt svar. Utanför intervjun säger mamman i det familjehem där han bor att i kontakt med Röda Korset har hon fått veta att inga kontakter kan tas på grund av att de styrande i landet kan komma att utsätta familjen för repressalier.

Ett avsnitt ur en intervju med Patricia, 17 år vid ankomsten, som har en syster och en dotter boende i hemlandet som hon har kontinuerlig kontakt med:

Int.: När är du lite glad?

Patricia: *När jag pratar med min syster ibland.*

Int.: Kan hon göra dig lite glad?

Patricia: *Ja, när vi pratar i telefonen och hon påminner mig om när vi var tillsammans, vad vi gjorde, vi brukar skoja och jag brukar skratta.*

Hon talar med systemen nästan varje dag. De pratar om hur det blir när de någon gång träffas och kan vara tillsammans som en familj.

Banden mellan föräldrar och barn uppges av en del ungdomar vara så starka att även efter en eventuell egen familjebildning vill man bo nära varandra. Vi hör Yilmaz:

Vi, från Irak, jag älskar min mamma och pappa så mycket. Jag kan, om jag gifter mig ... jag måste vara nära dem. I samma hus. Jag vill inte lämna dem. Det är lite starka känslor liksom mellan oss i familjen.

Olika sätt att hålla kontakt

För att säkerställa de hotade sociala banden till hemlandet förekommer det att ungdomar uttrycker tacksamhet mot dem som bekostat deras resa och att de regelbundet skickar pengar till sina anhöriga. Yilmaz berättar:

... när jag får pengar från CSN, jag skickar pengar till mamma, varje månad. Alltså lite pengar. Det är bra för dem, men här, jag röker inte och jag dricker inte, så jag sparar pengar. Och jag skickar till dem 200 dollar varje månad.

Ungdomarna berättar att TV-tittandet är ytterligare ett sätt att ha kvar kontakten med hemlandet och att hålla sig informerad om det som sker där, även om det som visas på nyheterna kan vara skrämmande. En möjlighet att hålla sig uppdaterad om utvecklingen i landet och vad som händer med släkt och vänner där är att titta på program på sitt eget språk för att lätt kunna uppfatta det som förmedlas.

LÄNGTAN EFTER FAMILJEÅTERFÖRENING

Fem barn uttrycker att de gärna vill att någon i deras närmaste familj ska flytta till Sverige. Hayat säger att det är mycket svårt att komma hit utan sin familj. Hon önskar mest av allt att få återförenas med sin mor: *"Jag vill vara med min mamma, att hon ska komma hit. Jag hoppas det... jag vill bo här med min mamma, tillsammans i något eget."*

Ansar berättar att hans familj flyttar hela tiden, de lever som nomader, vilket gör att de är svåra att nå. Han uttrycker en försiktig optimism inför en eventuell återförening. *"Nu behöver jag hitta mina föräldrar. De måste gå till intervju och kanske komma hit"*.

Omar, född och uppvuxen i Mogadishu, vars far greps när de fortfarande bodde i Somalia, berättar vid intervjun att hans mamma och syskon är på väg till Addis Abeba för att söka uppehållstillstånd i Sverige. Younis som också kommer från Somalia säger att han fortfarande letar efter sina anhöriga. *"Om jag kommer att få kontakt med dem, självklart, jag kommer att se till att de kommer hit"*.

Även om barnen skulle vilja ha sina föräldrar här är det inte säkert att föräldern/syskonen vill flytta till Sverige. En av ungdomarna åkte tillbaka för att hämta sin mamma och sina syskon från Iran men de ville inte flytta. Familjen har redan en gång tidigare bytt land genom att flytta från Afghanistan till Iran: *"De ville inte... De bara: 'Vi trivs här. Vi vill inte lämna hemlandet. Flytta och komma till Sverige, skapa ett nytt liv. Utan släkt...'"* För honom känns det svårt: *"Det känns jättetråkigt faktiskt. Jag fantiserar hela tiden när jag sitter i mitt rum, jag tänker att min lillebror springer här... det är lite svårt."*

Två barn har återförenats med sin familj i Sverige. Youssef, ett av dem, hade inte haft kontakt med sin familj under ett helt år. Hans pappa blev dödad i kriget när Youssef var 13 år. Innan han åkte från Somalia hade hans mamma övertygat honom om att han skulle lära känna många somalier i Sverige. Mycket riktigt fick han hjälp av en släkting till familjen att efter ett år återuppta kontakten med sin familj som hade flytt till Etiopien. Denna kontakt med släktingen förmedlades i sin tur av hans lärare i skolan. Han har nu återförenats med sin mamma och fem syskon samt två syskonbarn i Sverige. Han berättar om återföreningen:

När de var på väg och satt på flygplanet och skulle hit, jag tänkte hela dan. Fan, jag kunde inte sova. Jag grät lite när jag var där på Arlanda. Hjärtat slog... Jag grät för jag var så glad...

Youssef visar återföreningens betydelse: ”Men nu när min familj kommit hit har jag blivit ’normal’. Men förut kunde jag inte sova. Jag tänkte på dem [mamma och syskon] hela tiden, i skolan.”

Många barn berättar om sin saknad, nästan alla tar upp oron för och längtan efter familjen, som kan befinna sig på flykt. Familjen kan också riskera att råka illa ut om barnen eller de anhöriga i hemlandet tar kontakt med varandra. Barnen beskriver att de vill ha och att de i de flesta fall har kontakt med sina anhöriga i den mån de har sådana, oavsett var de befinner sig i världen.

ATT NAVIGERA MELLAN KULTURER

Kultur är ett kritiserat begrepp men både barn och socialarbetare använder det. Vi menar att begreppet har relevans även om det finns många olika tolkningar. Vi har i intervjuerna inte ställt direkta frågor om kultur och kulturmöten utan har närmat oss barnen genom att fråga vad de tänker om att skapa nya kontakter med människor som de möter här. Exempelvis har vi frågat: ”Hur tycker du att det är att bo i Sverige? Hur är människor mot dig? Är människor annorlunda mot dig för att du kommer från ett annat land, i så fall på vilket sätt?”

I sina svar resonerar ungdomarna om likheter och skillnader i levnadssätt mellan det de är vana vid och det de möter i det nya landet. De reflekterar över närhet och distans i olika människors beteenden. Ungdomarna diskuterar olika aspekter av vad de kallar kultur och som de möter i gruppboenden, familjehem och skola. Deras sätt att leva utmanas och de både relaterar till och ser sin egen bakgrund med nya ögon. Hassan jämför familjelivet i den familj han bor hos med familjelivet som han är van vid. Han säger:

Det är stor skillnad, alltså, vi har en annan kultur. Till exempel brukar vi ha mycket kontakt med släkten, med farbror och farmor och så där... Men här... ni brukar inte ha så mycket kontakt med släkten...

Mustafas berättelse visar humorns betydelse i kontakten. Svårigheten att skoja beror enligt honom inte på språket utan har att göra med vad man uppfattar som roligt: ”I Irak brukar vi skoja mycket, ganska ofta, men här i Sverige funkar det inte... det är speciell humor.”

Ungdomarna talar om sina reaktioner när de i olika situationer möter ”svenskar”. En del anser att svenskar är mer slutna än vad de är vana vid. Halimas citat kan illustrera detta: ”Svenskarna, de alltså, de är tystlåtna, de pratar inte.” Patricia är inne på samma linje, men tillägger att hon mest umgås med jämnåriga som kommer från andra länder:

Jag har varit här i ett år och en månad och jag har inte fått någon svensk kompis. Det är bara vi som kommer som invandrare. Så det är svårt... Jag vet inte men det kanske är er tradition /---/ I mitt land är vi öppna. Vi älskar varandra. Vi pratar med varandra, men här, nja, jag vet inte.

På frågan om huruvida det är lätt eller svårt att få vänner här i Sverige säger Asha. "För mig var det lätt men man måste kunna vara sig själv innan liksom kompisarna kommer." Andra har inte haft det lika lätt att få kamrater. Halimas och Minas citat illustrerar detta.

Skolan är stor och det finns också svenska barn som går där, men vi umgås inte med varandra.

Det är bara irakier i den här skolan. Jag har inga svenska kompisar. Jag känner några irakiska flickor. Vi bor grannar med varandra. De pratar jag med mycket. Vi går ut och träffas.

Kontakterna med svenska ungdomar uppfattas som ytliga och ungdomarna upplever spärrar som är svåra att passera. De har reflekterat över människors beteenden i Sverige och i sitt hemland och sett skillnader i hur människor förhåller sig till varandra vad gäller närhet och distans. Hayat säger:

Jag tycker att svenska människor... visar med kroppsspråket, lutar sig tillbaka. De är kalla som vädret. Till exempel när de kommer säger de hej, hej, sen är det slut. I mitt land ger man varandra kärlek och kramar. Man ger varandra en kyss /---/ Men de [svenskarna] är sådana, de kan fortsätta att vara det för det går nog inte att ändra. De är födda så, det är deras tradition. Det går nog inte att ändra. I mitt land är det mycket skratt, kanske för mycket.

Wahab uttrycker sig på följande sätt:

De är snälla men de är annorlunda. De är inte som i mitt hemland eller iranier /---/ att det är lite längre avstånd mellan. Men de är snälla, jag vet. De har kanske... jag säger såhär, de är lite rädda.

I mötet med människorna i Sverige är barnen och ungdomarna måna om att lära sig de koder som gäller här. De navigerar mellan det de är vana vid och det nya genom att hela tiden modifiera och korrigera färdriktning i sitt liv och i mötet med sin omvärld för att smälta in i sin omgivning.

RELIGION SOM TRYGGHET

Ett fåtal barn har uttryckt att de är troende, antingen muslimer eller kristna. Det förekommer att barn, som inte har utövat sin religion aktivt i sitt hemland, har börjat göra det i Sverige. Ett av barnen berättar i intervjun hur han och hans bror praktiserar religion.

Int.: Du utövar religion aktivt, dagligen!

Mobin: Ja, vi [han och brodern] försöker göra det när vi har tid... Vi utövar... Nu går inte det för att nu är det skolan som har börjat.

Int.: Hur är det med ramadan? Hur fungerar det?

Mobin: Jag fastar... Det går bra.

Int.: Det går bra. Du har gjort det i ditt eget land också?

Mobin: Nej, jag började i Sverige.

De två syskonen uppsöker moskén regelbundet för att be och fastar under ramadanmånaden.

Mustafa, å andra sidan, säger att han är ”aktiv muslim” och utövar sin religion dagligen, vilket han också gjorde i Irak. Yilmaz däremot beskriver att han praktiserade religion i sitt hemland men i Sverige hinner han inte göra det. Han har fått ett råd av en imam att han måste både be och fasta: ”*Man ber, man måste be, alltså fem gånger om dagen. På morgon, middag och kväll, och natten och sådär. Man måste vara i rätt tid...*”. Han beskriver sin frustration när han inte hinner med de krav som ställs:

... men jag kunde inte hinna alltså, göra det. Då måste jag, om jag inte kunde göra på morgonen, då måste jag göra på middag. Om inte på middag, så då måste [det] vara i eftermiddagen. När jag ser mina kompisar, de fastar... jag kan inte, förra året eller när jag kom till Sverige, jag gjorde fasta i hela månaden. Men nu är det dåligt faktiskt med mig.

Ytterligare en ungdom, Hamid, förklarar att han besökt moskén en gång i Sverige. Han vill göra det varje fredag men inser att han inte hinner eftersom han går i skolan. Däremot försöker han gå till moskén under sportlovet och sommarlovet. Han har både förkovrat sina kunskaper i olika religioner men också lärt sig ett nytt språk genom att under några år regelbundet besöka moskén i Afghanistan. Han gick där i koranskolan enligt sin pappas önskemål.

Några barn är delaktiga i religiös gemenskap vilket de inte var i sitt hemland. Vi tolkar detta som att de har behov av att känna trygghet och tillhörighet i något som var betydelsefullt i hemlandet, även om barnen där inte aktivt deltog i religiösa sammankomster. Det finns också de som utövat sin religion i hemlandet men som här har svårt att hitta sätt att praktisera sin religion och ingå i religiös gemenskap i ett sekulariserat samhälle som Sverige.

ATT BLI ACCEPTERAD ELLER AVVISAD

Som tidigare nämnts har en tredjedel av barnen och ungdomarna erfarenheter av att ha tillhört en minoritet i sitt hemland. Amar som lämnade Syrien när han var nio år gammal flyttade med sin familj till Libyen men familjen fick problem även där eftersom ”*de gillar inte kurder i Libyen*”, säger han. Han berättar att när han bodde i Syrien kunde han inte uppge att han var kurd samtidigt som han var syrier. Även i Sverige har hans ursprung och identitet ifrågasatts när han sökte uppehållstillstånd: ”*... jag väntade en och en halv månad för att göra språkprovet för att dom ska se om jag bodde i Libyen eller dom ska bekräfta varifrån jag kom.*”

När barnen beskriver hur de blivit bemötta i Sverige uttrycker de flesta att de blivit korrekt behandlade men att det är svårt att få kontakt och skapa nya relationer. Några få berättar att de har blivit mindre väl behandlade. I början av vistelsen är det många barriärer som ska passeras. Youssef berättar:

Första gången var jag lite rädd... Men nu känner jag dem. De är som min mamma och [mina] syskon /---/ Från början var det svårt eftersom vi hade olika kulturer och olika språk. Men sen fattade vi skämt och förstod varandra /---/ när jag kom sa de att jag skulle leva på samma sätt som deras barn i huset... de blev god man också.

Av intervjun med Asha framgår det att hon är omtyckt bland sina vänner och att hon har lätt att uttrycka sin åsikt i diskussioner. När hon utvecklar sina tankar framgår det att hon uppfattar att hon ibland behandlas annorlunda: ”... mer än hälften är jättesnälla. Sen kommer typ två, tre stycken: 'Ja men det där är fel'. Liksom jag sa bara min åsikt, jag kan inte ändra på vad jag tycker... Jag vet inte. Typ, ja, kan vara vad som helst.”

Int.: Ja. Är det för att du är populär och har mycket kompisar eller...? Varför reagerar en del så?

Asha: --- ibland känns det som det är bara för att jag är såhär annorlunda och har mörk hud och liksom /---/ Att dom kan bättre än vad jag kan för att dom är svenskar, för det är rätt många som beter sig så. Jag har ju fått mycket... och allt annat också liksom. 'Men du kan ju ingen svenska' och en massa saker... Det är typ mer än hälften som säger att jag är bra på svenska.

En del barn och ungdomar beskriver upplevelser som kan tolkas som diskriminering och kränkningar i mötet med svenska ungdomar, vilket följande citatsekvens också visar. Mohammed som tillhörde en etnisk minoritet i Afghanistan, men bodde i Iran innan han flyttade till Sverige berättar i intervjun:

Int.: Har du själv varit med om att du inte har känt dig respekterad här i Sverige?

Mohammed: *Alla respekterar inte mig... Dom vet att vi kommer från ett annat land och att vi inte förstår och så, men dom respekterar inte.*

Int.: På vilket sätt?

Mohammed: *Till exempel, om vi går till doktorn, som säger: du kommer från Afghanistan, dom blir lite så... Till exempel, om jag skulle säga att jag kom från Italien skulle dom respektera mig, ja det landet är bra, där finns inget problem. Men mitt land har problem. Därför respekteras man inte.*

Int.: Menar du att det är olika från vilket land man kommer?

Mohammed: *Ja, dom bara tänker, vilket land kommer du ifrån. Om landet är fint respekteras man. Men vad ska jag göra. Mitt land har problem. Jag är inte någon taliban. Om jag vore taliban vore jag inte här. Men jag har problem, det är därför jag är här.*

Uppfattningar om att man känner sig respekterad förekommer också. Amar anger som anledning till att han flyttade till Sverige att han sökte frihet och acceptans oavsett etnisk och religiös tillhörighet. Efter en tid i Sverige säger Amar att han är accepterad av dem han möter här:

De behandlar mig som om jag vore en av dem. De tänker inte att 'Ja, den här människan kommer från ett annat land' och de är dumma mot en, nej det är inte så.

Wahab, också han med minoritetsbakgrund vars föräldrar flyttade från Afghanistan till Iran innan han föddes, säger:

Det känns att alla ser mig som en människa och inte som en från ett annat land, och det är det som är bra med Sverige. Men mest har jag känt i Iran som diskriminerad för att det var inte mitt eget folk. Man blev väldigt nedvärderad där.

De ungdomar som tillhört en minoritet i det land de kommer ifrån har mer reflekterat över det bemötande de får här i termer av acceptans, ambivalens eller avvisande. Det bemötande en del ungdomar enligt intervjuerna fått utmärks av tillhörighet genom att de blivit accepterade och inkluderade i gemenskap med till exempel släkt och vänner. Det finns även exempel i vårt material på att en ungdom sagt sig vara adopterad för att bli accepterad av sin omgivning. Ett ambivalent bemötande handlar om hur personer i omgivningen förhåller sig till ett ensamkommande barn och kan ändra sin uppfattning eller sitt beteende beroende på den information, exempelvis om ursprung och identitet, de fått. I ett fall ändrade Migrationsverket sitt beslut och medgav asyl efter att språkprov genomförts och visat överensstämmelse med uppgiven identitet. De ungdomar som uttrycker att de mött avvisande beteende har erfarenheter av att de blivit kränkta och diskriminerade på grund av hudfärg eller att de inte kan tala perfekt svenska.

TRANSNATIONELLA KONTAKTERS PÅVERKAN PÅ BARNEN – SOCIALTJÄNSTENS PERSPEKTIV

Vi har frågat socialarbetarna om hur de ser på sitt arbete med denna målgrupp vad gäller barnens och ungdomarnas transnationella kontakter med landsmän, med människor med samma språk och med anhöriga här och i hemlandet eller var de än finns.

Många socialarbetare är måna om att få vetskap om huruvida barn har släktingar i Sverige för att underlätta att de knyter kontakt. Man försöker placera dem så nära sina anhöriga som möjligt. Man tar hänsyn till om barnet kan bo hos någon släkting som det sedan tidigare har en relation med. Det kan senare visa sig att de haft mycket flyktiga kontakter med släktingar, de har kanske träffat dem en gång under sin uppväxt. Anhöriga i hemlandet kan enligt socialarbetarna ha förväntningar på barnens framtida liv i Sverige och även på ekonomiska transaktioner till hemländerna.

Det kan vara alltifrån att de ringer eller [skickar] post regelbundet... Men vissa kommer med ett uppdrag om att de ska ta hand om, de ska bli någonting här i Sverige, och ekonomiskt försörja sina familjer i hemländerna. Många av dem som bor i stödboenden, de lite äldre ungdomarna, skickar hem pengar till familjerna.

Det förekommer enligt socialarbetarna att barnen i kontakt med myndigheter tar upp att de har stora skulder som ofta uppkommit i samband med resan. Förutom ekonomiska frågor kan det, som socialarbetarna tolkar det, handla om kulturella aspekter.

Det finns en kulturell problematik också, om man till exempel har försörjt en ensamstående mamma i Irak de tre sista åren /---/ först och främst så tänker man, hur ska jag försörja min mor? Det betyder att man måste skaffa pengar.

En del socialarbetare reflekterar kring för vilken betydelse det har att bli placerad i familj med andra barn från samma land och med liknande erfarenheter, språk och kultur.

Någon kille har tre joursyskon från Afghanistan. Innan de kom till jourhemmet var han jättedepimerad. Han log aldrig. Jag brukar alltid få de här killarna att skratta. Där brukar jag lägga min kraft. Att försöka få till bra möten där vi

skrattar och jag skojar lite. Han var helt omöjlig. Jag fick inte till ett leende. Han drog inte på munnen men sen när han fick tre joursyskon från samma land så har han utvecklats jättemycket. Blivit mycket tryggare. Han har fått den där rollen [som] den som kan...

Joursyskon kan som i citatet ovan avse familjens biologiska barn eller andra placerade barn i familjen.

Skillnaden mellan att ta emot ensamkommande flyktingbarn och andra barn som familjehemsplaceras beskrivs av socialarbetarna som att man för ensamkommande flyktingbarn inte upprätthåller kontakt med föräldrarna på samma sätt som man gör för barn som har sina biologiska föräldrar i Sverige. Även om anhöriga är fysiskt frånvarande är de mentalt närvarande för flyktingbarnen. Det är viktigt att tala med barnen om detta, uttrycker nedanstående socialarbetare:

Barnets umgänge med föräldern och den kontakt familjehemmet behöver ha med föräldern, den faller ju bort, eller den ser i alla fall inte alls likadan ut för föräldrarna är inte här... Och de är ju närvarande för barnen. Det är ju inte så att de inte är betydelsefulla, men hela det här svåra arbetet, det faller ju bort... Det är ju en annan sak helt enkelt. Det är ju mycket som är olikt och mycket som är likt. Men man behöver prata om det.

Barn är oroliga för sin familj och har behov av att tala om sin oro.

--- det de ofta förmedlar är att de känner sig så himla ensamma. Och att de är så oroliga för sina familjer. Och det tänker jag, det måste de ju få prata om. För det finns ju där. Det snurrar i huvudet på dem. Det är därför de inte kan sova. Absolut.

BARNENS SPRÅKLIGA TILLHÖRIGHET – SOCIALTJÄNSTENS PERSPEKTIV

Ensamkommande barn och ungdomar använder olika språk och representerar olika språkgrupper när de kommer hit. Vi har i intervjuerna med socialarbetarna velat ta reda på vilken betydelse de tillmäter flyktingbarnens språkkunskaper. Vad tänker socialarbetarna om barnens språk vid ankomsten? Ett par citat illustrerar hur man kan tänka om språkens betydelse.

Ett barn som kommer kan ju bara säga det de kan på det språket. Kommunikationen kan vara svår.

Jag frågar alltid om hur man trivs, om man känner sig trygg, om man har bra kontakt med personalen, andra ungdomar, om det finns personal som pratar deras språk... den här mångkulturella personalgruppen, som kan ge stöd på sina egna språk och från egna flyktingerfarenheter.

Vid placering av barn i familjehem har några socialarbetare medvetet sökt personer/familjer med samma språkliga tillhörighet som barnen.

--- om jag har två barn, en somalisk och en afghansk, är det klart att jag sätter afghanen där det finns en persisktalande person. Samma, finns det en somalisk förälder eller två somaliska föräldrar i en familj så är det väl perfekt att sätta ett somaliskt ensamkommande barn där.

Om det visar sig att man inte kan kommunicera med hjälp av språk, antingen svenska eller barnets språk, menar socialarbetarna att barnen använder andra, icke-verbala uttryckssätt att kommunicera och göra sig förstådda.

Ibland lyckas man ju matcha språkmässigt, men även om språken inte matchar är de duktiga att uttrycka sig... Och orädda för att träffa folk från andra länder förstås.

En del menar att ensamkommande flyktingbarn har svårare att lära sig svenska, om de talar sitt modersmål och umgås med kamrater med samma språk. *--- det är en stor grupp ... som pratar samma språk. Så de pratar ju mycket med varann, vilket gör att man inte lär sig så mycket svenska då.*

Å andra sidan tar socialarbetarna upp ungdomarnas positiva livsinställning. Dessutom lyfter de fram deras ambitioner och motivation att lära sig nya färdigheter. *”Det har varit väldigt glada killar och ambitiösa och duktiga på att lära sig språket och försöka komma in i samhället.”*

”Vi menar en sak med orden, de menar en annan sak”

De dilemman som enligt socialarbetarna kan uppstå i kommunikation med nyanlända flyktingbarn är att de många gånger talar förbi varandra och inte når varandra. Tänkbara orsaker kan vara att man har olika språklig bakgrund, olika sätt att tänka och uttrycka sina tankar, därför går budskapet inte fram eller man menar olika saker fast man använder samma ord.

Beror det på... hemligheter eller beror det på att man är olika, att man inte förstår. Vi menar en sak med orden, de menar en annan sak, och vi förstår inte vad de menar med sina ord. Att man inte möts riktigt.

Det ställs stora, ofta orealistiska krav när socialarbetarna talar med barnen om svåra upplevelser om man inte delar språk: *”Det här med språket, att prata om det som berör en djupast på annat sätt än sitt eget modersmål, är nästan uteslutet.”*

BARNENS KULTURELLA TILLHÖRIGHET – SOCIALTJÄNSTENS PERSPEKTIV

I detta avsnitt beskrivs socialarbetares uppfattningar om vad ensamkommande flyktingbarns kulturella och religiösa tillhörighet innebär i deras arbete. Boende tycks ha stor betydelse när socialarbetarna talar om tillhörighet. De definitioner av kultur som tillämpas är att olika vardagskulturer jämförs med varandra men också att kultur ses som uttryck för olikheter.

De ensamkommande barnen bär, liksom vi alla, med sig kulturer, normer, värderingar och livserfarenheter som de är uppväxta med. Socialarbetarna ser skillnader mellan dessa barn och de barn som de i vanliga fall möter i sitt arbete. De ensamkommande saknar eller har ett tunt socialt nätverk under den första tiden i Sverige. Barnen har inga eller få personer med samma tillhörighet i sin närhet. Detta ställer nya krav på socialtjänstens arbetsätt och metoder:

Det är ju annorlunda eftersom de inte har det här nätverket som många av de svenska barnen har, så att då blir det på ett annat vis, att man får ett annat ansvar och att ungdomen gärna vill få mycket ifrån en.

Innehållet i arbetet skiljer sig från övrigt arbete med barn och ungdomar i socialtjänsten. Det handlar både om att barnen migrerat utan vårdnadshavare till Sverige och vad som händer när olika kulturer möts. Socialarbetarna står inför uppgiften att bygga upp ett professionellt nätverk runt barnen. Vad innebär det att möta barn med upplevelser av krig, våld och hot? Hur relateras trauman till socialarbetarnas egna erfarenheter? En del berättar att de upplever bristande erfarenheter och referensramar som en begränsning. Vidare undrar de hur man på bästa sätt kan hjälpa dessa barn med annan kulturell tillhörighet.

”Krigsupplevelser och annat trauma kan vara svårt för oss att förstå eftersom man själv inte har växt upp under krig /---/. Hur ska vi kunna stötta och bemöta barnet på ett bra sätt? Såna saker brottas man ju med.”

De ensamkommande flyktingbarnens speciella behov lyfts fram. Dessa barn jämförs med flyktingbarn som kommer med sina föräldrar till Sverige, där familjen tar ansvar för sina barn och där socialtjänsten oftast inte kommer i kontakt med dem: *”Det är inte samma sak som i vanliga flyktingfamiljer där familjen sköter en del. Den här personen blir helt ensam.”*

De barn och ungdomar som kommer ensamma saknar föräldrar och vårdnadshavare och en naturlig tillhörighet i den egna familjen eftersom familjen i de flesta fall inte är här. Några socialarbetare lägger stor vikt vid kulturella aspekter i sitt arbete när de placerar ensamkommande flyktingbarn. En del familjehem har enligt deras uppfattning varit oförberedda på vad det innebär att öppna sina hem för barn med annan tillhörighet. Det kan vara svårt att förstå skillnader och likheter mellan olika kulturer och det blir ofta missförstånd. För att undvika alltför stora missuppfattningar har en del socialarbetare ambitionen att språkligt ”matcha” familjehemmet och barnet. När människor med olika språklig och kulturell tillhörighet möts gäller det enligt dem att ha öppenhet för nya influenser och beredskap att möta andra normer och värderingar för att kunna hantera de situationer som kan uppstå.

Det får inte vara för snävt eller instängt och inte någon rädsla för det annorlunda. Det gäller ju alla familjer att man måste leva med öppenhet för det nya, kulturkompetens.

Även andra bilder framträder där man placerar barnen i svenska familjer och i gruppboenden (se kapitel om barnens boende).

Om ensamkommande flyktingbarn inte kan placeras i familjehem med samma språkliga och kulturella tillhörighet som barnet har eftersträvar en del socialarbetare att det i familjen finns erfarenhet av andra kultur- eller språkmiljöer. Det tas ibland upp som en fördel att i vissa fall anlita familjer där den ena föräldern är svensk och den andra kommer från något annat land.

Religionens betydelse

Det finns olika sätt att förhålla sig till religion när barnen placeras. Vid familjehemsplacering tar man i en del fall hänsyn till religionen. Ibland placeras barn i första hand hos familjer som har samma religiösa tillhörighet som barnet.”--- vi har bara tagit emot muslimer. Och de familjer vi har är också muslimer. De flesta, men det finns sådana som inte är det naturligtvis. Det finns en stor medvetenhet... ”.

I vissa fall har man sökt familjer med speciell religiös tillhörighet och i något fall har man bytt familjehem eftersom barnet tillhört ett annat trossamfund än det första familjehemmet.

--- den här killen, han hade en önskan om att få gå i kyrkan för han är... Ja, det var liksom en längtan han hade och det kunde inte hans familjehem hjälpa honom med... Nej, de tyckte inte att de ville köra runt honom till kyrkor... Och då visste jag att den här familjen [en annan familj] hade en anknytning till olika kyrkor i [namn på kommun], församlingar. Och då fick han åka dit och träffa dem och de fann varandra direkt så han var där en vecka under tiden som de [första familjehemmet] var på semester och när han skulle åka tillbaka så sa han att han ville inte åka tillbaka. Så han blev familjehemsplacerad där. Och där bor han kvar fortfarande.

Samma intervjuperson understryker att hon numera vid placering är noga med att ta hänsyn till barnets religion.

Med det levnadssätt de är vana vid. Jag tänker att placera... i en svensk familj som inte är det minsta religiösa eller kristna eller inte ens har en förståelse för att han har en annan tro... Alltså det går ju inte.

ATT EFTERFORSKA ANHÖRIGA

Det är ovanligt att socialsekreterarna talar om att de gör efterforskningar om ensamkommande flyktingbarns föräldrar och anhöriga. De anger olika skäl. Några säger att det inte tillhör deras ansvarsområde att söka upp barnens anhöriga så länge barnen saknar uppehållstillstånd. Andra säger att anledningen är att barnen redan har kontakt med anhöriga. I något fall förklaras det med resursbrist. Att inte eftersöka anhöriga motiveras även med att barnen själva är förtegnade om eventuella kontakter med sina familjer eller att barnen själva får bestämma om och i så fall hur mycket hjälp de vill ha. Ett mindre antal informanter talar om att de på olika vis försöker främja kontakten mellan barn och anhöriga. En del talar om att de försöker aktivera vuxna runt barnet, framför allt den gode mannen eller de vuxna i barnets boende. Ibland tar gode mannen kontakt med Röda korset som i sin tur tar kontakt med motsvarande organisation i det land barnet kommer ifrån.

Det är ju ingenting som vi gör. Jag har aldrig gjort det. De brukar ju veta var deras föräldrar är...

--- ofta så har ungdomar kontakt med sina föräldrar redan. Så har det varit för oss. Men sen i nåt fall så har det inte /---/. Då har jag gett tips om till exempel

Röda Korset och lite andra verksamheter som har större möjligheter att kunna göra det för att det blir lite svårt för oss med tanke på resurser...

I vissa länder är det enligt socialarbetarna nästan omöjligt att få kontakt med någon anhörig. En del barn har enligt socialarbetarna kontakt med anhöriga, medan andra inte vet var deras anhöriga befinner sig. Detta framkommer även i barnmaterialet.

--- den ena pojken som jag har kontakt med... han har fått kontakt med sin mamma som befinner sig i ett annat land nu, inte i deras ursprungsland /---/ De efterforskningarna har inte jag varit delaktig i alls.

En socialarbetare beskriver att hon aktivt har arbetat för en återförening mellan ett barn och en av barnets föräldrar. Hon hade tagit hjälp av myndigheterna i ett annat nordiskt grannland för att söka efter en far vars barn hon hade kontakt med. Detta resulterade i att barnet och fadern kunde sammanföras och fadern fick uppehållstillstånd i Sverige.

--- pojken... han berättade att hans pappa fanns i [ett nordiskt land]. Då skrev jag till myndighet i... som efter ett par dagar bara hörde av sig att pappa var /-- / på en flyktningförläggning och sen så ville pojken åka och hälsa på pappa... och det gjorde han på höstlovet /---/ Då har vi en flyktingsamordnare här i huset som har sagt att: Ja, det är [kommunens] ansvar och vi kommer att ta hand om pappa och pojken.

Enligt både barnen och socialarbetarna är det en återkommande framtidsdröm för många barn att få återförenas med resten av sin familj. De mönster som anses vara utmärkande för medlemmar i en diaspora är att antingen personligen eller via mellanhänder upprätthålla kontakter med det gamla hemlandet (Cohen 1997). Det förekommer enligt socialarbetarna att barnen via en mellanhand fått kännedom om hur familjen har det och var de lever.

SAMMANFATTANDE ANALYS

Tillhörighet, ambivalens och avvisande

Omgivningens bemötande av de ensamkommande barnen visar sig i tillhörighet, ambivalens eller avvisande. Det bemötande som kännetecknas av tillhörighet innebär att barn som ensamkommande uppfattas, bemöts och accepteras som de personer de är (von Greiff 2000). Ett ambivalent bemötande kan vara att omgivningen visat ambivalens och förändrar sitt bemötande beroende på den information man får om personen. Kännetecknas omgivningens bemötande av att man inte hör till kan det visa sig i yttringar av diskriminering, främlingsfientlighet och till och med rasism, dold eller öppen (a.a.). De mönster som framträder av bemötandet i Sverige är att de flesta, med några få undantag, uttrycker att de blivit korrekt behandlade. Det förekommer att barn känner sig annorlunda behandlade på grund av hudfärg, av att tillhöra en minoritet eller av att de inte behärskar det svenska språket. En del ungdomar berättar att deras identitet även här i Sverige har ifrågasatts av myndigheter, vilket upplevs som kränkande. Något så grundläggande som det självklara att få vara den man är har ifrågasatts redan tidigare i det land de kommer ifrån.

I vårt intervjumaterial framkommer många sorters resonemang om levnadssätt i olika länder. Ungdomarna visar i sina berättelser att de har olika förhållningssätt till kulturella likheter och

skillnader mellan hemlandet och Sverige och att de reflekterar över vad det innebär för deras del. De är både upptagna och berörda av de jämförelser de gör och de upplevelser som de bearbetar. Både åldern och kulturbakgrunden, men också sättet att vara öppen, intresserad och nyfiken kan ha betydelse i kontaktskapandet. Det finns exempel i vårt material på att när ungdomar lever nära människor här växer tillit och relationer successivt fram. Ungdomarnas uttalanden visar en medvetenhet om den egna kulturella tillhörigheten kännetecknad av gemensamt ursprung och språk och lika erfarenheter.

Barnen och ungdomarna diskuterar skillnader och likheter mellan sin egen kultur och den svenska. Jonsson (2008) anser att genom att diskutera det man anser vara någon annans kultur lär man sig mer om sin egen. Den ”svenska kulturen” är i själva verket flera ”svenska kulturer”. I de flesta kulturer förekommer regionala och sociala skillnader och därför blir det som uppfattas som ”typiskt svenskt” för några inte alls ”typiskt svenskt” för andra (a.a.).

Språkens betydelse i arbetet med ensamkommande flyktingbarn lyfts fram även i socialarbetarmaterialet. Å ena sidan framhålls vikten av att barnen så fort som möjligt lär sig svenska. Att de umgås och pratar sitt språk med varandra väcker farhågor om att de inte lär sig svenska. Å andra sidan framhålls att det är nästan uteslutet att tala om svåra händelser och erfarenheter på något annat språk än på modersmålet samt att samma begrepp kan ha olika innebörd/konnotation i olika språk.

Transnationellt perspektiv

Det anses viktigt att barnen ges möjlighet att leta reda på sina anhöriga i hemlandet, på flykt eller om de försvunnit. Det är också viktigt att de knyter kontakter med landsmän i Sverige (Hessle 2009). Våra intervjuer visar att barnen är ytterst angelägna om att behålla någon form av kontakt med sina närstående, men de har oftast inte reflekterat över om de har rätt att begära hjälp av någon här för detta. Det finns få möjligheter för barnen att få hjälp med att hålla sina transnationella relationer levande. De intervjuade barnen betonar hur angeläget det är att kommunicera med anhöriga. På ett eller annat sätt, via mobiltelefon, skype eller e-post kan en del barn hålla kontakt. Andra berättar att de saknar både mobiltelefon och tillgång till dator med internetuppkoppling. Anhöriga i hemlandet eller på flykt har många gånger inte heller tillgång till dessa informations- och kommunikationsmedel. Med ny teknologi ges nya möjligheter som gör att avstånden i tid och rum minskar. De yngre barnen behöver naturligtvis vuxenstöd för att hålla kontakt med sina anhöriga. TV-tittandet är ett sätt att ha kvar kontakten med hemlandet och att hålla sig informerad om det som händer där. En del av våra informanter gör regelbundna ekonomiska transaktioner till sina hemländer.

Det transnationella perspektivet uppmärksammar hur såväl barnens tankar som handlingar influeras och konstitueras av olika sorters rörlighet (Urry 2000, Sheller & Urry 2006). Urry (2000) skiljer mellan *kroppslig rörlighet* (flykt och resor), *virtuell rörlighet* (kommunikation med anhöriga via Internet och telefon) över långa avstånd och *imaginär rörlighet* (TV och massmedier, transaktioner av pengar och transporter av varor). Utvecklingen av nya kommunikationsmedel har varit en bidragande orsak till att skilda former av transnationalism fått större betydelse, andra menar att tidigare generationer av migranter rest och kommunicerat på andra sätt. Gustafsson (2007) påpekar att rörlighet kräver resurser och att de förflyttningar som sker görs på olika villkor. Alla har inte samma möjlighet att geografiskt förflytta sig eller fly som barnen i vår undersökning.

Enligt Minoo Alinia (2007) som skriver om den kurdiska diasporan kännetecknas en diaspora av två centrala karakteristika.

- 1) En existentiell relation till ett hem(land) verkligt eller imaginärt, och dess centrala plats i vardagen;
- 2) Utformningen av ett kollektivt handlande och en kollektiv identitet kring hem och gemenskapsbildande (Alinia 2007, s.293).

Alinias definition på diaspora är att den är *"ett slags handlingssystem och en social rörelse vars centrala målsättning är att skapa alternativa 'hem' och gemenskaper"* (Alinia 2008, s. 334). Då våra informanter både är unga och har varit kort tid i Sverige har deras relationer till hemlandet stor betydelse i vardagen. Man kan ställa frågan om och hur de kommer att vidareutveckla den diasporiska identiteten och ingå i gemenskaper med både etnisk och religiös tillhörighet framöver.

Diasporisk identitet

Hall (2002) anser att diasporisk identitet skapas både av *"var du kommer ifrån"* och *"var du är nu"*, vilket innebär att en identitet formas av flera platser och flera historier (i Lukkarinen Kvist 2007, s.376). När det gäller nyanlända flyktingbarn ställer vi i våra slutsatser frågan: *"Vart är du på väg?"*

Den diasporiska identiteten anses vara en pågående process som genomgår ständiga förändringar. Identiteter skapas och omskapas av imaginära hemländer och i interaktion, i relation med andra individer genom människans hela livslopp. Den livsfas individen befinner sig i måste relateras till tidigare livsfas, villkor och förhållanden för att man ska kunna förstå hur individer identifierar sig själva (Hareven 2000, Lukkarinen Kvist 2007). Lukkarinen Kvist (2007) anser att många människor känner en gemenskap, *"en förenande kraft"*, med andra människor från samma land (s.369). Det finns i vårt material uttalanden av ungdomar som visar att de söker sig till varandra och stärks av att ingå i samma språkliga och kulturella gemenskap. Om eller hur de kommer att utveckla sin diasporiska identitet får framtiden utvisa.

Många människor som migrerar och flyr fortsätter att upprätthålla kontakten med de platser och länder de kommer ifrån och värnar om dessa länders traditioner trots att de inte har några planer på att återvända. Ansvar för relationers upprätthållande tycks i första hand vila på de utflyttade, snarare än på de kvarvarande (Lukkarinen Kvist 2007). Enligt vårt material är det ofta barnen som kontaktar någon av sina föräldrar, främst mammor på mobiltelefon, då föräldrarna inte har råd att ringa.

Nationella föreställningsvärldar har ofta ett symboliskt värde för migranternas och flyktingarnas identitetsskapande. Både sändande och mottagande länders lagar och regler inverkar på de transnationella aktiviteterna. Det transnationella perspektivet uppmärksammar att migranter och flyktingar upprätthåller och utvecklar meningsfulla band till både nya och gamla hemländer och ger därmed en annan bild än den som tar hänsyn till nationella gränser (Gustafson 2007). Povrzanovic Frykman (2007) säger att *"det är just i praxis, i själva tillämpningen av att förbinda avlägsna platser, som transnationella identiteter blir till"* (ibid. s. 84).

Med integration menar vi att båda parter, både det ensamkommande barnet och de personer barnet kommer i kontakt med är delaktiga i integrationsprocessen. Kivisto (2001) reflekterar över huruvida transnationalism kan betraktas som en variant av integration eller är den bara ett ersättningsord för integration och segregation. Eller är transnationalismen ett temporärt fenomen som kan försvinna efter andra eller tredje generationen i det nya landet?

I begreppet diaspora är fokuseringen på hur globalisering och internationell migration utmanar gränserna för social organisation, kultur och identitetsbildning (Eastmond & Åkesson 2007). Aktiviteterna över gränserna skapar multipla tillhörigheter och lojaliteter, nya kulturella former med inslag från olika sammanhang. Nya identiteter skapas, som refererar till olika platser och länder (Hessle 2009, s.123) eller som Elder & Johnson (2003) uttrycker det formas individen av tidens och platsens sociala sammanhang.

Olika sätt att se på kultur

I mötet med nyanlända är *kulturell ödmjukhet* viktigare än *kulturell kompetens* enligt Gustafsson & Lindkvist (2006). Med kulturell ödmjukhet menas att ha insikt att det kan vara svårt att fullt ut förstå hur människor med olika kulturell tillhörighet tänker och känner, men att ett ödmjukt samtalande med dem som kommer från andra länder kan leda till ömsesidig förståelse. Socialarbetarmaterialet visar att ödmjukhet och respektfullhet är av stor betydelse i och med att kunskaperna om barnens erfarenheter och upplevelser många gånger är knapphändiga.

Kultur ingår i det sociala livet och skapas genom aktiva handlingar och motsättningar, konflikter och meningsskiljaktigheter mellan människor. Med denna kulturförståelse frigörs kopplingen mellan kulturer och specifika nationer (Sandberg 2010). Ett annat sätt att se på kultur är att den också kan definieras som ett folks sätt att leva (Stier 2004). När kultur förstås som process och social handling där kulturer påverkar och influerar varandra och är i ständig förändring kan kultur innehålla motstridiga uppfattningar, tillvägagångssätt och handlingsmönster, likaväl som konsensus och samförstånd. Enligt ungdomarna händer det att det blir konflikter när ungdomar från olika länder med olika kulturbakgrund möts. Skillnader mellan olika kulturer men också i vissa fall kulturkrockar blir uppenbara i deras uttalanden.

Att behandlas jämlikt och samtidigt ta hänsyn till olikhet

Perez (2010) lyfter fram frågor om huruvida man i socialt arbete ska behandla alla lika eller ta hänsyn till särskilda omständigheter. Enligt honom råder det skilda uppfattningar om vilken betydelse kulturen har i detta sammanhang, vilken typ av kulturförståelse som behövs i socialt arbete och i praktiken. Han betonar vikten av att analysera hur kulturella identiteter uppstår och reproduceras. Kultur beskrivs som fält av dynamisk social handling, samtidigt som den är både kontextbunden och global. Kulturella identiteter betraktas inte längre som knutna till ett territorium, ett land, utan påverkas av olika kontexter. Kulturbegreppet relateras till ”konkreta samhälleliga processer” (ibid. s.27). Perez (2010) förespråkar begreppet ”*kritisk mångkulturalism*” som betonar orättvisor och fokuserar på relationer utan att fastna i kulturyttringar. Detta synsätt ger plats åt att analysera uteslutningsmekanismer som finns inbyggda i olika strukturer och som skapar utanförskap och marginalisering. Ett annat sätt att se på arbetet med flyktingar och nyanlända enligt Merja Anis (2008) är ett ”*kulturmedvetet förhållningssätt*” där två mål ska jämkas ihop:

- att behandla jämlikt och

- att ta hänsyn till olikhet.

I arbetet med ensamkommande flyktingbarn innebär detta att barnen behandlas som alla andra barn i Sverige samtidigt som man tar hänsyn till olikheter med tanke på kultur, språk, bakgrund och erfarenheter. Ett annat uttryck som också används för detta sätt att arbeta är ett ”*kultursensitivt förhållningssätt*” (Eriksson 2000). Vid placering av barn i familjehem har några socialarbetare medvetet sökt personer/familjer som talar barnets språk. På detta sätt försöker man undvika omplaceringar samtidigt som man vill skapa gynnsamma förhållanden för barnens etablering i samhället samt underlätta kommunikationen.

Tillhörighet med båda länder

Genom att ingå i flera kulturella gemenskaper är det möjligt att se fenomen ur olika perspektiv, vilket i sin tur leder till en medvetenhet om den egna kulturella tillhörigheten i förhållande till andras. Genom att människor lär känna varandras kulturer får människovärdet en annan betydelse. Det finns flera sätt att hantera den kulturella mångfalden, ett är att växla mellan kulturella koder. Genom att tillhöra globala och transnationella nätverk skapas föränderliga, varierande och komplexa identiteter. I dessa identiteter kombineras kosmopolitiska förhållningssätt med influenser från olika delar av världen (Goldstein-Kyaga & Borgström 2009). Människor utvecklas både av tidigare erfarenheter och nyvunna kunskaper för att möta den nya tillvaron. I vårt material finns exempel som visar att barn och ungdomar är fullt sysselsatta med att kombinera olika förhållningssätt för att tackla den nya tillvaron. Tidigare har de varit inbäddade i sin egen kultur och i sitt eget nätverk. Nu reflekterar de över det som de förlorat men vill behålla, samtidigt som de är upptagna av att skapa nya viktiga relationer för att finna en balans mellan sina olika tillhörigheter.

Mot bakgrund av litteraturen om transnationalitet och diaspora utkristalliseras olika sätt att förhålla sig till livet i det nya landet, nämligen att individerna ofta har en känsla av

- 1) tillhörighet och gemenskap med det ena landet
- 2) att inte fullt ut höra hemma i något av länderna
- 3) tillhörighet och gemenskap med båda länderna
- 4) en ”global”, gränsöverskridande tillhörighet.

I vår studie framgår det att barnen och ungdomarna har behov av tillhörighet och gemenskap med båda länderna. Det är otidsenligt att kategorisera människor i antingen-eller dimensioner (Löytty 2008). I stället är det fördelaktigt att människor själva identifierar sig med flera tillhörigheter. Det återstår att se hur barnen och ungdomarna i framtiden kommer att utveckla sina olika tillhörigheter. Erfarenheter som uppstått i hemlandet, under flykten eller livet här orsakar problem och besvär men de strävar efter att få ihop sitt liv för att nå en balans. Att uppnå balans mellan tillhörigheter är en långvarig process där det krävs acceptans både från en själv och från omgivningen.

ÖVERGRIPANDE ANALYS OCH DISKUSSION

Syftet med denna studie har varit att skapa kunskap om ensamkommande flyktingbarns livssituation under den första tiden i Sverige, om det kommunala mottagandet av dessa barn samt om hur detta förhåller sig till hur barnen beskriver sin livsvärld.

I detta kapitel presenterar vi våra övergripande tolkningar av materialet utifrån tre huvudrubriker. Under rubriken De ensamkommande barnens livsvärld beskriver vi det som vi uppfattar som det mest centrala i att vara ensamkommande flyktingbarn i Sverige idag. Därefter redovisas övergripande mönster i det kommunala mottagandet och socialtjänstens arbete med målgruppen. I det sista avsnittet behandlar vi vår tolkning av mötet mellan dessa båda ”världar”. I denna text håller vi oss på en generaliserad nivå och lägger mindre vikt vid nyanser i materialet.

DE ENSAMKOMMANDE BARNENS LIVSVÄRLD

En mångdimensionell otrygghet

Vår tolkning av barnens första tid i Sverige är att den kan liknas vid en fortsatt osäker ”resa” efter den traumatiska flykten och att mottagandet kan skapa ytterligare och onödig otrygghet för barnen. Otryggheten förstärks av bristande kontroll över sin livssituation. Barnen är i regel oförberedda på vad som väntar dem vid ankomsten till Sverige. Bland dem vi har träffat är det få som har haft anhöriga i landet. Minst kontroll över sin livssituation har de barn som inte fått uppehållstillstånd, för vilka oron över utvisningen självfallet skapar en mycket otrygg situation.

För barn som har flytt undan oroliga förhållanden kan känslan av att inte vara hotad till liv och lem till en början innebära en lättnad. Även om barnen upplever att de själva är i säkerhet, är många mycket oroliga för familjemedlemmar utanför Sverige, vilket är en form av otrygghet som starkt påverkar de ungas liv.

Vår tolkning är att barnen är mycket ensamma med sin otrygghet i dessa avseenden. En form av trygghet kan skapas av tillit i de relationer man har omkring sig. Eide (2000) skiljer på tillit genom ”det kända” och tillit som kan uppnås genom den omsorg som ges. Att inte förstå språk och kulturella koder skapar otrygghet. Att kunna erbjuda något ”känt” i form av möjligheter att kunna dela språk och erfarenheter med någon kan bidra till trygghet. I detta sammanhang är det viktigt att komma ihåg att det kända i vissa fall också kan stå för något otryggt, såsom upplevelser av förtryck och diskriminering. Barnen efterfrågar även tillgänglig omsorg, närmare relationer och en tydlig och ärlig kommunikation för att uppnå tillit. I brist på sådan kan ”det kända” vara den form av trygghet som barnen blir hänvisade till att söka.

Tillhörigheter och villkor

De ensamkommande barnen balanserar mellan olika tillhörigheter som på olika sätt och i olika grad kan tillgodose barnens behov av samhörighet, identifikation, stimulans och känsla av kompetens (jmf Spånberger Weitz 2011). Många barn och ungdomar söker sig till en

språk- och erfarenhetsmässig gemenskap. Samhörighet och identifikation sker främst i förhållande till andra ungdomar i liknande livssituation som de möter i gruppboendet eller i skolan. Barn som bor i familjehem saknar i vissa fall kontakt med den egna etniska gruppen, både i hemmet och i skolan. Det handlar ibland om barn som inte heller har någon kontakt med sitt tidigare hemland eller med några anhöriga. En del barn söker sig själva bort från den egna etniska gruppen, med det explicita motivet att de vill lära sig svenska. Samtidigt framgår att det för barnen kan vara förknippat med stigma att bli betraktad som flyktingbarn och att inte kunna svenska, vilket skulle kunna vara en bidragande anledning till att en del ungdomar väljer sitt umgänge på detta sätt.

Forskning om ensamkommande flyktingbarn visar att barnen både behöver nätverk inom den egna etniska gruppen *och* ett positivt förhållande till och tillhörighet i majoritetssamhället (Eide & Broch 2010). För ensamkommande barn utgör skolan den viktigaste potentiella arenan för kontakt med majoritetssamhället. Vi vill betona att de flesta ungdomar ger uttryck för att de har blivit korrekt bemötta i Sverige och att de trivs i skolan. De lyfter fram enskilda personer, inte sällan lärare, som en slags signifikanta vuxna. Den bild som framträder är dock att skolan som system och social gemenskap inte släpper in dessa ungdomar. Det förekommer också upplevelser av diskriminering och kränkningar från omgivningen. Wigg (2008) betonar skolans betydelse för existentiella frågor om tillhörighet, utanförskap och identitet (a.a., s.49). Vi har mött barn som undanhållit sin bakgrund för kamrater i skolan och barn som tror att de måste prata perfekt svenska för att de ska få kamrater. Att kunna svenska framstår som nyckeln och kriteriet för att få upptas i en ”svensk” gemenskap. Svårighet att komma i kontakt med ”svenska” ungdomar är ett tydligt tema i intervjuerna.

En förutsättning för att kunna utveckla en tillhörighet torde vara ett visst mått av stabilitet och kontinuitet i relationer. Papadopoulos (2002) beskriver i ett resonemang om innebörden av ett hem, att hemmet erbjuder en stabilitet i form av kontinuitet i ett fysiskt och emotionellt rum där nära relationer utvecklas. Ett dominerande intryck av barnens berättelser är dock att många barns första tid i landet präglas av uppbrott och flyttar från boende till boende, vilket också kan innebära att barnen behöver byta skola och gode män. Detta innebär att det uppstår diskontinuiteter i två centrala vardagspraktiker parallellt (jmf Spånberger Weitz 2011).

Tillhörighet och identitet

Som beskrivits i inledande kapitel till rapporten så kan vi skilja på en extern och en självdefinierad identitet. Identitetsutveckling sker i en ömsesidig process mellan hur andra uppfattar en och hur man uppfattar sig själv. De ensamkommande barnen i vår studie definierar ibland sig själva med den byråkratiska kategorin ”ensamkommande flyktingbarn”. Vi kan i detta läsa in att majoritetssamhällets kategorisering avspeglar sig i barnens syn på sig själva. Vad innebär detta för deras identitetsutveckling? Våra intervjuer tyder på att denna kategorisering är förknippad med stigma. Med att bli kategoriserad som ”ensamkommande flyktingbarn” tycks följa en risk att bli misstänkliggjord, retad och tyckt synd om (se Bunar 2010 och Gruber 2007 för vidare referenser om hur det att kategoriseras som ”invandrare” förknippas med olika egenskaper).

För den självdefinierade identiteten som delvis handlar om självuppfattning och upplevelsen av att vara densamma över tid, är barnens ursprung och vad de varit med om under sin uppväxt betydelsefull. I denna del av identiteten förefaller barnen lämnas utan stöd och bekräftelse. De får lite hjälp i sin identitetsutveckling och sitt eget förståelsearbete i

förhållande till olika tillhörigheter. Detta dels på grund av att deras bakgrund osynliggörs och dels på grund av att det är oklart vilka vuxna som ska ta en sådan (föräldra-)roll. Vårt intryck är att barnen ofta beskriver brister hos sig själva, vilket ställer frågor om i vilken mån omgivningen tillerkänner och efterfrågar dessa barns resurser.

En del barn kämpar med känslor av underlägsenhet, språkligt underläge och att inte få sina grundläggande behov tillfredsställda. Utöver detta ger de uttryck för känslor av skam för det de erbjudits i Sverige, för att de överlevt samt för de människor som bekostat deras resa där skam är kopplad till misslyckanden med att uppfylla omgivningens förväntningar. Skam förknippas ofta med känslor av underlägsenhet, otillräcklighet, svaghet och misslyckanden (Heberlein 2005).

Barnen som aktörer

Barnen förmedlar att deras möjlighet till egenkontroll är liten i för dem centrala frågor i livet i Sverige. Vi kan i intervjuerna med barnen se olika mönster i hur barnen förhåller sig till sin livssituation, vilket kan tolkas som olika copingstrategier, eller bemästring (Borge 2005). Att anpassa sig och finna sig i sin situation kan tolkas som en form av copingstrategi hos dessa barn. Detta är enligt Garbarino (2000) ett sätt att överleva i en osäker tillvaro. Barnen problematiserar sällan hur det svenska samhället tagit emot dem men de framstår som mer kritiska ju längre tid de bott i Sverige. Vår tolkning av detta är att barnen i början befinner sig i ett läge där det är svårt för dem att ifrågasätta mottagandet.

En tydlig strategi som barnen ger uttryck för är att satsa på skolarbetet. Barnen har också en tydlig strävan och prioritering att lära sig svenska. Vi kan dock över tid se en tendens till att ungdomarnas ambitioner när det gäller utbildning ställs på hårda prov och att de tenderar att börja tvivla på sina möjligheter till vidare utbildning. Många barn får inte det stöd som enligt forskning är viktigt för att stimulera språkinläringen.

Ytterligare en form av coping som tydligt framgår i intervjuerna med barnen, är användandet av olika slags fritidsaktiviteter, främst sporter, som ett sätt att må bättre i sin livssituation. Vårt material visar att barnen kan uppleva sina möjligheter till aktivering som alltför begränsade men också att de där sådana möjligheter finns, kan vara ett sätt att utöka sitt sociala nätverk.

SOCIALT ARBETE MED ENSAMKOMMANDE BARN – KARAKTÄR OCH FÖRUTSÄTTNINGAR

Svårighet att fånga och möta det unika barnets behov

Vad är det för övergripande mönster som träder fram i socialtjänstens arbete med målgruppen ensamkommande flyktingbarn?

Det finns olika segment i socialarbetarnas retoriska och erfarenhetsbaserade skildringar av arbetet med de ensamkommande barnen. I empirin uppstår ett mönster av skillnader och nivåer mellan å ena sidan socialarbetarnas uppfattningar och föreställningar om barnen och å andra sidan talet om konkreta erfarenheter och handlingar. På en generaliserad nivå kan vi urskilja tre ambitioner för arbetet; en ambition om att fokusera barnets unikheter, en ambition att fokusera barnets likhet med andra barn samt en ambition om att fokusera det friska hos det

ensamkommande barnet. De två sistnämnda strävandena får mest utrymme i socialarbetarnas erfarenhetsbaserade skildringar av sitt arbete. Berättelsen om det friska och ”vanliga” barnet är således tongivande i talet om socialarbetets praktik.

Ett dominerade mönster handlar om att socialarbetarna i sin praktik undviker samtal om barnens livshistoria. Detta motiveras på olika sätt. De vanligaste motiven handlar om föreställningen att barnen vill fokusera på nuet och inte vill berätta om sina svåra erfarenheter för socialarbetarna samt att socialarbetarna själva erfar en osäkerhet i hur de ska närma sig, förstå och förhålla sig till barnens bakgrund.

Vad kan detta få för konsekvenser för arbetet med målgruppen? En risk med att socialarbetarna vill fokusera på det friska och normala är att de ensamkommande barnens individuella behov underkommuniceras. Barnens manifestationer av sina erfarenheter och upplevelser blir således en måttstock för socialarbetarnas tolkning av hur de mår. Först om upplevelserna yttrar sig i tydliga symptom kan deras behov bli synliga för socialarbetarna. Att barnens förflutna förblir dolt för socialtjänsten innebär att socialarbetarna inte lär känna hela barnet. De får svårigheter att fatta adekvata beslut utifrån varje barns unika behov. De får inte heller möjligt att bekräfta barnens i deras upplevelser.

Ordinarie arbetsmetoder utmanas

Samtidigt som socialarbetarna i retoriken i regel talar om att inte göra skillnad på dessa barn i förhållande till andra barn som socialtjänsten möter när det gäller metoder och rutiner, framträder en parallell bild av att ordinarie metoder och rutiner inte upplevs ”passa” för denna målgrupp. Detta förefaller i sin tur hanteras på olika sätt i olika kommuner och kanske också av olika socialarbetare. Ett exempel är användningen av BBIC (Barnets Behov i Centrum) som modell för barnavårdsutredningar, där en viktig del bygger på information av och samverkan med föräldrar. Ett annat exempel är rutiner och metoder i arbetet med barn som placerats hos anhöriga.

Olika föreställningar om språk och kultur får betydelse

Att inte dela språk och kultur innebär särskilda dilemman i det sociala arbetet med dessa barn. Utsagor om kultur och språk spänner över många områden av socialtjänstens arbete med de ensamkommande barnen. Det gäller till exempel behov av språk- och kulturkompetens när barnen placeras. Socialarbetarna brottas med frågor om hur kulturella och språkliga likheter och skillnader ska hanteras. De betonar i olika grad behovet av att anpassa mottagandet utifrån barnets språk och kultur respektive att barnen snabbt ska lära sig svenska och komma in i ”det svenska” samhället. Dessa olika föreställningar har funnits länge och existerar fortfarande parallellt, vilket får betydelse hur den enskilde socialarbetaren arbetar. I organisationen saknas vägledning hur man ska hantera dessa frågor.

Standardlösningar

Den bild som ges i denna studie är att standardlösningar och byråkratiska regler får en central betydelse i socialtjänstens arbete med dessa barn. Var barnen placeras avgörs snarare av barnens ålder och vilken kommun de hamnar i, än av deras individuella behov. Detta kan förstås som en konsekvens av ovan beskrivna svårigheter att fånga dessa individuella behov och avsaknad av anpassade insatser och arbetsätt till denna målgrupp.

MÖTET MELLAN SYSTEM- OCH LIVSVÄRLD

Av förklarliga skäl lever ensamkommande flyktingbarn och socialarbetare i olika föreställningsvärldar. Vår övergripande analys är att dessa världar sällan presenteras för varandra och att detta blir problematiskt för såväl barn som socialarbetare. Vi kan således se ett glapp mellan barnens livsvärld och systemets förmåga att möta denna. Detta glapp framträder på olika sätt.

Socialtjänsten och socialarbetarnas position är central i mottagandet av ensamkommande barn. För barnen kan vi se att uppfattningar om socialtjänsten spänner över två kontinuum. Det ena kontinuumet rör sig mellan närhet och distans i relationen till den specifika socialarbetaren. Det andra kontinuumet handlar om i vilken mån barnen upplever att de får hjälp med frågor viktiga för dem själva. När det gäller barnens beskrivningar av relationen till socialarbetaren så kännetecknas denna oftast av anonymitet och distans. Oavsett hur relationen beskrivs av barnen så är de mycket medvetna om sitt beroende av socialtjänsten för praktiskt hjälp. Barnen förmedlar dock svårigheter i att veta vad de kan förvänta sig och att våga stå för behov och önskemål.

Barnen utmanar socialarbetarens yrkesroll samtidigt som socialarbetarna behöver samspela med organisationens regler och rutiner. Mötet mellan klient och socialarbetare är en ojämlig situation där den ena parten kan besluta om vad den andra behöver. I förhållande till barnens existentiella livsproblem är socialarbetarnas handlingsutrymme begränsat. Generellt verkar inte yrkesrollen tillåtas inrymma de behov av närhet och kontinuitet som det ensamkommande flyktingbarnet har. För socialarbetarna innebär detta ett professionellt dilemma och på så vis framstår även socialarbetaren som ensam. Den lämnas att hantera känslor och reaktioner på egen hand och i att hantera dilemman som uppstår när organisationens repertoar av insatser, rutiner och metoder inte är anpassade till ensamkommande flyktingbarns behov.

Det ensamkommande flyktingbarnet vittnar om att de bär på djupa trauman. Det har lämnat sin familj, det kan ha döda och försvunna anhöriga, de har instabila och kaotiska uppväxtvillkor, de har upplevt dramatiska flykter och de är ensamma i ett nytt och främmande land. Trots att socialarbetarna bär på förställningar om att det ensamkommande flyktingbarnets barndom kan ha varit traumatisk närmar de sig sällan det unika barnets egen upplevelse.

Både barn och socialarbetare vittnar om att föräldrar är fysiskt frånvarande men mentalt närvarande i barnens liv. Att leva utan att kunna vara nära sina föräldrar är för de ensamkommande barnen förknippade med *ansvar, sorg och skam*. En del ungdomar tar av tradition ett ansvar för försörjning av anhöriga utanför Sverige, vilket strider mot vår västerländska uppfattning. Det stöter också på problem då det svenska samhället inte kan hjälpa ungdomarna i detta försörjningsansvar. Föräldrafrågan förefaller inte ges något större utrymme i socialtjänstens arbete. Socialarbetarna får ta del av många barns oro för och längtan efter sina familjemedlemmar men är sökande i fråga om hur de konkret ska gå tillväga för att hjälpa barnen. Detta innebär också ett glapp mellan det som är centralt i barnens livsvärld och systemets förmåga att stödja dem.

DISKUSSION

Att som ensamkommande barn leva utan sina närmaste i ett främmande land ingriper i det mest personliga; existentiellt handlar det om känslor av otrygghet, ångest och oro som hotar barnen i grunden. Ett ensamkommande flyktingbarn är isolerat från sitt ursprungliga sammanhang. Föräldralösheten är ett existentiellt faktum. De barn och ungdomar som vi har träffat saknar dessutom ofta djupa relationer med både vuxna och barn i Sverige. Tillvaron präglas inte sällan av ytterligare uppbrott och separationer. I barnens föreställningsvärld framstår den svenska vuxenvärlden som fragmenterad. Ingen vuxen har mandat att förvalta ett föräldraskap. Här framträder ett mellanrum mellan barnet och vuxenvärlden generellt. De ensamkommande barnen efterfrågar en större närhet till och ansvar från vuxenvärlden.

Mottagandet av flyktingbarn som kommer ensamma till Sverige är komplext. Socialtjänsten har en central position när det gäller att se till att ensamkommande flyktingbarn får det stöd som de behöver. Det finns ingen given lösning för hur socialtjänsten ska agera. Ur socialtjänstens perspektiv ges en motsägelsefull bild av arbetet med barnen, alltifrån att det är lättarbetat till att det handlar om krissituationer där barnen och ungdomarna behöver mycket stöd och hjälp. Socialarbetaren har svårt att närma sig det enskilda barnets behov och att anpassa arbetet efter dessa. Konsekvenser av detta tycks bli att det sociala arbetet i stort präglas av standardlösningar, samtidigt som det parallellt utvecklas skilda arbetssätt kring målgruppen. Barnens behov är heterogena och föränderliga över tid. Gemensamt är barnens behov av trygghet, närhet, kontinuitet och möjlighet till utveckling. Dessa behov kan få olika vikt i olika faser av barnens liv i det nya landet (jmf Eide 2000). En utmaning är att utforma mottagandet så att individuella och förändrade behov kan tillgodoses på ett flexibelt sätt utan att kontinuiteten i omsorgen om dem bryts. Den enskilda socialarbetaren behöver kunskapsmässigt och organisatoriskt stöd i att utveckla det sociala arbetet i förhållande till de ensamkommande flyktingbarnen.

De ensamkommande barnen identifierar och identifierar sig med olika kulturella tillhörigheter och söker en balans mellan dessa. Att leva i olika kulturer behöver inte vara komplicerat om förståelse och acceptans mellan kulturella skillnader finns i omgivningen (Lindström 2008). Frågan är huruvida barnen och ungdomarna tillåts bejaka sin språkliga och kulturella särart. De vuxna runt barnen har ett särskilt ansvar att se till att de kulturella klyftorna inte blir alltför stora utan är hanterbara för barnen. Det att ha en kulturell bakgrund som skiljer sig från den svenska och att hitta jämvikt mellan dessa kulturella tillhörigheter för att finna sig tillrätta i tillvaron är en utmaning. Det är därför, menar vi, angeläget att tillämpa ett *kulturmedvetet* (Anis 2008) eller *kultursensitivt förhållningssätt* (Eriksson 2000). Det innebär att barnen behandlas jämlikt som alla andra barn samtidigt som man tar hänsyn till deras olikheter när det gäller språk, kultur, bakgrund och erfarenheter. Det är en utmaning att hitta sätt att nå dessa barn som har en annan språklig och kulturell tillhörighet och som utifrån sin bakgrund och situation kan skilja sig på flera sätt ifrån de barn som socialtjänsten är vana att möta. Det kan handla om alternativa sätt att kommunicera, till exempel att göra saker tillsammans i stället för att föra samtal.

Skolan har stor betydelse för alla barn. Särskilt viktig kan den bli för barn som lever i utsatta livssituationer, såsom ensamkommande flyktingbarn gör. Skolan är för det första en framtidsinvestering. De ensamkommande barnen är ofta motiverade till att gå i skolan. De

behöver dock mycket stöd i att få hjälp med olika typer av hinder som kan göra det svårt för dem att upprätthålla motivationen. Skolan är också viktig som social arena och en potentiell kontakt med majoritetssamhället. De ensamkommande barnen går dock oftast i segregerade undervisningsformer och erbjuds få kontaktytor med andra ungdomar. Barnen värderar sin skolsituation både utifrån hur den fungerar som social och som pedagogisk praktik. De kämpar med upplevelser av utanförskap och det finns anledning att fråga sig hur skolan som system och social gemenskap släpper in dessa ungdomar.

Mot bakgrund av den forskning som å ena sidan visar på riskerna för barn i samhällsvård och barn (i synnerhet pojkar) som anländer till Sverige efter skolstart (se till exempel Hill m.fl. 2011, Skolverket 2011, Eide & Broch 2010, Bunar 2010) att inte gå vidare till högre utbildning och å den andra på den avgörande betydelse en bristfällig skolgång kan få när det gäller risker för framtida svårigheter i livet (Vinnerljung m.fl. 2010), är det ytterst angeläget att dessa ungdomar får mycket stöd i sin utbildningssituation. Både skola och socialtjänst har ett ansvar för att så långt det är möjligt stödja dessa ungdomars möjligheter till en likvärdig utbildning. I detta arbete behöver både barnens behov av pedagogiskt stöd och stimulans och deras möjligheter till gemenskap och bekräftelse, beaktas. Det behöver inte bara innebära stöd i skolan, utan kan också innebära att se till hemmets förutsättningar och att ungdomarna får hjälp med studierådgivning och ekonomisk planering. Bristande kontinuitet i skolgången genom upprepade flyttar är förstås ett problem i detta sammanhang, liksom för barn i samhällsvård generellt.

De ensamkommande barnen får inte i tillräcklig utsträckning det stöd de har rätt till när det gäller modersmålsundervisning och studiehundledning på modersmålet. Att lära sig ett nytt språk tar lång tid; fem till sju år för barn som kommer till ett nytt land i övre tonåren, framför allt när det gäller att uppnå kognitiva färdigheter. Att tillägna sig kommunikativa färdigheter i andraspråket går däremot betydligt fortare (Cummins & Swain 1986, Eriksson 1994). Detta gör att många människor som kommer i kontakt med barnen tror att dessa kan flytande svenska efter ett halvår till ett par år i Sverige på grund av deras goda muntliga kommunikation, vilket ofta är missvisande. Eftersom barnen tvingas studera på sitt andraspråk där deras kognitiva kunskaper inte är så goda är risken stor att kunskapsnivån blir låg och att deras språkkunskaper inte blir exakta utan ungefärliga. Då barnen i mindre utsträckning erbjuds modersmålsundervisning och studiehundledning på modersmålet och då de dessutom förefaller kunna bli kvar långa tider i förberedelseklass och IVIK, riskerar detta att barnen inte hinner få behörighet för att komma in på gymnasieskolan. Detta i sin tur leder till att många ensamkommande ungdomar utestängs från att gå vidare i det svenska utbildningssystemet. I skolan har enligt Bunar (2010) det interkulturella perspektivet börjat genomsyra undervisningen under 2000-talet. Detta innebär att skolan blir mer anpassad till elevernas sociala och kulturella förutsättningar. Lahdenperä (2011a) menar dock att vi fortfarande i Sverige har en skola som utgår ifrån ett monokulturellt perspektiv. Många barn är till exempel två- eller flerspråkiga vid ankomsten men deras språkkunskaper tas inte tillvara i någon större utsträckning, varken i skolan eller i det övriga samhället.

SLUTORD

De ensamkommande barnens första tid i Sverige kännetecknas av en mångdimensionell otrygghet, som enligt vår mening riskerar att förstärkas av karaktären på mottagandet. Det finns ett glapp mellan barnens livsvärld och systemets förmåga att möta denna. En förutsättning för att kunna utveckla en tillhörighet är ett visst mått av stabilitet, kontinuitet och närhet i relationer, något som ofta fattas dessa barn. Delvis kan dessa problem kopplas till övergripande problem i det nationella mottagningssystemet, som också har belysts tidigare.

Det handlar också om att den enskilda socialarbetaren behöver kunskapsmässigt och organisatoriskt stöd i att utveckla det sociala arbetet i förhållande till de ensamkommande flyktingbarnen. Som en röd tråd i resonemangen från socialtjänsten går ett balanserande mellan att å ena sidan kunna skraddarsy arbetet med denna målgrupp och å den andra att inte särbehandla dem i förhållande till andra barn och ungdomar. Det handlar om att kunna ge ett jämlikt bemötande och att samtidigt ta hänsyn till olikheter avseende sådant som kultur, språk, bakgrund och erfarenheter. Socialarbetarna förefaller ofta lämnas ensamma med att hantera svårigheter som uppstår när organisationens repertoar av insatser, rutiner och metoder inte alltid är anpassade till ensamkommande flyktingbarns behov. En risk med detta är antingen att det utvecklas standardlösningar för just denna grupp, eller att det blir stora skillnader i arbets sätt beroende på var barnen hamnar.

Det finns många olika aspekter av ensamhet i barnens nuvarande livsvärld. Vi kan se att de har många vuxna runt sig under den första tiden i Sverige men att de ändå känner sig ensamma. Socialtjänsten har såväl legitimitet som mandat när det gäller att främja dessa barns livsvillkor. En fråga framöver är hur socialtjänsten kan utveckla arbets sätt som gynnar en större professionell närhet till barnen och som hjälper dem att skapa och vidmakthålla nära relationer.

REFERENSER

- Ahmadi, N. (2000) "Kulturell identitet i gungning." I: Allwood, C.M. & Franzén, E. *Tvärkulturella möten*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Alinia, M. (2007) Den kurdiska diasporan – en transnationell rörelse för hem och gemenskap. I: E. Olsson, C. Lundqvist, A. Rabo, L. Sawyer, Ö. Wahlbeck & L. Åkesson (red.) *Transnationella rum*. Finland: Boréa Bokförlag.
- Alinia, M. (2008) Ett hem i rörelse: diasporisk mobilisering i den svenska gemenskapens periferi. *Socialvetenskaplig tidskrift*. Temanummer: Diskriminering och exkludering. Årgång 15, nr 3-4. 332-349.
- Almqvist, K. (1997) *Refugee children: effects of organized violence and forced migration on young children's well-being and development*. Göteborgs universitet: Psykologiska institutionen (avhandling).
- Andersson, H.E., Björnberg, U. & Eastmond, M. (2010) Introduktion. I: Andersson, H.E., Ascher, H., Björnberg, U. & Eastmond, M. (red.) *Mellan det förflutna och framtiden. Asylsökande barns välfärd, hälsa och välbefinnande*. Göteborgs universitet: Centrum för Europaforskning.
- Anis, M. (2008) *Sosiaalityö ja maahanmuuttajat. Lastensuojelun ammattilaisten ja asiakkaiden vuorovaikutus ja tulkinnat*. Väestöliitto. Väestötutkimuslaitoksen julkaisusarja. D 47/2008. (avhandling).
- Antonovsky, A. (1991) *Hälsans mysterium*. Köping: Natur och Kultur.
- Arnberg, L. (1984) The Relation between Code Differentiation and Language Mixing in Bilingual three- to four-year-old Children. In: K. Hyltenstam (eds.) *Scandinavian Working Papers on Bilingualism*.2. 43-62.
- Asp Osjö, L. (2006) *Åtgärdsprogram – document eller verktyg. En fallstudie i en kommun*. Göteborg: Göteborgs universitet, Institutionen för pedagogik och didaktik.
- Ayotte, W. (2000) *Separated Children Coming to Western Europe. Why they travel and how they arrive*. Save the Children. UK: London.
- Borge, A. I. H. (2005) *Resiliens: risk och sund utveckling*. Lund: Studentlitteratur
- Brendler-Lindqvist, M. (2004) *Att möta de ensamkommande barnen*. Stockholm: Rädda Barnen.
- Brendler-Lindqvist, M. & Hjern, A. (2010) *Reception of asylum seeking and refugee children in the Nordic countries – The Swedish report*. Report updated 2010-11-26.
- Bunar, N. (2010) *Nyanlända och lärande: en forskningsöversikt om nyanlända elever i den svenska skolan*. Stockholm: Vetenskapsrådet.
- Bustos, E. & Ramos Ruggiero, L. (1984) *Exilungdomars frigörelseprocess*. Stockholms läns landsting: Sociala nämnden.
- Cummins, J. & Schecter, S.R. (2003) School Based Language Policy in Cultural diversity Contexts. In: S.R. Schecter & J. Cummins (eds.) *Multilingual Education in Practice. Using Diversity as a Resource*. Portsmouth: Heinemann.
- Cummins, J. & Swain, M. (1986) *Bilingualism in Education. Aspects of Theory, Research and Practice*. London: Longman.
- Cohen, R. (1997) *Global Diasporas. An Introduction*. London: UCL Press.
- Dahlgren, L. & Starrin, B. (2004) *Emotioner vardagsliv & samhälle – en introduktion till emotionssociologi*. Lund: Liber AB.
- Derluyn, I. & Broekaert, E. (2008). Different perspectives on emotional and behavioral

- problems in unaccompanied refugee children and adolescents. *Ethnicity and Health*, 12, 141-162.
- Dybdahl, R., Christie., H.J. & Eid, J. (2006) Psykososialt arbeid med barn og familier som er asylsøkere og flyktninger i Norge. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, 3, 1300-1308.
- Eastmond, M. (2000) Refugees and Health: Ethnographic approaches. In: F.L. Ahearn, Jr (red.) *Psychosocial wellness of refugees*. Oxford: Berghahn Books, 67-87.
- Eastmond, M. & Åkesson, L. (red.) (2007) *Globala familjer. Transnationell migration och släktskap*. Hedemora: Gidlunds förlag.
- Egelund, T & Hestbaeck, A-D. (2003) *Anbringelse af born og unge uden for hjemmet. En forskningsöversigt*. Köpenhamn: Socialforskningsinstituttet.
- Eide, K. (2005) *Tvetydige barn. Om barnemigranter i et historisk komparativt perspektiv*. Universitetet i Bergen, det samfunnsvitenskaplige fakultet: Sosiologisk institutt (avhandling).
- Eide, K. (2000) *Barn i bevegelse. Om oppvekst og levekår for enslige mindreårige flyktinger*. Telemark: Høgskolen i Telemark, avdeling for helse- og sosialfag.
- Eide, K. & Broch, T. (2010). *Enslige mindreårige flyktinger. Kunnskapsstatus of forskningsmessige utfordringer*. Oslo: Helseregion ØST og SØR.
- Eide, K, Qureshi, N.A, Rugkåsa, M, Vike, H. (red.) (2009) *Over professionella barriärer - ett minoritetsperspektiv i psykososialt arbete med barn och unga*. Gyldendal Norsk förlag AS.
- Elder, G. H. & Kirkpatrick Johnson, M. (2003) The Life Course and Aging. Challenges, Lessons and New Directions. In: R. A. Settersten. (red.) *Invitation to the Life Course. Toward New understanding of Later Life*. Amityville, New York: Baywood Publishing Company.
- Elmeroth, E. (2008) *Etnisk maktordning i skola och samhälle*. Lund: Studentlitteratur.
- Eriksson, B. (2010) "Hem ljuva hem". *Redovisning av uppdraget som regeringens koordinator för ensamkommande barn*.
- Eriksson, R. (1994) *Biculturalism in Upper Secondary Education. The Long Term Effects of Finnish Language Programs on Students' Educational and Occupational Careers – A Swedish Case Study*. Stockholm University: Institute of International Education (avhandling).
- Eriksson, R. (2000) *Nätverksprojektet Dialogen i Haninge kommun. En utvärdering av ett metodutvecklingsprojekt i familjer som migrerat till Sverige*. Rapport 13/00. FoU-Södertörn.
- Eriksson, R. (2002) "Tvåspråkighet ger goda resultat." *Sydsvenska Dagbladet*. 2002-01-21.
- Eriksson, R., von Greiff, K., Sjöberg Backlund, Å. & Åkerlund, E-M. (2010). Hur ska barnen bemötas? *i&m* 5-6/2010 ss. 35-39.
- Fagrell, E-B. (2000) *Att behålla sina rötter – om släktingadopterade barns levnadsförhållanden*. FoU-Södertörn Skriftserie nr 12/00.
- FN:s Barnkonvention (Artikel 22 och 28) *FN:s konvention om barnets rättigheter antagen av FN:s generalförsamling den 20 november 1989*.
www.Manskligarattigheter/gov.se
- Foucault, M. (1993) *Diskursens ordning*. Stockholm: Brutus Östling.
- Franséhn, M. (2011) "Familjebildning och föräldraskap: Påverkan av statliga normer eller av egna familjeideal? I: H. Bergman, M. Eriksson & R. Klinth. (red.) *Föräldraskapets politik – från 1900- till 2000-tal*. Institutet för framtidsstudier. Dialogos förlag.
- Garbarino, J. (2000) *Lost boys. Pojkar som gått vilse: varför våra söner blir våldsamma och*

- hur vi kan rädda dem.* Stockholm: Svenska fören. för psykisk hälsa (Sfph).
- Goldstein-Kyaga, K. & Borgström, M. (2009) *Den tredje identiteten. Ungdomar och deras familjer i det mångkulturella, globala rummet.* Stockholm: Södertörns högskola.
- Grosjean, F. (1982) *Life with Two Languages. An Introduction to Bilingualism.* Massachusetts: Harvard University Press.
- Gruber, S. (2007) *Skolan gör skillnad. Etnicitet och institutionell praktik.* Linköping: Linköpings universitet.
- Grundin, I. (1994) *Att vara både flyktingbarn och fosterbarn. Undersökning om flyktingbarn, deras familjehem och handläggare på familjevården.* Stockholm: Rinkeby stadsdelsförvaltning.
- Gustafson, P. (2007) Ett transnationellt perspektiv på migration. I: E. Olsson, C. Lundqvist, A. Rabo, L. Sawyer, Ö. Wahlbeck & L. Åkesson (red.) *Transnationella rum.* Finland: Boréa Bokförlag.
- Gustafsson, L. H. & Lindkvist, A. (2006) Lyckselemodellen. I: C. Malmström (red.) *Satsa på barnens vardagsmiljöer – mottagande och introduktion av flyktingbarn och ungdomar.* Rädda Barnen. Allmänna Barnhuset 2006:3.
- Göthe, C-J. (2006) Hälsa, sjukdom och välbefinnande. *Läkartidningen* nr 5/2006, volym 103.
- Hall, S. (2002) Kulturell identitet och diaspora. I: C. Eriksson, M. Eriksson Baaz & H. Thörn (red.) *Globaliseringens kulturer. Den postkoloniala paradoxen, rasismen och det mångkulturella samhället.* Nora: Bokförlaget Nya Doxa.
- Halldén, G. (1992) *Föräldrars tankar om barn: uppfostringsideologi som kultur.* Stockholm: Carlsson.
- Hareven, T.K. (2000) *Families, History and Social Change. Life-course & Perspectives.* Boulder, Colorado: Westview Press.
- Havelius, A. & Yue Liu B. (2010) *Psykisk hälsa och emotionsreglering hos ensamkommande flyktingbarn. En enkätundersökning på 95 ensamkommande flyktingpojkar angående psykisk hälsa, emotionsreglering samt framtidstro.* Psykologexamensuppsats. Lunds universitet: Institutionen för psykologi.
- Heberlein, A. (2005) *Kränkningar och förlåtelse. En etisk studie med hänsyn till föreställningar om offer, förövare, skuld och ansvar.* Stockholm: Thales (avhandling).
- Hessle, M. (2009) *Ensamkommande men inte ensamma. Tioårsuppföljning av ensamkommande asylsökande flyktingbarns livsvillkor och erfarenheter som unga vuxna i Sverige.* Stockholms universitet: Pedagogiska institutionen.
- Hill, M., Höjer, I. & Johansson, H. (2011) *Young People from a Public Care Background and their Pathways to Education. Final report from the Swedish part of the YIPPEE project.* Institutionen för socialt arbete samt Institutionen för pedagogik och didaktik i Göteborg.
- Holm-Hansen, J, Haland, T, Myrvold, T. (2007) *Flerkulturellt barnevern - en kunskapsöversikt.* Norsk institutt for by- og regionsforskning. Nordberg A.S.
- Hyltenstam, K. & Tuomela, V. (1996) Hemspråksundervisningen. I: K. Hyltenstam (red.) *Tvåspråkighet med förhinder? Invandrar- och minoritetsundervisning i Sverige.* Lund: Studentlitteratur.
- Hübinette, T. & Tigervall, C. (2008) *Adoption med förhinder: samtal med adopterade och adoptivföräldrar om vardagsrasism och etnisk identitet.* Tumba: Mångkulturellt centrum.
- Jonsson, C. (2008) Språkutvecklande ämnesundervisning: exempel från moderna språk. I: I. Nordheden & A. Paulin (red.) *Att äga språk. Språkdiraktikens möjligheter. En antologi om och för lärare i skolan.* Stockholm: Stockholms universitets förlag.

- Josephson (2010) Dags inse att vi är mångspråkiga. *Svenska Dagbladet* 2010-03-08.
- Jørgensen, J. & Holmen, A. (1997) Successive bilingualism in school-age children. *Copenhagen Studies on Bilingualism*. Vol.27. Copenhagen: The Danish University of Education.
- Kaplan, S. (2002) *Children in the Holocaust. Dealing with affects and memory images in trauma and generational linking*. Stockholms universitet: Pedagogiska institutionen (avhandling).
- Kivisto, P. (2001) Theorizing transnational immigration: A critical review of current efforts. *Ethnic and Racial Studies*. 24: 549-577.
- Kugelberg, C. (2005) Förhandlingar om tillhörighet. Transnationella identiteter hos svenska politiker med chilensk och kurdisk bakgrund. *Paper från ACSIS nationella forskarkonferens för kulturstudier*. Norrköping 13-15 juni 2005.
- Kursplanen i moderna språk (utom engelska)*. (2000) Stockholm: Skolverket.
- Lagerberg, D. & Sundelin, C. (2000) *Risk och prognos i socialt arbete med barn: forskningsmetoder och resultat*. Stockholm: Gothia.
- Lange, A. & Westin, C. (1981) *Etnisk diskriminering och social identitet*. Stockholm: Liber.
- Lahdenperä, P. (1997) *Invandrarbakgrund eller skolsvårigheter? En textanalytisk studie av åtgärdsprogram för elever med invandrarbakgrund*. Stockholm: HLS Förlag.
- Lahdenperä, P. (2004) Interkulturell pedagogik – vad, hur och varför? I: P. Lahdenperä (red.) *Interkulturell pedagogik i teori och praktik*. Lund: Studentlitteratur.
- Lahdenperä, P. (2011a) Från monokulturellt till interkulturellt. *Lärarnas Nyheter*. Chef & Ledarskap.
- Lahdenperä, P. (2011b) Mångfald, jämlikhet och jämställdhet – interkulturellt lärande och integration. I: Lahdenperä, P. (red.) *Forskningscirkel – arena för verksamhetsutveckling i mångfald*. Studies in Social Sciences, Forskningsrapport 2011:1. Mälardalens högskola.ss. 15-43.
- Leeder, E. J. (2004) *The family in global perspectiv: a gendered journey*. Thousand Oaks, California: Sage Publications.
- Lgr11. (2011) *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011*. Stockholm: Skolverket.
- Lindberg, I. (2002) Myter om tvåspråkighet. *Språkvård* nr 4. s1-6.
- Lindström, L. (2008) *Att forma sitt liv i balans mellan två kulturer – Erfarenheter hos några flickor vars föräldrar kommer från mellanöstern*. FoU-rapport 3/2008. FoU-Nordost.
- Long, M. (1983) Does second language instruction make difference? A review of the Research. *TESOL Quarterly* 17:359:82.
- Lukkarinen Kvist, ML. (2007) Hem och tillhörighet – sverigefinnars transnationella relationer och nätverk. I: E. Olsson, C. Lundqvist, A. Rabo, L. Sawyer, Ö. Wahlbeck & L. Åkesson (red.) *Transnationella rum*. Finland: Boréa Bokförlag.
- Lundgren, U. & Sercu, L. (2006) Språk och kulturdidaktik i sju länder. I: U. Tornberg (red.) *Mångkulturella aspekter på språkundervisningens kommunikativa praktiker – En konferensrapport*. Örebro: Örebro Universitet, Pedagogiska institutionen. S. 132-143.
- Lundqvist, K. (2008) *Identitet okänd. Om socialt arbete på grupphemmen för barn som ensamma söker asyl i Finland*. Migrationsinstitutet web report 42, Åbo universitet. Institutionen för socialpolitik/Samhällsvetenskapliga fakulteten (avhandling).
- Luria, A. R. & Yudovich, E. Ia. (1959) *Speech and the development of mental processes in the child*. Penguin Education. Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books Ltd.

- Löytty, O. (2008) *Maltillinen hutu ja muita kirjoituksia kulttuurien kohtaamisesta*. Finland: Teos.
- McLaughlin, B. (1984) *Second-Language Acquisition in Childhood: Volume 1. Preschool Children*. Second Edition. New Jersey. Lawrence Erlbaum Ass.
- Migrationsverket (2010) *Samarbete för ensamkommande barns bästa*. Rapport 4:2010. Stockholm: Migrationsverket.
- Migrationsverket, Sveriges kommuner och landsting & Socialstyrelsen (2010) *Ett gemensamt ansvar för ensamkommande barn och ungdomar*.
- Migrationsverket & Sveriges kommuner och landsting (2010) *Ensamkommande barn och ungdomar – ett gemensamt ansvar. Kartläggning och åtgärdsplan*. Stockholm: Migrationsverket/SKL
- Miller, K.E., Worthington, G.J., Muzurovic, J., Tipping, S., & Goldman, A. (2002) Bosnian refugees and the stressors of exile: A narrative study. *American Journal of Orthopsychiatry*, 72(3), 341-354.
- Myndigheten för skolutveckling (2003) *Att läsa och skriva – forskning och beprövad erfarenhet*. Stockholm: Liber.
- Myndigheten för skolutveckling (2005) *Vid sidan av eller mitt i? – Om undervisningen för sent anlända elever i grund- och gymnasieskolan*. Stockholm: Liber.
- Nationalencyklopedin (2011) www.ne.se/somalia 20111207.
- Norman, K. (1996) *Kulturella föreställningar om barn: ett socialantropologiskt perspektiv*. Stockholm: Rädda barnen.
- Norström, E. (2004) *I väntan på asyl. Retorik och praktik i svensk flyktingpolitik*. Umeå: Boréa bokförlag (avhandling).
- Nyberg, E. (1993) *Barnfamiljers migration. Familjers relationer i en förändrad livssituation*. Stockholms universitet: Pedagogiska institutionen (avhandling).
- Nyberg, E. (1998) *Spädbarn och deras mödrar i ett mångkulturellt område*. Stockholms läns landsting: Barn- och ungdomspsykiatri. FoU-rapport 98-01.
- Nyberg, E. (1989) *Intervjuer med familjer i kedjemigration*. Opubl. material.
- Olsson, E. (2007) Bortom exilen – diaporiseringen av chilensare i Sverige. I: E. Olsson, C. Lundqvist, A. Rabo, L. Sawyer, Ö. Wahlbeck & L. Åkesson (red.) *Transnationella rum*. Finland: Boréa Bokförlag.
- Papadopoulos, R.K. (2002) Refugees, home and trauma. I: R. K. Papadopoulos. (red.) *Therapeutic care for refugees. No place like home*. London: Karnac.
- Perez, E. (2010) *Akademisk yrkeskompetens i socialt arbete – om socialt arbete i mångkulturella miljöer*. FoU-rapport 2010:6. Malmö högskola.
- Povrzanovic Frykman, M. (2007) Att binda samman platser och uthärda avstånd. I: E. Olsson, C. Lundqvist, A. Rabo, L. Sawyer, Ö. Wahlbeck & L. Åkesson (red.) *Transnationella rum*. Finland: Boréa Bokförlag.
- Proposition 1975:26. *Riktlinjer för invandrar- och minoritetspolitiken*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Proposition 1975/76:118. *Regeringens proposition om hemspråksundervisning för invandrarbarn*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Proposition 1976/77:22. *Regeringens proposition om statsbidrag till hemspråksundervisning för invandrarbarn m.m.* Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Proposition 1984/85:100. *Bilaga 10 till budgetpropositionen 1985*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Proposition 1997/98:16. *Sverige, framtiden och mångfalden – från invandrapolitik till integrationspolitik*. Stockholm: Regeringskansliet.

- Runfors, A. (2003) *Mångfald, motsägelser och marginaliseringar: en studie av hur invandrarskap formas i skolan*. Stockholm: Prisma (avhandling).
- Rädda Barnen (2005) *Vem tar ansvaret för de ensamkommande barnen? En två-årig uppföljning av 17 ungdomars möte med Sverige*. Författare: Monica Brendler-Lindqvist.
- Salazar Parreñas, R. (2005) *Children of Global Migration Transnational Families and Gendered Woes*. Stanford University Press.
- Samuelsson, W. (2003) *Det finns gränser*. Sveriges utbildningsradio.
- Sandberg, G. (2010) *Etnicitet, ungdom och socialt arbete – En analys av kulturbegreppet i ett komplext och klivet forskningsfält*. Linnéuniversitetet: Institutionen för socialt arbete. Rapportserie i socialt arbete: Rapport Nr 2 (avhandling).
- Scheff, T.J. (2003) Shame in Self and Society. *Symbolic Interaction*, 26, 2. 239-262.
- SFS 2010:800. *Skollag (2010:800)*. Sveriges riksdag: Utbildningsdepartementet.
- SFS 2010: 2039. Svensk författningssamling. Gymnasieförordning.
- SFS 2011:185. Svensk författningssamling. Skolförordning.
- Sheller, M. & Urry, J. (2006) *The New Mobilities Paradigm*. *Environment and Planning A* 38:207-226.
- Sjögren, A. (2006) *Här går gränsen. Om integritet och kulturella mönster i Sverige och medelhavsområdet*. Stockholm: Dialogos förlag.
- Skolverket (2000). *Grundskolan. Kursplaner och betygskriterier 2000*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2008) *Allmänna råd för utbildning av nyanlända elever*. Stockholm: Fritzes.
- Skolverket (2010) *Sverige tappar i både kunskaper och likvärdighet*.
- Skolverket (2011) www.skolverket.se/statistik_och_analys/internationella_studier_20111215.
- Skutnabb-Kangas, T. (1981) *Tvåspråkighet*. Lund: Liber Läromedel.
- Socialstyrelsen (2011) www.socialstyrelsen.se/barnochfamilj/bbic. 2011.
- Socialstyrelsen (2010) *Social Rapport 2010*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- SOU 1974:69. *Invandrarutredningen 3. Invandrarna och minoriteterna. Huvudbetänkande från invandrarutredningen*. Stockholm: Arbetsmarknadsdepartementet.
- SOU 1996:55. *Sverige, framtiden och mångfalden: slutbetänkande från Invandrapolitiska kommittén*. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2011:64. *Asylsökande ensamkommande barn. En översyn av mottagandet. Betänkande av Utredningen om en översyn av mottagandet av asylsökande ensamkommande barn*. Stockholm: Statens offentliga utredningar.
- Spånberger Weitz, Y. (2011) *Ungas erfarenheter av skola, samhällsvård och vuxenblivande. En studie av fem livsberättelser*. Stockholm: Stockholms universitet (avhandling).
- Stier, J. (2004) *Identitet. Människans gåtfulla porträtt*. Lund: Studentlitteratur.
- Svensson, G. (2011) *Mordförsök på tilliten. En bok om tortyr*. Stockholm: Carlssons Bokförlag & Röda Korset.
- Svensden, S., Thorshaug, K. & Berg, B. (2010) *Bolösningar för enslige mindreåriga flyktinger. Erfaringer fra to bykommuner*. NTNU SAMFUNNSFORSKNING AS Avdeling for mangfold og inkludering.
- Sveriges kommuner och landsting (2011) *Ensamkommande barn – vem ska ta ansvaret?* Stockholm: Sveriges kommuner och landsting.
- Torpsten, A-C. (2008) *Erbjudet och upplevt lärande i mötet med svenska som andraspråk och svensk skola*. Växjö: University Press.
- UNICEF (2010) *De osynliga barnen rapport om ensamkommande barn och deras boende under asylprocessen*. Stockholm: Unicef Sverige.

- Urry, J. (2000) *Sociology beyond Societies: Mobilities for the Twenty-First Century*. London: Routledge.
- Utbildningsdepartementet (1993) *Kursplaner för grundskolan*, SOU 1993:2. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Wadensjö, C. (1998) *Kontakt genom tolk*. Stockholm: Dialogos förlag.
- WHO. (1946) [www.sv.wikipedia.org/wiki 20111215](http://www.sv.wikipedia.org/wiki/20111215).
- Wigg, Ulrika (2008) *Att bryta upp och börja om – berättelser om flyktingskap, skolgång och identitet*. Linköping: Linköpings universitet.
- Vinnerljung, B., Berlin, M. & Hjern, A. (2010) Skolbetyg, utbildning och risker för ogynnsam utveckling hos barn. I *Social rapport 2010*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- von Greiff, K. (2000) *Adopterade från Latinamerika – deras uppfattningar om sina uppväxtvillkor, sin livssituation och Sverige som socialisationskultur*. Stockholms universitet: Pedagogiska institutionen (avhandling).
- von Schéele, E. & Strandberg, I. (2010) *Ensamkommande barns rätt. En vägledning för den gode mannen, kommunen m.fl.* Stockholm: Norstedts Juridik.
- Vygotsky, L. (1987) *Thought and Language*. Massachusetts: The MIT Press.
- Zwingman, C. & Pfister-Ammende, M. (1973) *Uprooting and after...* New York, Springer-Verlag.

Författarpresentation

Åsa Backlund, forskare vid FoU-Nordväst, socionom och fil.dr. i socialt arbete, Stockholms universitet. Forskningsområden är förebyggande socialt arbete med barn och ungdomar med fokus på frågor som berör gränslandet mellan skola och socialtjänst samt ensamkommande flyktingbarn. asa.backlund@sollentuna.se

Riitta Eriksson, forskare vid FoU Nordost, fil.dr. i Internationell pedagogik, Stockholms universitet, leg. psykolog. Hennes forskningsområden är två- och flerspråkighet, migration, flyktingfrågor, speciellt ensamkommande flyktingbarn. riitta.eriksson@lidingo.se

Katarina von Greiff, FoU-chef, fil.dr. i pedagogik, lektor vid Institutionen för socialt arbete vid Stockholms universitet, familjeterapeut. Hennes forskningsområden är internationella adoptioner, omhändertagna barn och ungdomar vid HVB-institutioner samt ensamkommande flyktingbarn. katarina.greiff@lidingo.se

Eva-Marie Åkerlund, socionom och forskningsassistent vid FoU-Södertörn. Hennes forskningsområden har fokus på barn, familj, migration, speciellt ensamkommande flyktingbarn. Hon har varit verksam inom den sociala barnvården och arbetat med barn- och ungdomsfrågor. eva-marie.akerlund@fou-sodertorn.se

Den här rapporten sammanfattar en studie som tar sin utgångspunkt i det svenska kommunala mottagandet av ensamkommande barn och ungdomar i samband med att socialtjänstens ansvar för dem har ökat. Studiens syfte är att belysa barnets syn på sin situation som nyanländ flykting i Sverige, och samtidigt undersöka hur personal inom socialtjänsten uppfattar barnets behov av hjälp och stöd. Hur ser jämförelsen ut mellan barnens beskrivning av stödbehovet och personalens syn på vad de ska erbjuda? Barnen har berättat om sitt liv i hemlandet, sin flykt och sin första tid i Sverige. Delvis är personalens möte med de ensamkommande barnen styrt av ett regelverk för mottagandet men det finns också utrymme för att utforma ett individuellt anpassat stödjande arbete med barnet.

Utöver fokuseringen på socialtjänstens roll och betydelse för barnen är många andra av barnens livsvillkor i mötet med Sverige belysta i undersökningen, som familjesituation, språk, bostadsfrågan, mötets kulturella aspekter och skol-situationen.

Studien är genomförd i ett samarbete mellan de tre kommunala FoU-enheterna i Stockholms län, FoU-Nordost, FoU-Nordväst och FoU-Södertörn, med medfinansiering från EU:s flyktingfond.

Den kommunala FoU-enheten är en forsknings- och utvecklingsenhet som ägs gemensamt av ett antal kommuner. FoU-miljöns arbetsfält är individ- och familjeomsorgen, socialpsykiatri och funktionshinderområdet (FoU-Södertörn) inom socialtjänsten. Verksamheten bedrivs i nära samarbete med praktiken med studier och utvecklingsarbeten som har relevans för socialtjänstens metodutveckling. FoU-enheten har en hemsida med information om verksamheten, bl.a. de olika rapportserierna.

Denna rapport är den första i den gemensamma rapportserien inom samarbetet *Ensamkommande flyktingbarn – studier av barns/ungdomars bakgrund, ankomsttid och framtid i Sverige*.

FoU-Nordost
www.founordost.se

FoU-Nordväst
www.fou-nordvast.com

FoU-Södertörn
www.fou-sodertorn.se

ISBN 978-91-637-0715-5